

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : XX

Sa. 78

Nisan 1956

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 5

Sahibi : T. T. K. adına Başkan Ord. Prof. Şemseddin Günaltay.
Yazı işlerini fiilen idare eden Mes'ul Müdür : Uluğ İğdemir.

İÇİNDEKİLER

Makaleler, Etüdler :	Sayfa
ŞENYÜREK, PROF. DR. MUZAFFER: Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır Çağı senesinde üçüncü büyük azı dişlerinin çıkış zamanı (Bir resimle birlikte)	201
————— : The time of eruption of the third molars in the Chalcolithic and Copper age inhabitants of Anatolia (with 1 figure)	207
G. E. BEAN: Bir Amisus Kitabesi (1 resimle birlikte)	213
————— : An inscription of Amisus (with 1 figure)	215
AFETİNAN, PROF. DR.: Kayseri'nin 749 yıllık Şifaiye tıp medresesi (1 plân, 30 resimle birlikte)	217
İNALCIK, HALİL: V. Beynelmîlel Onomastik İlimler Kongresi	223
BARKAN, PROF. ÖMER LÜTFİ: Türkiye'de "Servaj" var mı idi?.....	237
GÖKBİLGİN, PROF. M. TAYYİB: Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında Rumeli Eyaleti livaları şehir ve kasabaları (16 tıpkıbasımla birlikte).	247
————— : Fransızca özeti	287
Nekroloji :	
MANSEL, PROF. DR. ARIF MÜFİD: Clemens Emin Bosch (1 resimle birlikte)	295
Bibliyografya :	
TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH: Halid Ziya Uşaklıgil, <i>Sanata Dair</i>	305
1955 yılının II. yarısında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen kitaplar ve dergiler	313
Haberler :	
Türk Tarih Kurumunun 1955 yılı Genel Kurul toplantısı	323

BELLETEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1956
İkinci baskı : 1995

BELLE TEN

Cilt: XX

Nisan 1956

Sayı : 78

ANADOLU'NUN KALKOLİTİK VE BAKIR ÇAĞI SEKENESİNDE ÜÇÜNCÜ BÜYÜK AZI DİŞLERİNİN ÇIKIŞ ZAMANI

Prof. Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK

Ankara Üniversitesi Paleoantropoloji Kürsü Profesörü

Bundan evvel Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı hakkında daimi dişlerin (dentes permanentes) çıkış sırası üzerinde yayımladığım bir araştırmada üçüncü büyük azı dişlerinin çıkış zamanından da bahsetmiştim.¹ Bu etüdümdede 20-22 yaşları arasındaki 17 fertten 16'sında üçüncü büyük azı dişlerinin (akıl dişleri) çıkışlarını tamamlamış olmasından Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı halkının ekserisinde bu dişlerin yirmi yaşından önce çıktığı sonucunu çıkarmıştım.² Bu etüdüm yayımlandıktan sonra Yazılıkaya'da (Midas şehri) bulunan iskeletler üzerinde çalışmağa başladım.³ Yazılıkaya'da bu-

¹ Şenyürek, M. Order of eruption of the permanent teeth in the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia. Belleten, cilt XX, sayı 77, 1956, s. 1-28.

² Şenyürek, 1956, s. 21.

³ Yazılıkaya'da tunel dahilinde muahhar Frig çağı çanak çömleğini ihtiva eden toprak içinde bulunmuş olan bir alt çene diğer daimi dişlerin çıkış sırası hakkında bilgi vermektedir. Bu alt çenede ikinci büyük azı dişleri her iki tarafta da çıkmış olduğu halde, sağ ve sol ikinci küçük azı dişleri henüz daha çıkmamıştır. Ayrıca Bakır çağına ait olan Aa numaralı alt çenede birinci büyük azı dişinin margo alveolaris'in hemen altında durmasına mukabil birinci daimi kesici dişler birinci süt kesicilerinin altında derin bir şekilde gömülmüştür.

Bu münasebetle bu iskeletleri incelemek üzere bana göndermiş olan Yazılıkaya hafriyat heyetine ve Doçent Dr. Halet Çambel'e teşekkür ederim.

lunan ve Bakır çağına ait olan iki genç fertte (No. V ve C-2) üçüncü büyük azı dişlerinin çıkmış olduğunu müşahede ettiğimden, bu konuyu yeniden incelemeyi faydalı buldum.

V Numaralı İskelet: Muhafaza edilen os coxae parçalarının morfolojisi burada erkek bir ferdin bahis konusu olduğunu göstermektedir. Kafatasında synchondrosis sphenoccipitalis kapanmamıştır. Sutura sagittalis, sutura coronalis ve sutura lambdoidea kafatasının hem dış ve hem de iç yüzünde tamamen açıktır. Humerus'un alt epiphysis'i ile epicondylus medialis'i, radius'un ⁴ üst epiphysis'i, bir os metacarpale'in alt epiphysis'i ve ele ait bir phalanx prima'nın üst epiphysis'i henüz daha diaphysis ile birleşmemiştir. Femur'un baş (caput femoris), büyük trochanter (trochanter major) ve küçük trochanter (trochanter minor) kısımlarındaki epiphysis'ler de açıktır. ⁵ Kürek kemiğinde (scapula) cavitas glenoidalis'in üstünde görülen kaba bir satıh sous-coracoïdien unsurun henüz daha birleşmediğini göstermektedir. Os coxae'de crista iliaca üzerindeki epiphysis kayıp olmakla beraber, bunun kapanmadığı açıkça görülmektedir. Tuber ischiadicum'u örten epiphysis teşekkül etmiş, fakat, sağ tarafta kenarının küçük bir kısmının istisnasıyla, birleşmemiştir. Ulna'da olecranon'un üst kısmını teşkil eden epiphysis büyük ölçüde kapanmıştır. ⁶ Yalnız arka tarafta müşahede edilen bir çatlak bu epiphysis'in kapanışını tamamlamadığını göstermektedir. Flecker'in erkeklerde epiphysis'lerin kapanışı için verdiği rakamlara göre, bu iskelet takriben 16 yaşında bir ferde aittir.⁷

Bu iskelette sağ maxilla'nın bir kısmı ile alt çenenin büyük bir kısmı muhafaza edilmiştir. Sağ maxilla'nın ikinci küçük azı dişinin gerisinde kalan kısmı kırık olduğundan ve ikinci ve üçüncü büyük azı dişleri de muhafaza edilmemiş bulunduğundan, üst üçüncü büyük azı dişinin çıkıp çıkmadığı bilinmemektedir. Alt çenenin sol ikinci küçük azı dişinin gerisinde kalan kısmı kırıktır, fakat sağ yarısı tam olarak muhafaza edilmiştir. Bu alt çene'de birinci sağ kesici dişle sol ikinci

⁴ Radius'un alt kısmı kayıptır.

⁵ Femur'un alt kısmı kayıptır.

⁶ Ulna'nın alt kısmı kayıptır.

⁷ Bak Flecker, H. Time of appearance and fusion of ossification centers as observed by roentgenographic methods. The American Journal of Roentgenology and Radium Therapy, cilt 47, sayı 1, 1942, s. 97-159.

kesici diş , sağ ve sol köpek dişleri, sağ ve sol birinci ve ikinci küçük azı dişleri ve sağ birinci, ikinci ve üçüncü büyük azı dişleri yerlerinde muhafaza edilmiştir (Bak resim 1). Sol birinci kesici dişle sağ ikinci kesici diş ölümden sonra kaybolmuştur. Mamafih, ölümden sonra düşmüş olan sol birinci büyük azı dişi muhafaza edilmiştir.

Sağ alt üçüncü büyük azı dişi çıkmıştır. Görünüşe göre bu diş ölümden az bir zaman önce çıkmıştır. Alt çenenin sol yarısının arka kısmı kayıp olduğundan sol üçüncü büyük azı dişinin çıkıp çıkmadığı bilinmemektedir.

C - 2 Numaralı İskelet : Kafatası kemiklerinin ve postcranial kemiklerin morfolojisi bu iskeletin erkek bir ferde ait olduğunu göstermektedir. Kafatasında sutura sagittalis'in pars bregmatica kısmı ile kısmen muhafaza edilen pars verticis'i ve sutura coronalis'in muhafaza edilen pars bregmatica ve pars complicata kısımları hem dış ve hem de iç yüzde tamamen açıktır. Bu kafatasında kafakemiği (os occipitale) kayıptır.

Femur'un alt epiphysis'i ile tabia'nın üst ve alt epiphysis'leri henüz daha diaphysis ile kaynaşmamıştır. ⁸ Sağ ve sol calcaneus'un tuber calcanei kısmında bulunan epiphysis büyük ölçüde kapanmıştır. Bu epiphysis yalnız üst tarafta açıktır. Sol birinci os metatarsale'in üst epiphysis'i de büyük ölçüde kapanmıştır. Yalnız üst-iç köşede bulunan kısa bir çatlak bu epiphysis'in tamamen kapanmamış olduğunu göstermektedir. Flecker'in erkekler için verdiği rakamlara göre, bu iskelet takriben 17 yaşında bir ferde aittir. ⁹

Elimizde bu ferde ait 24 münferit diş vardır. Üst büyük azı dişleri arasında yalnız sol üçüncü büyük azı dişi nokсандır. Alt büyük azılar'dan sağ ve sol birinci büyük azı dişleri ile sağ ikinci büyük azı dişi muhafaza edilmiştir. Üç köklü olan sağ üst üçüncü büyük azı dişinde kökler inkişaflarını yarı yarıya tamamlamıştır. Köklerin durumu bu dişin taç (corona dentis) kısmının mühim bir kısmının diş çukurundan dışarıya çıkmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca sağ üst ikinci büyük azı dişinin taç kısmının arka yüzünde mine hattı ile çiğneme sathı arasındaki mesafenin takriben ortasında küçük bir temas yüzü müşahede edilmektedir. Bu temas yüzü sağ üst üçüncü büyük azı dişinin mühim bir kısmının çıkmış olduğuna delildir. Sol üst ikinci büyük

⁸ Sağ ve sol Femur'un üst kısmı kayıptır.

⁹ Bak Flecker , 1942.

azı dişinin arka yüzünün takriben ortasında yine küçük bir temas yüzü mevcuttur. Bu temas yüzü kayıp olan sol üst üçüncü büyük azı dişinin de mühim bir kısmının çıkmış olduğunu göstermektedir. Sağ alt ikinci büyük azı dişinin arka yüzünde ve çığneme sathının biraz altında da küçük bir temas yüzü görülmektedir. Bu temas yüzü kayıp olan sağ alt üçüncü büyük azı dişinin hiç olmazsa en büyük kısmının çıkmış olduğuna delildir. Sağ alt ikinci büyük azı dişindeki temas yüzünün çığneme sathına üst ikinci büyük azı dişlerinde görülen temas yüzlerinden daha yakın olması sağ alt üçüncü büyük azı dişinin üst üçüncü büyük azı dişlerinden daha evvel veya daha hızlı çıkmış olduğuna işaret etmektedir. Sol alt ikinci büyük azı dişi kayıp olduğundan, sol alt üçüncü büyük azı dişinin çıkış durumu hakkında birşey söyleyemeyeceğim.

Bundan evvelki etüdümdede Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı halkına ait iskeletler arasında 20-22 yaşları arasında bulunan 17 kafatasının 16'sında üçüncü büyük azı dişlerinin çıkmış olduğunu bildirmiştim.¹⁰ 20-22 yaşları arasında bulunan bu iskeletlerde ve yine Bakır çağına ait olan V ve C-2 numaralı Yazılıkaya kafataslarında görülen durum, Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı halkının hiç olmazsa büyük bir ekseriyetinde üçüncü büyük azı dişlerinin yirmi yaşından önce çıktıklarını göstermektedir.

Mezolitik çağda kuzey-batı Afrika'da yaşamış olan Afalou halkında da üçüncü büyük azı dişlerinin çok erken çıktıkları bilinmektedir.¹¹ Yine Mezolitik çağda batı Avrupa'da Téviec adasında yaşamış olan insanların, görünüşe göre, hiç olmazsa bir kısmında üçüncü büyük azı dişleri nisbeten erken bir çağda çıkmıştır.¹² Böylece, Afalou ve Téviec insanların ve Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı halkında üçüncü büyük azı dişlerinin nisbeten erken çıktıklarını görüyoruz.

¹⁰ Bak Şenyürek, 1956, s. 21. Bahsi geçen iskelette (Kumtepe no. 2) sol alt akıl dişi teşekkül etmemiştir (Tafsilat için bak Şenyürek, 1956, s. 5).

¹¹ Bak Arambourg, C., Boule, M., Vallois, H. ve Verneau, R. Les grottes paléolithiques des Beni-Segoual (Algérie). Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine, Mémoire 13, Paris, s. 146.

¹² Bak Péquart, Marthe ve Saint-Just, Boule, M. ve Vallois, H. Téviec, station-nécropole mésolithique du Morbihan. Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine, Mémoire 18, Paris, s. 138; Şenyürek, M. A review of the order of eruption of the permanent teeth in fossil hominids. Belleten, cilt XIX, sayı 76, 1955, s. 434.

Suk Güney Afrika'da yaşamakta olan Zulu'ların çok büyük bir ekseriyetinde üçüncü büyük azı dişlerinin yirmi yaşından önce çıktıklarını tesbit etmiştir. ¹³ Diğer taraftan bugünkü beyaz insanların mühim bir kısmında üçüncü büyük azı dişlerinin çıkışının yirmi yaşından sonraya kadar geciktiği bilinmektedir. ¹⁴

Bu münasebetle, bugünkü Türklerde üçüncü büyük azı dişlerinin çıkış zamanı üzerinde yapmakta olduğum bir araştırmadan burada kısaca bahsetmeyi faydalı buluyorum. Bu güne kadar Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde 239 erkek ve kız öğrencide üçüncü büyük azı dişlerinin çıkış durumunu incelemiş bulunuyorum. Bugüne kadar elde edilen neticeler ilişik tabloda gösterilmiştir.

Bu tablo 17 yaşından yukarıya doğru hiçbir üçüncü büyük azı dişi çıkmamış olan öğrencilerin yüzdesinin azaldığını ve buna mukabil dört üçüncü büyük azı dişi de çıkmış veya çıkış halinde olanların yüzdesinin arttığını göstermektedir. Yine bu tabloda yirmi yaşından küçük olan öğrencilerin yüzde 36.7—55.5'inde ve 20-22 yaşları arasındakilerin yüzde 23'ünde henüz daha hiçbir azı dişinin çıkmamış olduğu görülmektedir. Bu konuda yapmakta olduğum araştırmalar henüz daha bitmemiştir ve tamamlandıktan sonra tafsilâtlı bir şekilde yayımlanacaktır. Mamafih, şimdiki küçük seri dahi bugünkü Türklerin

¹³ Bak Suk, V. Eruption and decay of the permanent teeth in Whites and Negroes, with comparative remarks on other races. American Journal of Physical Anthropology, cilt II, sayı 4, 1919, s. 360-362.

Bean de (Bean, R. B. The stature and the eruption of the permanent teeth of American, German-American and Filipino children. Deductions from the measurements and examination of 1445 Public School children in Ann Arbor, Michigan, and 776 in Manila, P. I. The American Journal of Anatomy, cilt 17, 1914-1915, s. 132) bugünkü Filipinlilerde üçüncü büyük azı dişlerinin çıkış zamanı hakkında şöyle demektedir: "The third molars begin to appear in the Filipinos at the age of 13, and from 61 per cent to 83 per cent of the third molars have erupted in the Filipinos at the age of 20 and over."

¹⁴ Bugünkü beyazlarda üçüncü büyük azı dişlerinin çıkış zamanı için bak: Broca, P. Instructions craniologiques et craniométriques. Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, cilt II, seri 2, 1875, s. 131; Broca, P. Instructions relatives à l'étude anthropologique du système dentaire. Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris, 1879, s. 136-138; Magitot, Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris, 1879, s. 156; Bean, 1914-1915, s. 132; Suk, 1919, s. 369-370; Hellman, M. Our third molar teeth, their eruption, presence and absence. Dental Cosmos, cilt 78, 1936, s. 750-762

mühim bir kısmında üçüncü büyük azı dişlerinin yirmi yaşından sonra çıktığına işaret etmektedir.

Üçüncü büyük azı dişlerinin Afalou ve Téviéc insanlarında ve Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı sakinlerinde nisbeten erken görünmesine mukabil bugünkü beyazların mühim bir kısmında yirmi yaşından sonra çıkması son 4000 sene içinde beyazlarda üçüncü büyük azı dişlerinin çıkışında bir gecikmenin vukubulduğunu göstermektedir.

T A B L O

Bugünkü Türklere üçüncü büyük azı dişlerinin çıkışı
(Parantez içindeki rakamlar yüzdelerdir)

Yaş	İncelenen fertlerin sayısı	Hiçbir üçüncü büyük azı dişi çıkmamıştır	1-3 üçüncü büyük azı dişi çıkmış veya çıkmaktadır	4 üçüncü büyük azı dişi çıkmış veya çıkmaktadır
17	9	5 (55.55)	3 (33.33)	1 (11.11)
18	22	11 (50.00)	8 (36.36)	3 (13.63)
19	49	18 (36.73)	17 (34.68)	14 (28.57)
20 - 21 - 22	87	20 (22.98)	30 (34.48)	37 (42.52)
23 - 24 - 25	43	6 (13.95)	13 (30.23)	24 (55.81)
26-X	29	2 (6.89)	11 (37.93)	16 (55.17)

THE TIME OF ERUPTION OF THE THIRD MOLARS IN THE CHALCOLITHIC AND COPPER AGE INHABITANTS OF ANATOLIA

Prof. Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK

Chairman of the Division of Palaeoanthropology, University of Ankara

In a previous study on the order of eruption of the permanent teeth in the Chalcolithic and Copper Age population of Anatolia, I had also discussed the time of eruption of the third molars.¹ In this study, from the completion of the eruption of the wisdom teeth in 16 out of 17 individuals of 20-22 years of age, I had reached the conclusion that in the majority of the Chalcolithic and Copper Age population of Anatolia the wisdom teeth had appeared before the age of twenty.² Since the publication of this paper, I have been working on the human skeletons found at Yazılıkaya (Midas City).³ As I observed that in two youths (Nos. V and C-2), found at Yazılıkaya and belonging to the Copper Age, the wisdom teeth had appeared, I have considered it worthwhile to restudy this subject.

Skeleton No. V: The morphology of the fragments of os coxae preserved shows that a male individual is being dealt with here. In the skull the basilar suture is not closed. The sagittal, coronal and lambdoid sutures are completely open on both the ectocranial and endocranial surfaces of the skull. The proximal conjoint epiphysis

¹ Şenyürek, M. Order of eruption of the permanent teeth in the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia. *Belleten*, vol. XX, no. 77, 1956, pp. 1-28.

² *Ibid.*, p. 21.

³ A mandible from Yazılıkaya, found in the tunnel and in earth containing late Phrygian potsherds, gives us information on the order of eruption of other teeth. In this mandible, while the second permanent molars are erupted on both sides, the right and left second premolars are still unerupted. In addition in the mandible No. Aa, belonging to the Copper Age, the first permanent molar is found just below the alveolar margin, while the central permanent incisors are still deeply buried below the first milk incisors.

On this occasion I wish to express my thanks to the Archaeological Expedition to Midas City and to Docent Dr. Halet Çambel for having sent these skeletons to me for study.

and the medial epicondyle of the humerus, the proximal epiphysis of radius,⁴ the distal epiphysis of a metacarpal bone and the proximal epiphysis in a phalanx prima of the hand have not yet joined the diaphysis. The epiphyses on the head, the greater trochanter and the lesser trochanter of the femur are also open.⁵ In scapula, a rough area observed on top of the glenoid cavity shows that the subcoracoid element has not yet fused. In os coxae, although the epiphysis on the iliac crest is missing, it is clearly seen that it had not closed. The epiphysis covering the sciatic tuberosity has developed, but, with the exception of a small section of its margin on the right side, has not yet fused. The epiphysis forming the top of the olecranon in ulna is mostly closed.⁶ Only a crack observed on the posterior side shows that this epiphysis has not yet completed its union. According to Flecker's figures for the closure of epiphyses in males, this skeleton belongs to an individual of about 16 years of age.⁷

In this skeleton a portion of the right maxilla and a large part of the mandible are preserved. As the part of right maxilla behind the second premolar is broken and as second and third molars have not been preserved, it is not known whether the upper third molar had erupted or not. The part of the mandible behind the left second premolar is broken and missing, but its right half is fully preserved. In this lower jaw the first right incisor, the second left incisor, right and left canines, right and left first and second premolars, and the right first, second and third molars have been retained *in situ* (see fig. 1). The first left incisor and the second right incisor have been lost after death. However, the left first molar, which has fallen after death, has been preserved.

The right lower third molar is erupted. This tooth appears to have erupted a short time before death. As the distal part of the left half of the lower jaw is missing, it is not known whether the third molar of the left side had erupted or not.

⁴ The distal part of radius is missing.

⁵ The lower extremity of femur is lost.

⁶ The distal section of ulna is missing.

⁷ See Flecker, H. Time of appearance and fusion of ossification centers as observed by roentgenographic methods. *The American Journal of Roentgenology and Radium Therapy*, vol. 47, no. 1, 1942, pp. 97-159.

Skeleton No. C-2: The morphology of the cranial and postcranial bones shows that this skeleton belongs to a male individual. In the skull pars bregmatica and the partially preserved pars verticis of the sagittal suture and the preserved pars bregmatica and pars complicata of the coronal suture are completely open on both the external and internal sides. The occipital bone of this skull is missing.

The distal epiphysis of the femur, as well as the proximal and distal epiphyses of the tibia have not yet united with the diaphysis.⁸ The epiphyses on the tuberosities of the right and left calcaneus have been closed to a large extent. This epiphysis is only open in the upper part. The proximal epiphysis of the left first metatarsal bone is also to a very large extent fused. Only a short crack at the upper-inner corner denotes that the union has not been completed. According to Flecker's figures for males, this skeleton belongs to an individual of approximately 17 years of age.⁹

Twenty-four isolated permanent teeth of this individual are in hand. Among the permanent upper molars only the left wisdom tooth is lacking. Of the permanent lower molars right and left first molars and the right second molar have been preserved. In the three-rooted right upper third molar, the roots have completed half of their development. The condition of its roots shows that an important part of the crown of this tooth had protruded out of its alveolus. Furthermore, a small contact facet is observed on the distal surface of the right upper second molar, approximately half way between the enamel margin and the chewing surface. This contact facet also shows that an important part of the right upper third molar had erupted. There is also a small contact facet at about the middle of the distal surface of the left upper second molar. This contact facet shows that an important portion of the missing left upper wisdom tooth also had erupted. A small contact facet is seen just below the chewing surface on the distal surface of the right lower second permanent molar. This contact facet is evidence that at least the largest part of the now missing right lower wisdom tooth had erupted. The closer proximity of the contact facet to the chewing surface in the right lower second molar than those found in the upper second

⁸ The proximal extremities of the right and left femurs are missing.

⁹ See Flecker, 1942.

molars, indicates that the right lower wisdom tooth had appeared earlier or erupted faster than the upper third molars. As the left lower second molar is missing, I am not able to say anything about the state of eruption of the left lower wisdom tooth.

In my previous study I had stated that amongst the skeletons from the Chalcolithic and Copper Ages of Anatolia, in 16 of 17 crania belonging to individuals of 20-22 years of age the wisdom teeth had erupted.¹⁰ The condition existent in these skeletons of 20-22 years of age and in the Yazılıkaya skulls Nos. V and C-2, again belonging to the Copper Age, shows that in at least a great majority of the Chalcolithic and Copper Age populations of Anatolia the third molars had erupted before the age of twenty.

It is known that in the Mesolithic Afalou people of Northwest Africa the wisdom teeth also had erupted very early.¹¹ The wisdom teeth had also erupted early in at least a part of the Mesolithic inhabitants of the Island of Tévéc, in Western Europe.¹² Thus it is seen that in Afalou and Tévéc peoples and in the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia the third molars had appeared relatively early.

Suk has determined that in a very great majority of the recent Zulus of South Africa the wisdom teeth erupt before the age of twenty.¹³

¹⁰ Şenyürek, 1956, p. 21. In the one skeleton mentioned (Kumtepe No. 2) the left lower third molar has not formed (for details see Şenyürek, 1956, p. 5).

¹¹ See Arambourg, C., Boule, M., Vallois, H. and Verneau, R. Les grottes paléolithiques des Beni-Segoual (Algérie). Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine, Mémoire 13, Paris, p. 146.

¹² See Péquart, Marthe and Saint-Just, Boule, M. and Vallois, H. Tévéc, station-nécropole mésolithique du Morbihan. Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine, Mémoire 18, Paris, p. 138; Şenyürek, M. A review of the order of eruption of the permanent teeth in fossil hominids. Belleten, vol. XIX, no. 76, 1955, p. 434.

¹³ See Suk, V. Eruption and decay of permanent teeth in Whites and Negroes, with comparative remarks on other races. American Journal of Physical Anthropology, vol. II, no. 4, 1919, pp. 360-362.

Regarding the eruption of wisdom teeth in modern Filipinos, Bean (Bean, R. B. The stature and the eruption of the permanent teeth of American, German-American and Filipino children. Deductions from the measurements and examination of 1445 Public School children in Ann Arbor, Michigan, and 776 in Manila, P. I. The American Journal of Anatomy, vol. 17, 1914-1915, p. 132) states: "*The third molars begin to appear in the Filipinos at the age of 13, and from 61 per cent to 83 per cent of the third molars have erupted in the Filipinos at the age of 20 and over.*"

On the other hand, it is known that in an important portion of the recent Whites the eruption of the third molars is retarded till after the age of twenty.¹⁴

In this connection I consider it useful to refer briefly to a research I have been carrying out on the time of eruption of the wisdom teeth in the modern Turks. I have up-to-date investigated the state of eruption of the wisdom teeth in 239 students of both sexes, in the Faculty of Language, History and Geography of the University of Ankara. The results obtained so far are shown in the appended table.

This table shows that from the age of 17 upwards the percentage of students with no permanent teeth erupted diminishes, while the percentage of those with all four wisdom teeth erupted, or erupting, increases. Again from this table it is seen that in 36.7—55.5 per cent of the students under 20 and in 23 per cent of those between the ages of 20 - 22, none of the wisdom teeth have appeared. The investigation I am doing on this subject is not yet finished and will be published in detail after it is completed. Still, even the present small series indicates that in an important part of modern Turks the wisdom teeth erupt after the age of twenty.

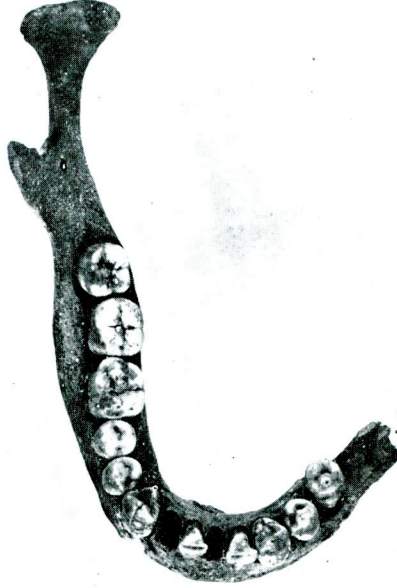
The fact that the wisdom teeth appeared relatively early in Afalou and Téviéc peoples and in the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia while in an important portion of recent Whites they erupt after the age of twenty, shows that during the last 4000 years a retardation has occurred in the eruption of the wisdom teeth in the White stock.

¹⁴ For the eruption time of the wisdom teeth in recent Whites see: Broca, P. *Instructions craniologiques et craniométriques*. Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, vol. II, Series 2, 1875, p. 131; Broca, P. *Instructions relatives à l'étude anthropologique du système dentaire*. Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris, 1879, pp. 136-138; Magitot, in *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1879, p. 156; Bean, 1914-1915, p. 132; Suk, 1919, pp. 369-370; Hellman, M. *Our third molar teeth, their eruption, presence and absence*. Dental Cosmos, vol. 78, 1936, pp. 750-762.

T A B L E

The Eruption of the wisdom teeth in modern Turks
(Figures in parentheses are the percentages)

Age	Number of individuals studied	None of the third molars erupted	1-3 third molars erupted or erupting	4 third molars erupted or erupting
17	9	5 (55.55)	3 (33.33)	1 (11.11)
18	22	11 (50.00)	8 (36.36)	3 (13.63)
19	49	18 (36.73)	17 (34.68)	14 (28.57)
20 - 21 - 22	87	20 (22.98)	30 (34.48)	37 (42.52)
23 - 24 - 25	43	6 (13.95)	13 (30.23)	24 (55.81)
26 - X	29	2 (6.89)	11 (37.93)	16 (55.17)



Res. 1. V numaralı Yazılıkaya alt çenesinin yukarıdan görünüşü.
Fig. 1. The mandible No. V from Yazılıkaya seen from above.

lan zamana isabet etmiş ve herhalde yeni Augusta'ya dair haberler Amisus'a varır varmaz harekete geçilmiştir.

Kayda değer bir nokta İmparator ile İmparatoriçenin isimleri yanına Britannikus'un isminin de yazılmış olmasıdır. M. S. 54 te Nero tahta çıkınca birçok kimseler Klaudius'un hakiki oğlu Britannikus'un taht üzerinde manevi evladı olan Nero'dan daha fazla hakkı olduğunu ileri sürdüler. Mevkiini pek emin hissetmeyen yeni İmparator da ertesi sene (55) Britannikus'u zehirletti. Bu itibarla, ölümünden sekiz yıl sonra Britannikus'un Nero ve yeni karısı ile birlikte anılması son derece şaşırtıcıdır. Amisus'luları bu üç insanı böyle acıib bir şekilde yanyana getirmeye sevkeden sebeplerin ne olduğunu tasavvur etmek kolay değildir. Tabiidir ki Nero, Britannikus'un ölümünden kendisinin sorumlu olduğunu hiç bir zaman kabul etmemiş, bilâkis sevgili kardeşinin ölümü karşısında büyük bir ıstırap çekiyor gibi görünmüştü. İhtimal bu kitâbeden maksat, hâdisenin İmparator tarafından söylenen şekline herkesin inandığı hususunda ona bir nevi teminat vermektir. Yahut ta ihtimal Amisus'lular buna hakikaten inanmışlardı.

Bu kitâbenin ilgi çeken diğer bir noktası altıncı satırda geçen *nomen* Eitutius'tur ki bu isim bundan önce ancak aynı bölgede meydana çıkarılmış ve şimdi Sinop müzesinde bulunan bir kitâbede görülmüştür. ¹ Oldukça garip bir isim olması ve başkaca hiç bir yerde rastlanmayışı sebebiyle şimdiye kadar bunun bir yanlış olduğu sanılıyordu. Civardaki Amisus'ta tekrar görülmesi hem hakikaten böyle bir ismin mevcut olduğunu hem de bu ismin birinci ve ikinci asırlardaki bu bölge ile münasebetlerini isbat eder.

οἱ συνάρχοντες, asıl ünvanı ne olursa olsun herhangi bir resmî heyetin âzalarına verilen umumi bir isimdir. Bu itibarla Potitus'un πρώτος ἀρχων mevkiini işgal etmiş olması lâzım gelmez. Fakat bunun böyle olması da muhtemeldir.

¹ *Rev. Arch.* 1916, 354, no. 10; tekrar neşir *Bulletin XVII*, 66 (1953) 161, no. 12: Μ. Ελοῦτιος Μαρκιανὸς Ῥοῦφος παραάδοξος Σινοπεύς πύκτης. M. S. II. ASIR.

AN INSCRIPTION OF AMISUS

G. E. BEAN

The inscription published below came to light recently during the progress of the new harbour-works at Samsun. It was brought to my attention by a student of the University of Istanbul, and the photograph (Pl. 1) was kindly furnished at my request by my friend and former pupil B. Şadi Usal of Samsun. The latter informs me further that in the area of the harbour-construction a number of human skeletons were unearthed, together with small figurines, vases of various sizes, and silver coins; no inscriptions were found except that here published.

The stone is a marble block measuring 0,53 m. in height, 1.10 m. in width, and 0,10 m. in thickness. The inscription, in letters 4.5—5 cm. high, is carefully written; but the quality of the engraving is not commensurate with the importance of the monument. Of the letter-forms, the unusual and rather unpleasing shape of *kappa* is noteworthy.

[N]έρωνα Κλαύδιον Καίσαρα
Σεβαστὸν Γερμανικόν,
Σεβαστὴν Ποππαίαν,
Τιβέριον Κλαύδιον Βρεταννικόν,
5 ὁ δῆμος διὰ τῆς ἐπιμελείας
Λουκίου Εἰουτίου Ποτείτου καὶ τῶν
συναρχόντων

The stone is not itself a statue-base, being only 10 cm. thick: it evidently formed part of a larger monument which carried the three statues in question.

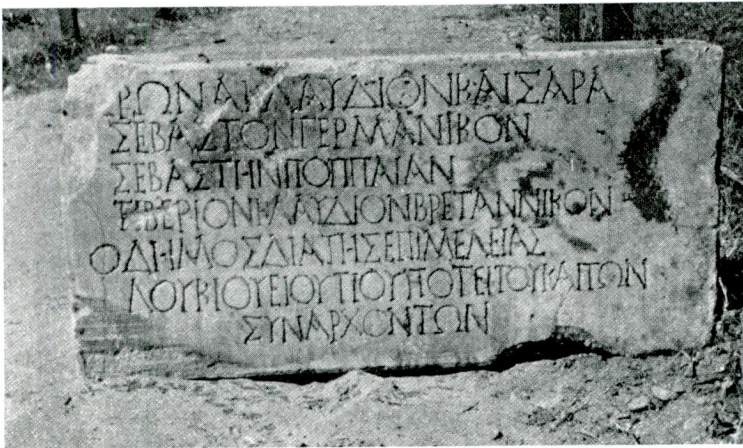
Poppaea Sabina, second wife of the Emperor Nero, married to him in A. D. 62, received the title of Augusta in 63 and died two years later in 65. The present monument is accordingly dated between these years, and was no doubt put in hand as soon as the tidings of the new Augusta reached Amisus. The remarkable circumstance is the addition of Britannicus to the royal pair. On the accession of Nero in A. D. 54 it was felt by many that Britannicus, the natural son of

Claudius, had a better claim to the throne than the adopted son Nero: the new Emperor, feeling his position insecure, caused Britannicus to be poisoned in the following year 55. The association of Britannicus, eight years after his death, with Nero and his new wife is therefore surprising in the extreme, and it is not easy to imagine what reasons can have led the Amisians to bring these three persons into such incongruous juxtaposition. Nero had of course never admitted responsibility for the murder of Britannicus, but had professed to grieve for the loss of a dear brother; it is perhaps conceivable that the present inscription was intended as a sort of assurance to the Emperor that his version of the affair was believed. Or perhaps the Amisians really believed it.

The inscription is further interesting for the occurrence in 1.6 of the *nomen* Ejutius, previously known only from an inscription of this same region, now in the museum at Sinop.¹ In view of its rather peculiar form and its non-occurrence elsewhere, it had hitherto been supposed to be an error: its reappearance at the neighbouring Amisus proves both its genuine existence and its local associations in the first and second centuries.

οἱ συνάρχοντες is a general term applicable to any board of magistrates, whatever their exact title; it is not therefore necessary to suppose that Potitus held the office of πρώτος ἄρχων, though this is not unlikely to have been the case.

¹ *Rev. Arch.* 1916, 354, no. 10; republished *Bulleten* XVII, 66 (1953) 161, no. 12; M. Εἰούτιος Μαρακιανὸς Ῥούφος παράδοξος Σινοπεύς πύκτης. Second century A. D.



Res. 1 — Pl. 1



KAYSERİ'NİN 749 YILLIK ŞİFAİYE TIP MEDRESESİ ¹

Prof. Dr. AFETİNAN

Kavimler millet olarak bir toprağa sahip olabilmek için, evvelâ tarihî eserler bırakmaları şarttır. Çünkü, insan ömrünün sayılı yılları içinde maddi mânevî eser bırakan fertlerden müteşekkil bir millet varlığı, bu yurda sahip olmakta en büyük hakkı kazanırlar.

Bizim Kurtuluş savaşımızın askerî muvaffakiyeti neticesinde, sulhe kavuşmamız ve Türkiye devleti hudutlarını tesbit ettirebilmemiz için, Avrupa devlet murahhaslarının çetin tartışmaları karşısında kaldık. askerî zaferle hak ettiğimiz sınırlarımızda ve sınır dışı millettaşlarımız için, eski Türk eserlerinin mevcudiyetini ve bu günkü yaşayan Türk halkının istatistiğe dayanan rakamları istenmiştir.

Lozan Sulh muahedesinin neticesi malûm.

Ancak, biz daima Türk vatanında Türk eserlerinin sadece bu işaret ettiğim mesele için değil, fakat cedlerimizin bıraktıkları hatıraları, kendi millî varlığımız için muhafaza etmeğe ve değerlendirmeye mecbur değil miyiz?

Kayseri şehri, Türk eserlerini en çok sinesinde barındıran bir yurt toprağıımızdır.

Bu, küçükü büyüklü âbidelerimizi kitaplarda okudum; yerlerinde defalarca gördüm. İyi muhafaza edilmişleri için huzur duydum ve en büyük millî bir heyecan ile seyrettim. Fakat, harap olanları hakkındaki üzüntüm, bu şehirden ayrıldıktan sonra dahi, devam etti. Bunları diğer gördüğüm benzerleri ve muasırları ile, daima zihnen mukayeseler yaptım. Kitaplardaki bilgileri topladım. Başka şehirlerimizde bu nevi eserlerin tamirlerini ve yeni ihtiyaçlara göre kullanıldıklarını gördükçe meselâ Bursada, bunun diğer yerlere de teşmilini görmek arzumu, hiç bir zaman yenedim.

¹ Bu yazımın özeti, Türk Tarih Kurumunun 1955 yılında tertip ettiği ilmi konferanslar serisi içinde ve 20 Haziran 1955 de Kayseri'de eski Halkevi salonunda verilmiştir.

30.Nisan.1953 tarihinde, Ankara'da Sağlık Bakanlığının yetiştirmekte olduğu hemşireler için, diğer Üniversite profesörlerinden olduğu gibi, benden de tarih mevzuunda bir konuşma istenmişti. Orada, Anadolu Türk medeniyet tarihini anlatırken, Selçuk ve Osmanlı devri hastahaneleri hakkında bilgi vermeyi münasip görmüştüm. İşte bu kronolojik sıralamada, Kayseri Şifaiyesinin 750 yıla yaklaşan bir mazisi dikkatimi çekti. Plân ve resimleri üzerinde izahat verirken bu eski irfan ve şifa yurdunu, 1946 yılında gördüğüm harap durumunu söylemeden geçemedim.

Aynı yıl (7-8 Temmuz 1953 tarihinde) “Türk-Amerikan Üniversiteliler derneğinin” teşebbüsü ile, Rockefeller Tesisinin Türkiye’de Sosyal ve Kültürel meseleler üzerinde yapılacak araştırmalar için görüşülmek üzere, 20-25 kişilik bir heyette, çeşitli konular, plân halinde tesbit edildi. Benim orada teklif ettiğim mevzulardan biri, Kayseri Şifahiyesi üzerinde tetkikler yapmak reestorasyonu için teşebbüse geçmek ve aynı zamanda da, bu müessesenin kuruluşunun 750. yıl dönümünde beynelmilel bir toplantının hazırlanması idi. Bundan maksadım şu idi: Biz, kendi imkânlarımızla bu eski ecdat yadigârını muhafaza ve idame ettirmek için uğraşmakla beraber, asıl beynelmilel sahada Türk medeniyetinin böyle 750 yıllık maziye dayanan nazarî ve amelî Tıp kurulumuzun mevcudiyetini, ilmi neşriyat ile cihana tanıtmaktı. Çünkü, şuna inanıyorum ki, milletlerin hayatında siyasî ve askerî tarihlerin içinde, asıl beka bulan ve kavimleri millet haline getirebilen unsur, her çeşit medeniyet eseridir.

İşte bizim de cedlerimiz vakıf tesisleriyle yurdumuzda çeşitli medeniyet eserleri vücuda getirmişlerdir. Bunlardan bazılarını hatırlatmak için sayalım:

Mabet, Tekke, Zaviye, Kalenderhane, Türbe, Kabristan, Namazgâh, Medrese, Mektep, Darüttalim, Darülhadis, Darülkura, Darülhuffaz, Kütüphane, İmaret, Kervansaray, Tabhane (Misafirevi, Misafir odası, Dul evi) Darülaceze, Gölgecik, Sığınak, Darüşşifa (Tıp medresesi, Hastane), Hamam, İdman sahası, Çeşme, Sebil, Kuyu, Tımar, Su yolu ve tesisatı, Kale, Köprü, Yol, Kaldırım, Liman, Deniz feneri, Bedesten, Umumi helâ, Çamşirhane, Muvakkithane, v.s. gibi.

Yurdumuzda tesis edilmiş olan bu vakıfların bir kısmı iyi muhafaza edilmiş, fakat bir kısmı da tamamen ortadan kalkmıştır. Kayseri ve civarı bu çeşit vakıflardan bir çoğunu henüz muhafaza etmektedir.

Şimdi, bunlardan Şifaiye üzerinde bilinenleri ve bugünkü durum ile istikbali hakkında bazı mütalâaları ileri sürmek istiyorum.

Kayserililerin mahalleri içinde, her zaman görme fırsatını buldukları bu çifte medreseler, türlü adlarla anılmaktadır: Şifaiye, Giyasiye, Gevher Nesibe Hastahanesi, Şifa Hatun medresesi, Kayseri Darüşşifası, Kayseri Maristanı, Kayseri Tıbbiyesi, Şifaiye Hastahanesi, Darüşşifa medresesi, Medresei Darüşşifa gibi.

Bu unvanlar çeşitli vesikalarda ve muhtelif zamanlarda kullanılmıştır. Kapusundaki kitabesi bize şu bilgiyi veriyor:

“Bu bina, Büyük Selçuk hükümdarı Kılıç Arslan’ın kızı Gevher Nesibe Sultanın vasiyeti üzerine, kardeşi Selçuk hükümdarı Giyaseddin zamanında Hicrî 602 (M. 1206) tarihinde yapılmış ve hizmete açılmıştır.,.

Bu tarih, Anadolu da bugün bilinen kitabelere göre, en eski Tıp medresesi hastahanesidir. 1956 yılı bu tesisin 750. yıldönümü olacaktır.

Diğer taraftan yine aynı kitabede “Melike Gevher Nesibe” adının yazılmış olması da dikkati çekecek bir olaydır. Çünkü bu devirlerde Selçuklu prenseslerinin ismi, ekseriya yazılmaz, sadece “İsmetüddünya veddin” unvanı kaydedilirdi. Fakat, bu hayırsever Türk kadını Gevher Nesibe hakkında diğer tarihî vesikalar, meselâ İbni Bibi dahi, hiç bir bilgi vermez. Asıl vakfiyesi ise ele geçmemiştir. Bu eserin vakfiyesinin bir gün ele geçmesi medeniyet tarihi bakımından pek çok değerli olacaktır.

Şimdiki bilgilerimize göre, Kayseri Şifaiyesi için kitabesinden gayri en mühim yazılı vesika, Anadolu Selçuk devri hekimlerinden, Zeki oğlu Ebubekir Sadr-ı Kunevî’nin şiir ve mektuplarıdır (H. 794-694 ?). Kitabının ismi “Ravzatül Küttab ve hadikatülelbab”dır ve 58 mektupla 27 manzum parça vardır. Bu mektuplar, Selçuk devletinin divan-ı İnşa denilen ve memleket içinde ve dışındaki emirlere, resmî muhabere hazırlayan daire emîri, Bedreddin Yahya ile başhekim Nahcivanlı Müeyyet oğlu Ekmeleddin ve diğer vezirlere gönderilmiştir. Bunlar Prof. F. N. Uzlug’un neşriyatına göre, edebî değeri de bulunan yazılardır. Böylece, Konya’lı hekim Ebubekir, Konya dışında bir merkezde vazifeli ve hattâ bir hastahane başhekim olduğu anlaşılıyor. Meselâ mektuplardan biri, Selçuk devletinin başkenti Konya’da bulunan, baş hekim yani Sağlık Bakanı vazifesini

gören Ekmeleddin'e Kayseri'den gönderdiği yazılardır. Ebubekir, daha sonra Konya'daki Alâeddin Darüşşifasına tayin edilmiştir.

Yazdığı mektuplardan birinde biricik oğlunun hastalığını ve ölümünü şöyle anlatır :

Âlemi süsleyen Reyleri üzerine arz olunur ki; Perşembe günü şehre geldiğim-de Abdürrahim'i bir halde buldum ki, devletimizin kötülüğünü isteyenleriu nasibi ve siz hazretin düşmanlarının hissesiolsun. Üç gün oluyordu ki Zatul-cenbe tutulmuştu, kuvveti mevcut oldubça maraz maddesini defediyordu. Cuma gecesi, buhran gecesi idi, kuvveti iyice düşmüştü. Her ne kadar biraz balgam çıkarmak istemişse de, tabiat yardım etmedi. Gerçi ben, hastalığı kusup çıkarmağa muktedir olması için, kuvvetini artırmağa çabalamışsam da bu olmadı. Çünkü kabiliyeti yoktu. Hemen gece ebedilik evini durak olarak seçti" diye anlattıktan sonra yüreği yanık bir baba olarak arabî ve farisî beyitler koyuyor ve nihayet şu hükme yarıyor: "Ölüme deva bulmak her hekimi yormuş âciz bırakmıştır".

Mektup nesir ve şiir olarak dert yanarak, oğluna acı duyarak devam etmektedir. Fakat derdini dökmekle teselli aramaktadır.

İşte bu yazıları bırakan Selçuk devri hekimi Ebubekir, Kayseri Şifaiyesinde resmî hastahane doktoru olduğu anlaşılıyor.

Yabancı memleketlerden gelen hekimler resmî tabipler tarafından imtihana tâbi tutuldukları da bu yazılardan anlaşılmaktadır.

Nihayet, yine bu vesikalardan anladığımıza göre, serbest doktorluk yapanları memleketin kadısı kontrol edebiliyor. Bu suretle hekimlerin hak ve vazifelerinin belirli kaidelere uyarak, tatbik edilmiş oluyordu.

Selçuk devrinde diğer Şifaiyeler hakkında kısmen bilgi varsa da, Kayseri Şifaiyesi üzerinde izahlı, yazılı, vesika mevcut değildir. Bu binalardaki Selçuk devrindeki Tıp tahsilini ve hasta tedavisini diğer şehirlerdeki muasır Şifaiyelerle kıyas edilerek bir tarihçesi ancak yapılabilir.

Osmanlı devri arşivinde Kayseri Şifaiyesi için olan kayıtlar iki türdür: 1— Vakıflarda. 2— Devlet arşivinde.

1— Kayıt tarihleri yazılmamış olan Vakıflar Umum müdürlüğü arşivinde 481 ve 217 sahifenin 130. sırasında:

(Vakıf Şifa Hatun Namı diğeri Medresei Şifaiye der Kayseriye) dir. Burada tevlit ve müderrislik kayıtları olup birer hisselidir (H.

1143-1158). Diğer bir kayıta (No. 484) "Vakfı Medresei Kıyasiye der Kayseriye" dir. (H. 1110-1147). Her iki kayıta vakıf hisseleri varsa da bunlar kısmen mazbut kısmen de mülhak olarak görünmektedir.

2— Devlet, Başvekâlet arşivinde 906 (1500) tarihli Kayseri livası hakkında mufassal ve mücmel Defteri Hakanî. Kariyeyi Akker'e tabi Kayseri livai hassa malikânesi, "Vakıf Medrese-i Darüş-Şifa" unvanı ile bir köyün nüfusu kayıtlıdır.

Yine Başvekâlet arşivinin Cevdet tasnifinin Tıp ve Maarif dosyalarında "Giyasiye veya Şifa Hatun medresesindeki müderrislerin tayini meselesi ile ilgilidir. H. 110 (1698-H. 1182-M. 1768 ve 1876 tarihlidir.

Bu kayıtlar bize fazla bir bilgi sağlamamakla beraber Kayseri şifaiyesinin Osmanlılar devrinde medrese olarak hizmet gördüğü anlaşılmaktadır.

En son tamirinin ise 1889 yılında yapıldığı ve son müderris beratlarının da Rauf ve Hilmi efendilere verildiği (1890) bazı kayıtlardan bilinmektedir.

Bu suretle Şifaiye veya çifte medrese, XIX. asrın sonuna kadar medrese vasfını taşımıştır.

Bu vesikalardan sonra, ilk defa bu Şifaiyenin kitabesini ve izahını neşreden Halil Edhem bey "Kayseriye şehri" kitabında (1334-1918) bu tıp tesislerini ilim âlemine tanıtmıştır. Prof. Gabriel, "Büyük Anadolu eserleri" kitabında, (1931) plânını da koyarak izahat vermiştir. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ise 1932 de Türkçe ve Fransızca neşrettiği broşüründe bu binalara ait resim, plânları verirken "İlk Tıp mektebi ve Seririyatımız" unvanı ile yaptığı tablîde Prof. Gabriel'den sonra bu Türk eserini beynelmilel sahaya tanıtmıştır. 1950 yılında, Prof. Dr. N. Ş. Dirisu ve Prof. Dr. F. Nafiz Uzluk Tıp bayramı vesilesiyle 14 Martta "744. Tıbbiyeler Bayramı" başlığı ile, bu Kayseri Şifaiyesinden bahsetmişlerdir. İşte böylece makale ve yazılar birbirini takip etmiştir. Fakat, asıl mimari eseri cihana tanıtmak yıkılmaktan kurtarmak gerekmektedir. Bu çifte bina, 60 metre uzunluğunda (40) metre genişliğinde bir sahayı kaplamaktadır. Bu bina bir kat üzerine yapılmış yan yana iki kısımdır ve içerden, birinden diğerine bir geçit mevcuttur.

Asıl medrese daha ufak, Hastahane kısmı ise geniş ve muntazamdır. Medresenin içinde sağ dip köşesinde ise binayı yaptırana

ait olması muhtemel bir türbe mevcuttur. Hastahane, 32 metre genişliğinde, 40 metre uzunluğundadır. Medresede iki büyük oda ve bir eyvan, sağ yanda iki oda bir ufak eyvan önde üç, sol yanda dört oda bir eyvan yanda hastahasneye geçit olan kısım vardır. Hastahane ise üç büyük salon, bir büyük ve iki küçük eyvan ve on üç odası bulunmaktadır¹.

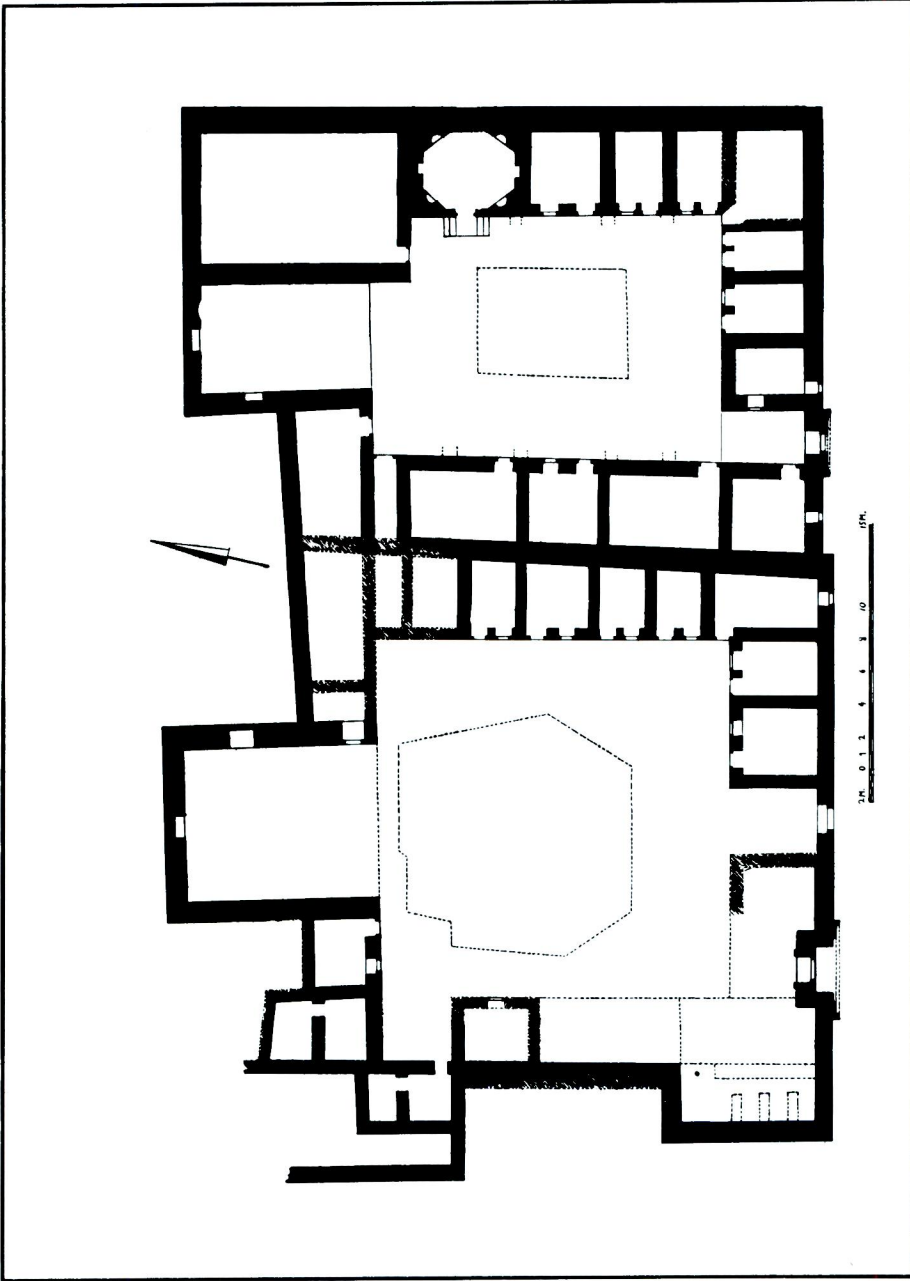
Böylece, plânı muntazam bir şekil gösteren bu iki binanın, dış duvarları kesme taştan, inşa tarzı ve kapılarındaki oyma ve istelaktitleriyle Selçuk saheserlerinden ve medeni müesseselerindedir. Ancak, bugünkü harap durumu ile 750 yılın çöküntüsü içinde gibidir. İşte bu çöküntüyü devlet ve halk eli ile mamureye çevirmek ne büyük kadirşinashık olacaktır. 1955 Devlet Maliye bütçesine (50.000) lira bir tahsisat konmuştur. Fakat 1956 yılında bu binanın restorasyon ile ihya edilmesi ve yeni bir hizmet verilmesiyle, bu Tıp kurulunun cihana ve Türklüğe tanıtılması gerekmektedir. Bizzat Kayserililerin bu işte himmetleri, gayretleri nekadardır yerinde bir hareket olacaktır. Çünkü, Dünya yüzünde bu derece ayakta bulunan bir Tıp kurulu mevcut değildir Bu yazımda teklüm şu olacaktır:

Kayseri'de Şifaiyenin tamiri, ihyası için, Belediyenin doğrudan doğruya işi ele almasıyla, Türkiye Anıtlar Derneğinin bir şubesinin açılması ve bu suretle mahallî halkın ilgisini çekecek faaliyete geçilmesi iyi olacaktır.

Biz, Ankara ve İstanbul Üniversite mensupları bu mevzuca ilgi gösterenlerin neşriyat yapmasını sağlayabiliriz. Kayseri'deki bu dernek ilk iş olarak, bu eseri harabiden kurtarıp ayağa kaldıracaklardır. Derneğin şubesi evvelâ bu işe bütün çalışmalarını teksif ederse muvaffak olacağına şüphe yoktur. Sonra diğer eserlere de mesaisini teşmil edebilir. Fakat evvelâ Şifaiye, Kayserililere bir şifa yurdu olmalıdır. Restorasyonu tamamladıktan sonra, şehrin ortasında mahalle içinde olan bu tesisler çocuk polikliniği gibi kullanılır ve bu suretle de binanın ilk kuruluş gayesine 750. yıl sonra dahi, riayet edilmiş olur.

Bu işin başarılı olacağına emin olarak, bir noktaya da işaret etmek isterim. Kayseri'nin Ağrinas köyünden XVI. asrın dahi mimarı, Osmanlı devletinin uzun seneler Bayındırlık Bakanı Koca Sinan'a da, bence büyük ve ölmez mimari eserlerine ilk ilham kaynağı, Kayseri ve civarındaki bu eski Türk eserleri olmuştur. Onun bu ilham konularını diriltmekle, Türk-Osmanlı devrini de canlandırmış ve yeni Türk nesillerinin ecdat yuvalarında sağlık ve saadet içinde kalmasını temin etmiş olacağımıza inanıyorum.

1 Burada verilen rakam ve bilgiler Prof. A. Gabriel'e göredir. Şimdi restorasyon için Y. Mimar Ali Saim Ülgen yeniden bir plân vücuda getirmiştir.

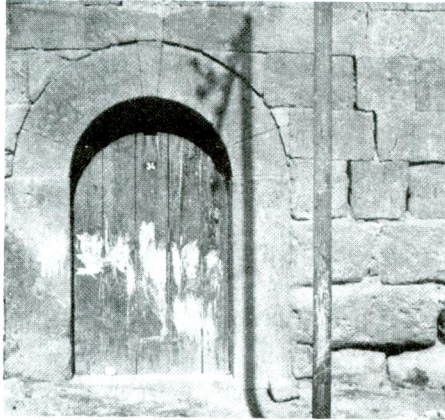


Plân. 1 — Kayseri Şifaiyesi.

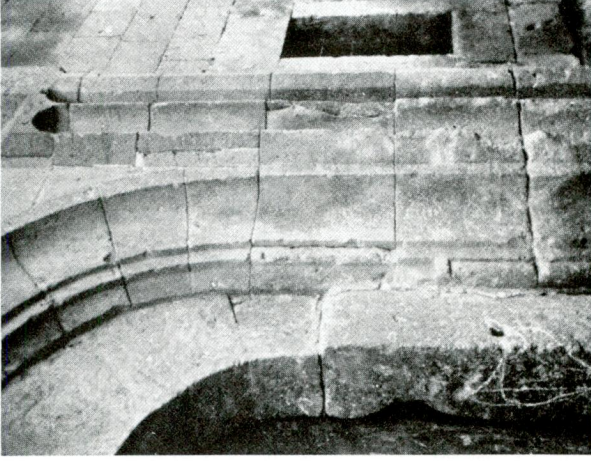
Not . Bu plan ve fotoğraflar, Şifaiye'nin restorasyonu münasebetile Y. Mimar A. S. Ülgen ve Y. Mimar N. Onat tarafından hazırlanmıştır.



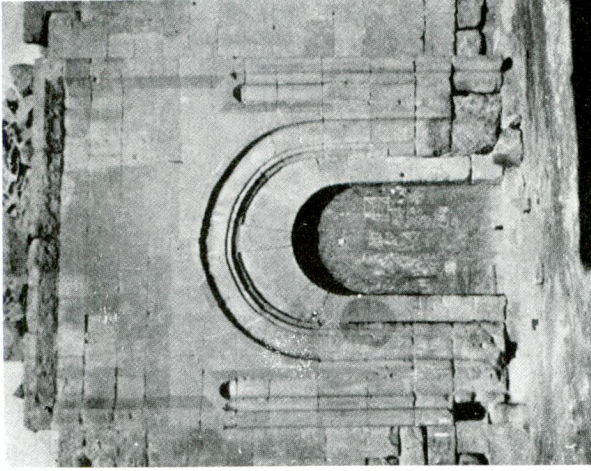
Rs. 1— Ön cephe, kapı tarafı.



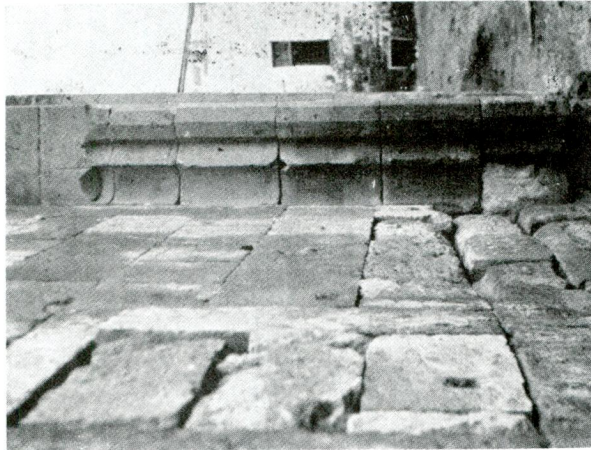
Rs. 2 — Osmanlılar devrinde ilâve olunan kapı (XVIII. yüzyıl).



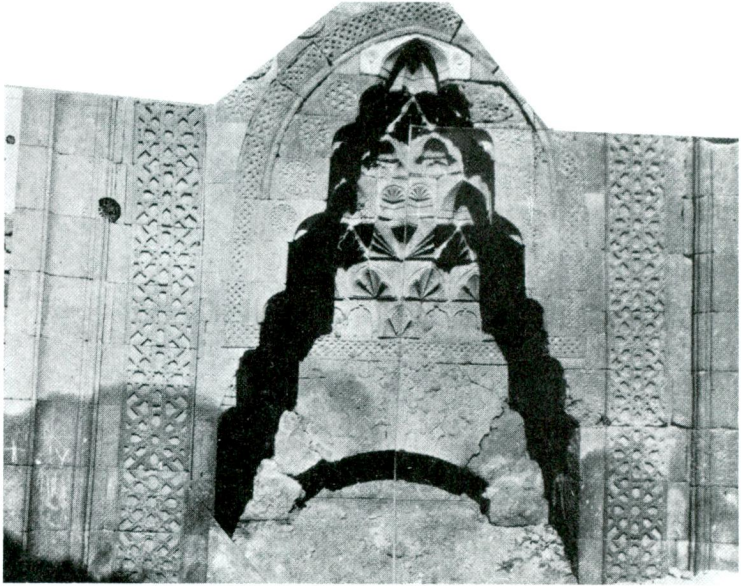
Rs. 5 — Osmanlı devri kapısının ve penceresinin köşe görünüşü.



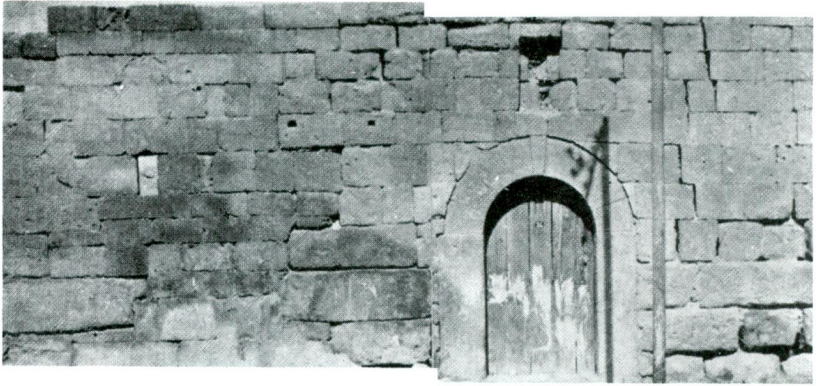
Rs. 4 — Osmanlı devrinde ilâve edilen kapı.



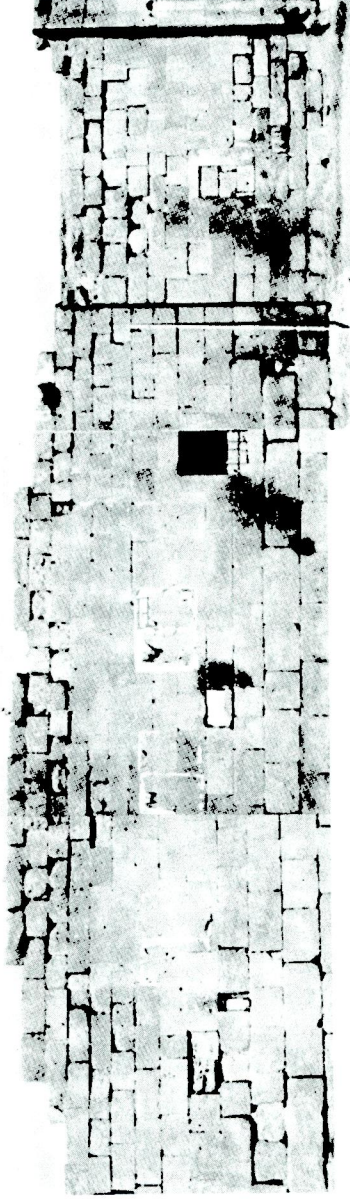
Rs. 3 — Ön cepheden bir köşe



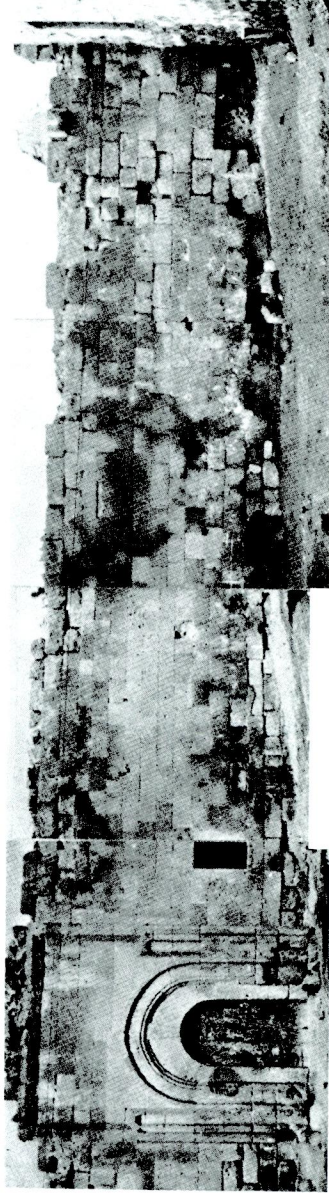
Rs. 6 — Ön cephe. Cümle kapısı (Kabartma ve kitâbe bu kapıdadır).



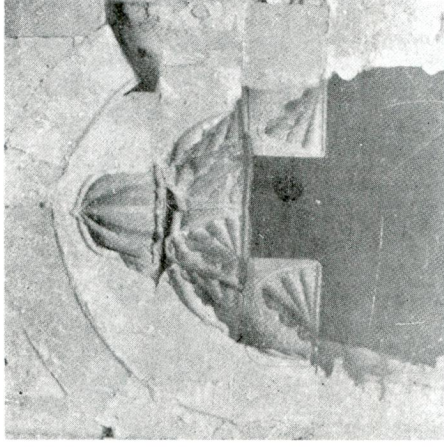
Rs. 7 -- Osmanlı devrinde eklenen diğer kapının ve duvar işçiliğinin farklı görünüşü.



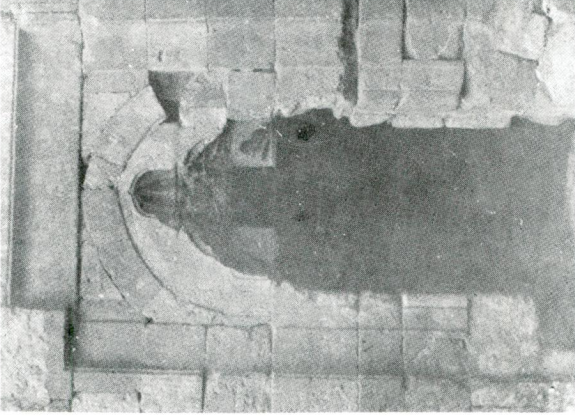
Rs. 8— Ön cepheden görünüşü.



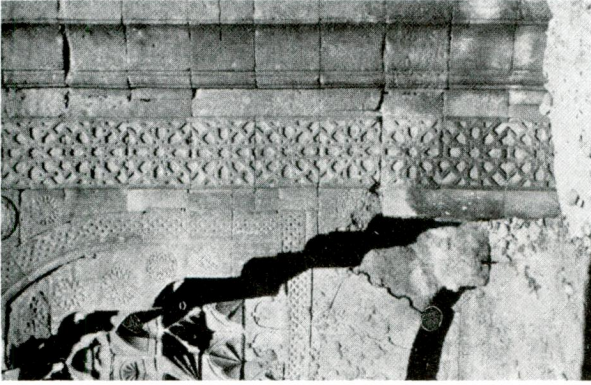
Rs. 9— Ön cephenin görünüşü.



Rs. 12— Türbe kapısının istalâkittleri.

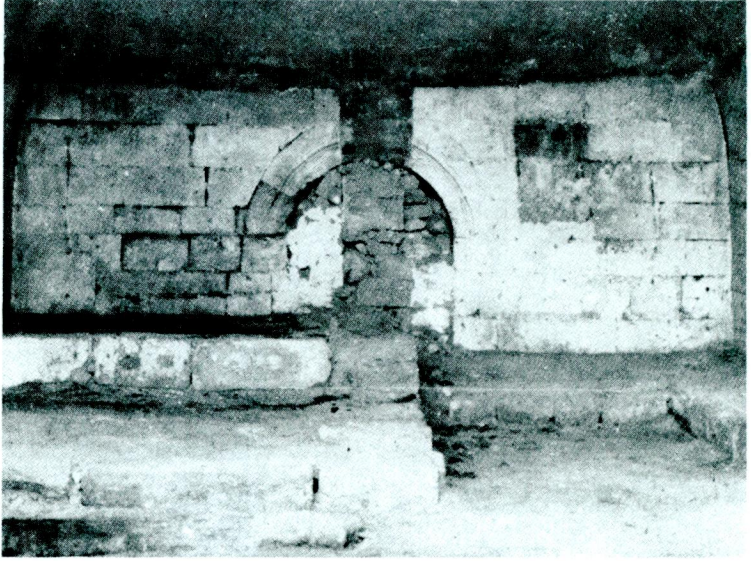


Rs. 11— Türbe kapısının görünüşü.

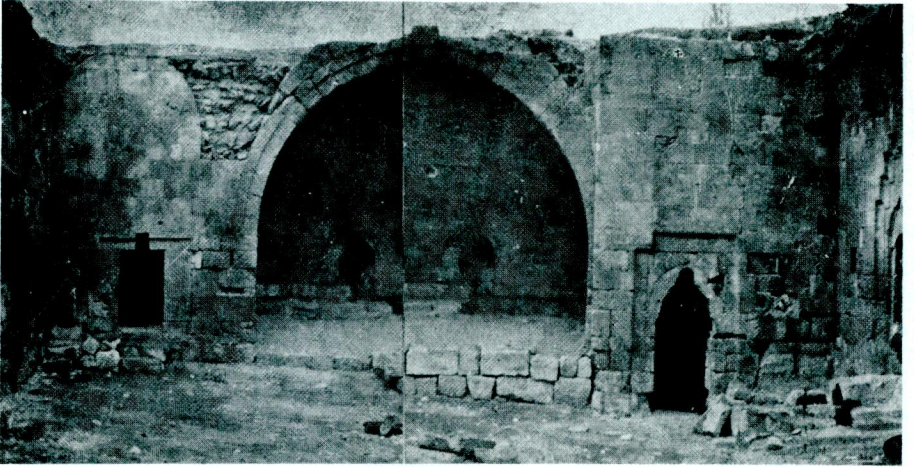


Rs. 10— Cümle kapısının yan tezyinatı.

Afet Inan



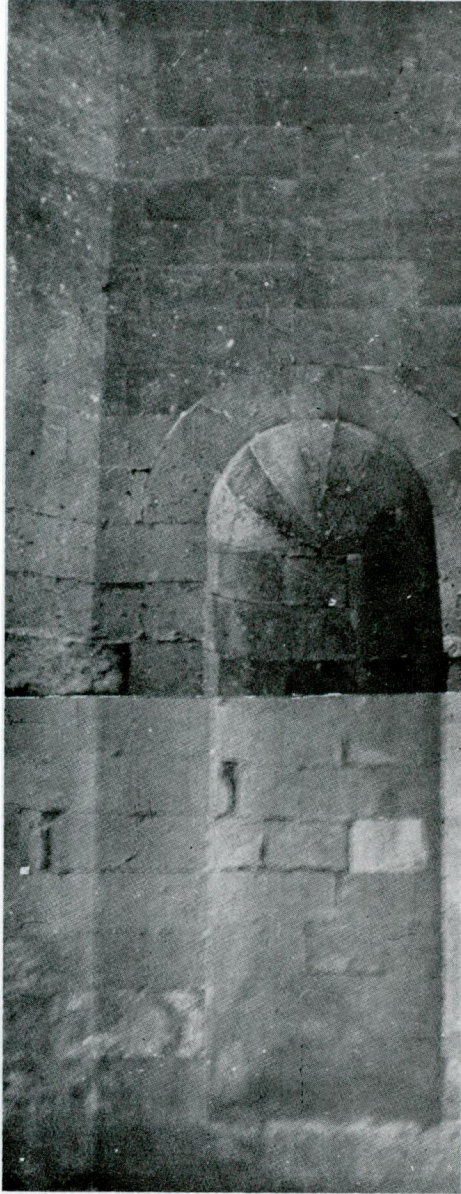
Rs. 13— Kemerli Niş.



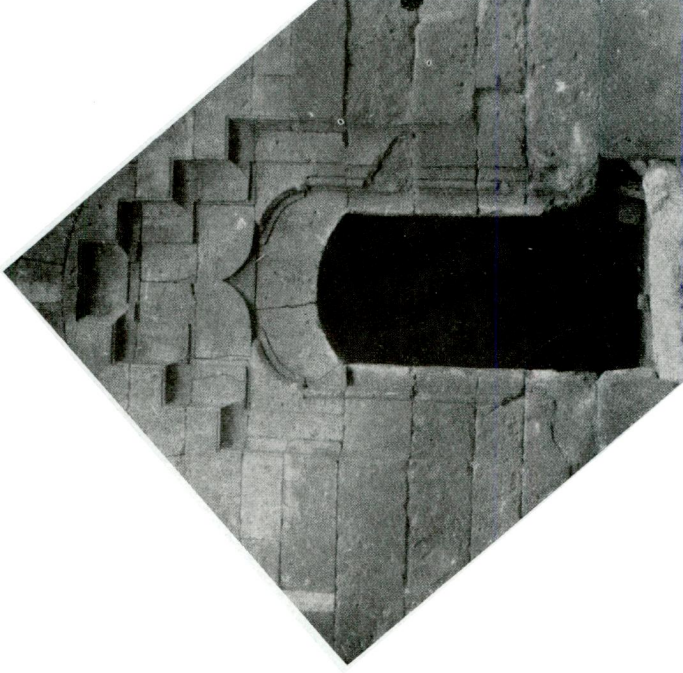
Rs. 14— Küçük avlu - Eyvan.



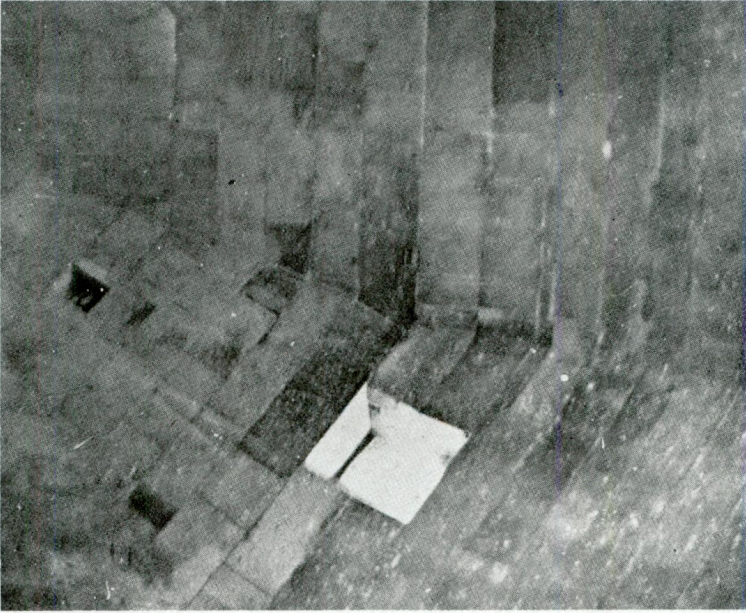
Rs. 15— Eyvan ve türbe.



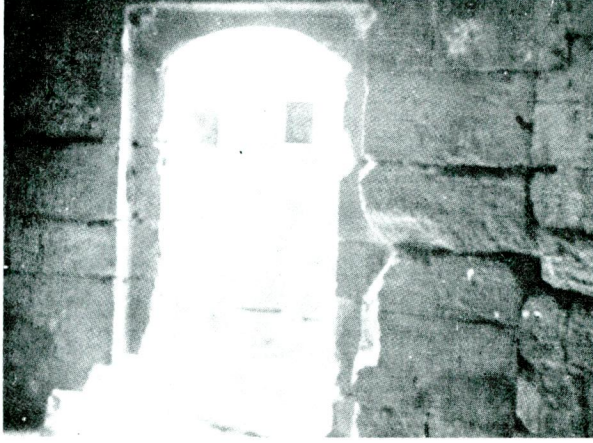
Rs. 16— Türbe detayları, Niş.



Rs. 18— Kapi.



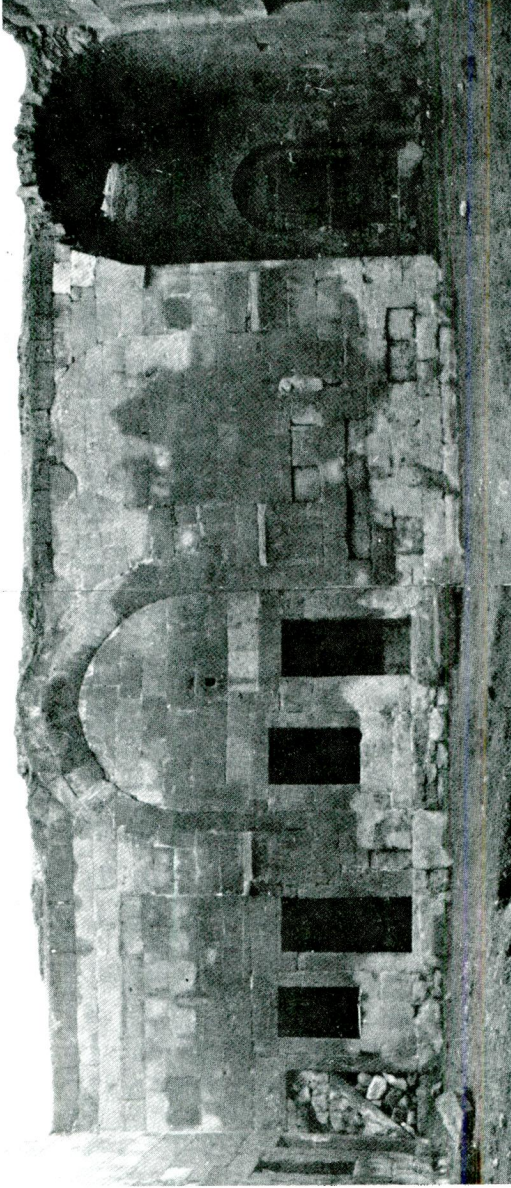
Rs. 17— Türbe detayları.



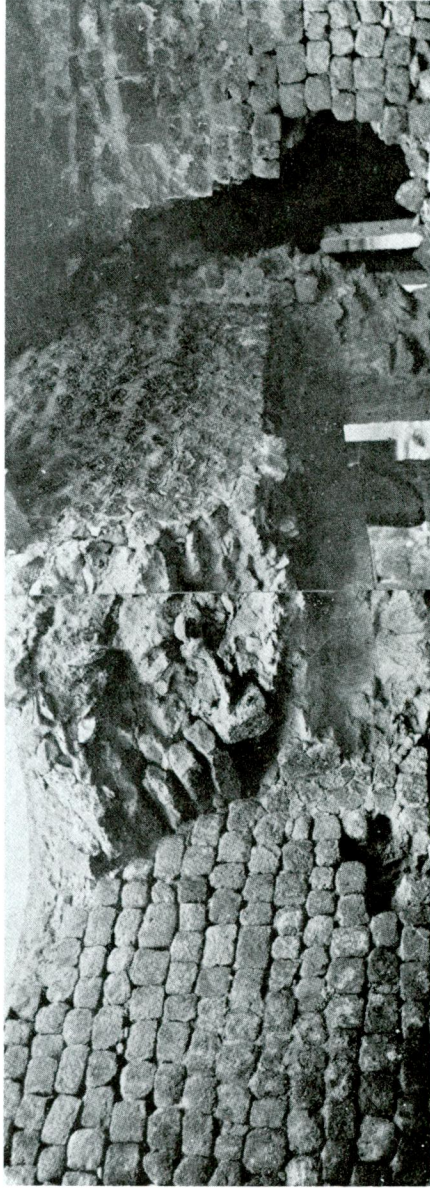
Rs. 19— Kapı içi.



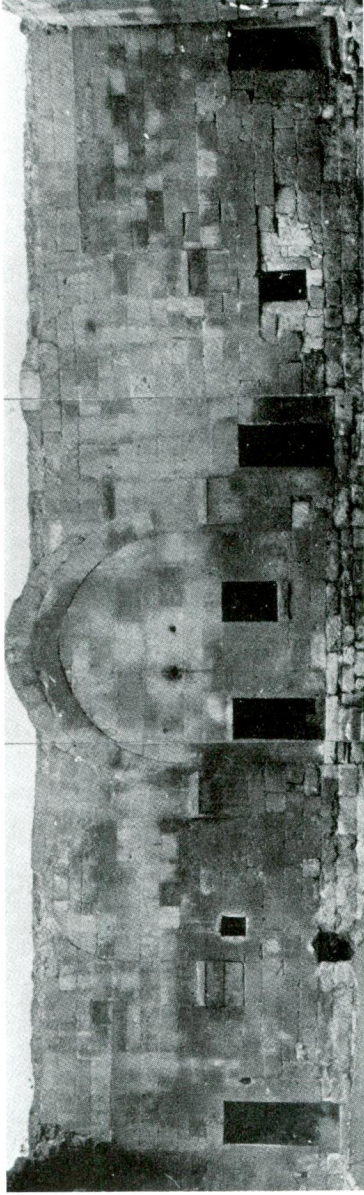
Rs. 20— Türbe kapısı sahanlığı altında görülen delik, kısmen toprak ve molozla dolmuş olan mezar odasının kapısıdır.



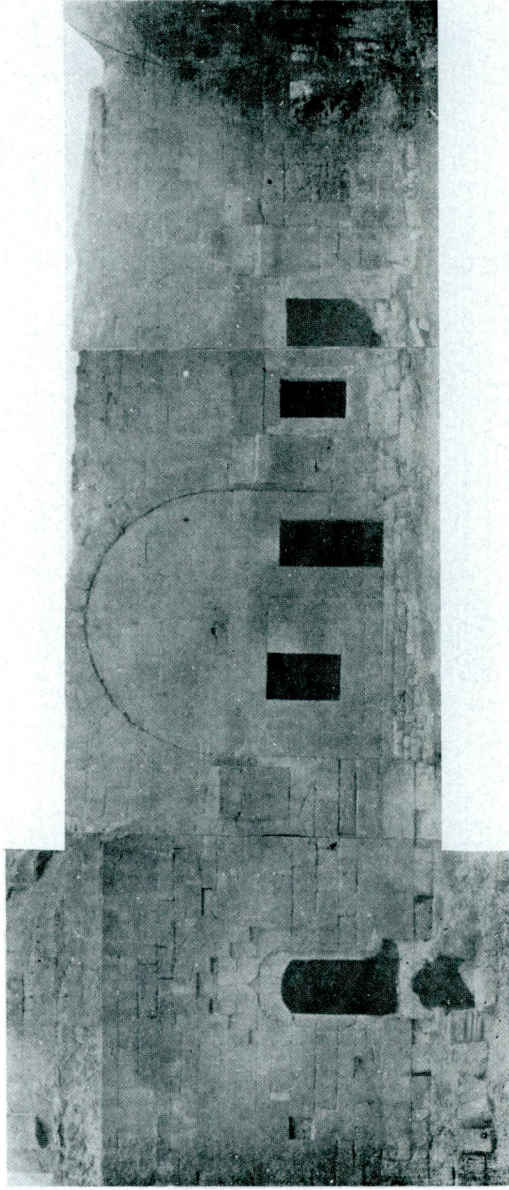
Rs. 21-- Küçük avlu giriş cephesi.



Rs. 22— Küçük avlu - Giriş yıkık kısmı.



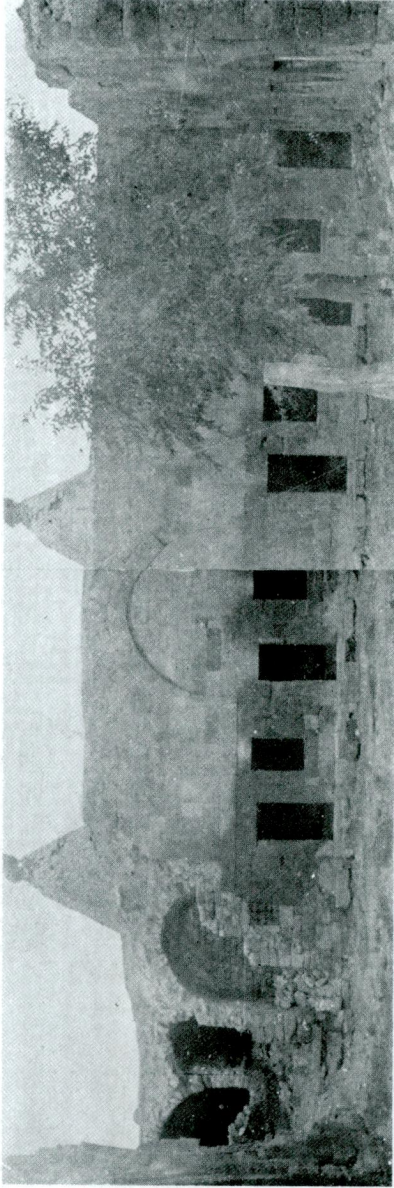
Rs. 23— Küçük avlu - Giriş sol.



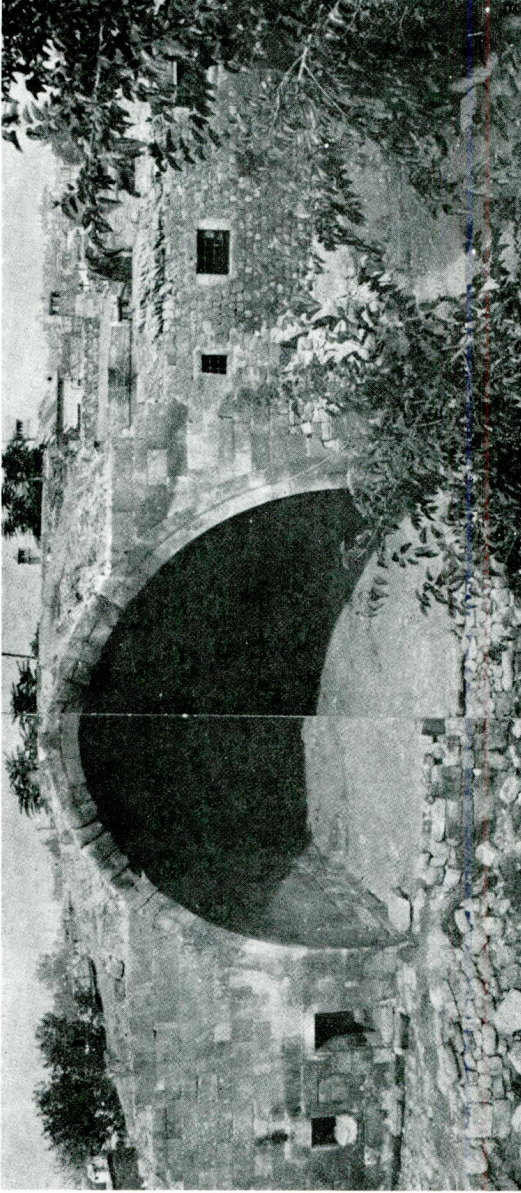
Rs. 24— Küçük avlu - Giriş sağ.



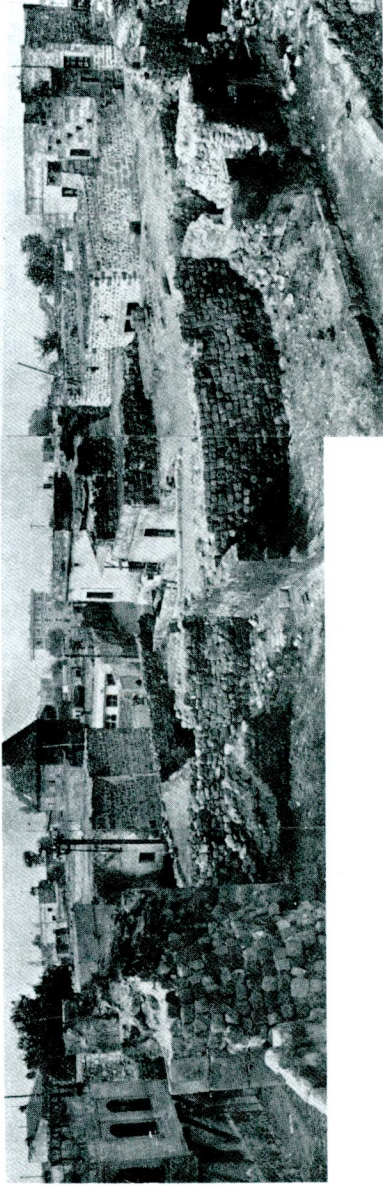
Rs. 25— Büyük avlu - Eyvan arka yanı.



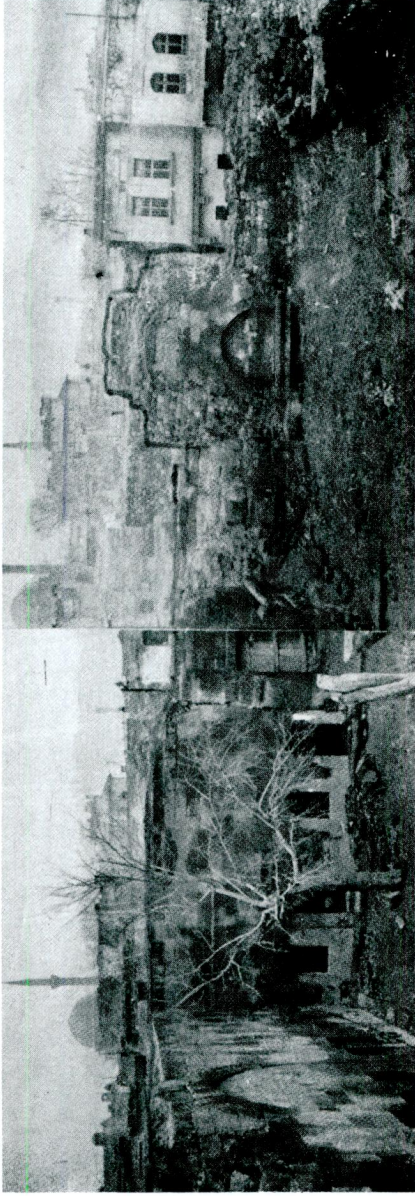
Rs. 26— Büyük avlu - Giriş sağ.



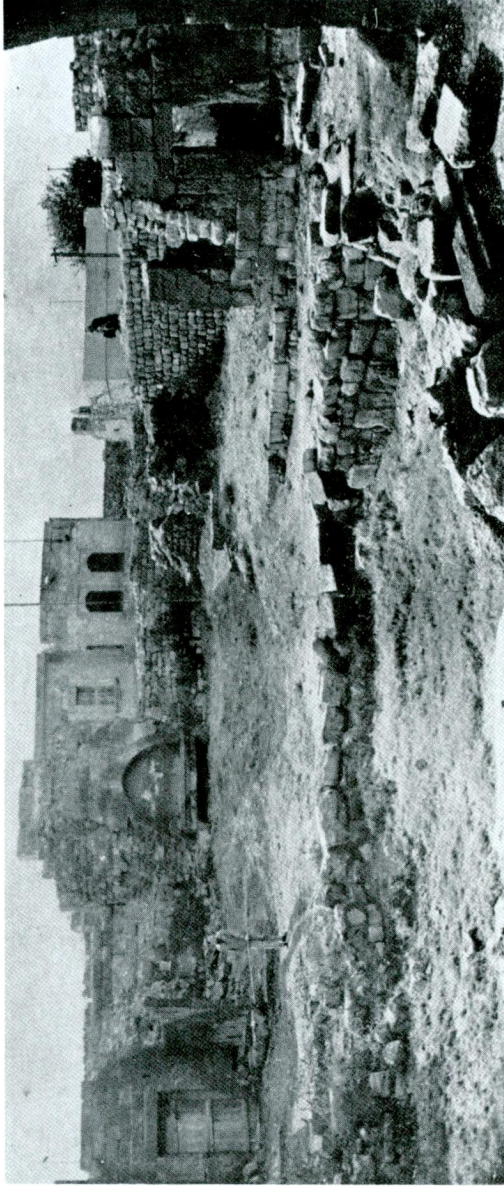
Rs. 27— Büyük avlu, panoramik görünüş - Eyvan.



Rs. 28— Yan ve cümle kapısı.



Rs. 29— Büyük avludan kapı tarafı.



Rs. 30— Büyük avludan kapı tarafı.

V. BEYNELMİLEL ONOMASTİK İLİMLER KONGRESİ

(Salamanca, 12-15 Nisan)

HALİL İNALCIK

Onomastik ilimler, yani yer ve şahıs adlarının menşe ve tekâmülünün tetkiki (*toponymie, anthroponymie*) yakın zamanlarda kayd ettiği mühim terakkiler sayesinde gittikçe genişleyen bir ilim kolu halini almaktadır. Toponimi ve antroponimi için ayrı bir taazzuvun meydana çıkarak beynelmilel bir teşkilât haline gelmesi, gittikçe gelişen müstakil kongreler akdetmesi bunun açık bir delilidir. 1949 da Brüksel'de toplanan III. Beynelmilel Toponimi ve Antroponimi Kongresi'nde bir Beynelmilel Onomastik ilimler Komitesi teşkil olunmuş, bir Beynelmilel Onomastik Merkezi kurulmuş ve bu merkez *Onoma* adıyla bir mecmua çıkarmağa başlamıştır.

Gerçekten *has isim*, sırf bir dil olayı değildir. Muhtelif kavimler tarafından iskân devirleri, sosyolojik ve folklorik muhiti bilinmeden ele alınan bir yerin adı yalnızca muayyen bir tarihte arzettiği lingüistik hususiyetlerden hareket edilerek tahlil olunduğu zaman, bunun bazan bizi ne kadar yanlış neticelere sürükleyebileceği bir çok misallerle malûm bir keyfiyettir. Şimdi toponimik araştırma fişlerinde yalnız mahallinde diyalekt hususiyetleri tesbit edilmekle iktifa olunmuyor, bu isim etrafındaki bütün folklor malzemesi ile beraber tarih kaynaklarındaki mutalar da bir araya getirilmeğe çalışılıyor. Bununla, has-isimlerin de esas itibariyle lingüistikin konusu olmadığını söylemek istemiyoruz. Ancak bir yer veya şahıs-adı ekseriya kendi orijinal hücrelerinde uzun devirlerin etnik, sosyal ve lingüistik tesirlerini mezc ve muhafaza eden canlı bir belgedir. Adı geçen ilimlerin yardımıyla onu tahlil edip muhtelif unsurları ayırt etmek ise, hususi bir metod ve çalışma işidir. Beynelmilel Onomastik ilimler Komitesi umumi kâtibi H. Joz. van de Wijer'in veciz bir şekilde ifade ettiği gibi, toponimi, isimlerin arkeolojisi, antroponimi ise isimlerin bir nevi sosyal psikolojisidir.

V. Beynelmilel Onomastik ilimler Kongresi, 12 Nisan 1955

de Salamanca'da¹ Üniversite binasında açılmıştır. Kongrede yirmi sekiz milletin 200 e yakın delegesi hazır bulunuyordu. Tabii olarak Lâtin milletlerine mensup delegeler bu kongrede ekseriyeti teşkil etmekte idiler. Tebliğlerin mühim bir kısmı da Roman sahalarına aitti. Çalışmalar şu seksiyonlar dahilinde tertiplenmişti: 1. Umumi seksiyon, onomastik ilimlerin diğer ilimlerle münasebetleri hakkında, 2. Roman Onomastiki, 3. Akdeniz, Bask, Yunan ve Keltik, 4. Cermen onomastiki, 5. Asya, Afrika, Amerika ve Oseanya onomastiki, 6. Coğrafi isimlerin imlâsının normalizasyonu.

Kongre dört gün sürmüştü ve bu seksiyonlara seksen kadar tebliğ sunulmuştur. Beş numaralı seksiyon, İstanbul Üniversitesi'nden Prof. A. Caferoğlu başkanlığında çalışmalarına başladı. *Yer-adları kaynağı olarak Osmanlı tahrir defterleri* adlı tebliğimi bu seksiyonda okudum (İlerde s. 222 İngilizce tam metnini koyuyoruz). Müteakip günler Prof. Z. Fahri Fındıkoğlu, *İstanbul'da patronimler üzerinde tipolojik araştırma denemesi*, Prof. A. Caferoğlu, *Türk onomastikinde Av* adlı tebliğlerini okudular. İstanbul Üniversitesi'nden Dr. Mecdud Mansuroğlu'nun *Tarihi ve filolojik araştırmalarda Türk onomastikinin ehemmiyeti* adlı tebliği ilân edilmiş olduğu halde kendisi hazır bulunamadığından maalesef okunamamıştır. Türk onomastikini doğrudan doğruya ilgilendiren başka tebliğler yoktu. Kongrenin programında Arap onomastiki derpiş olunmuş ise de, bu mevzuda tebliğ yapılmamıştır. Doğu Akdeniz ve Balkan

¹ Salamanca şehri, aynı adı taşıyan İspanyol vilâyetinin merkez şehridir. M. Ö. 217 yılında Hannibal tarafından zaptolunduğu zaman bile mühim bir İber şehri idi. 715 de Araplar tarafından zaptolunmuş, 1055 de İspanyollar tarafından alınmıştır. 13. asır ilk yarısında kurulmuş olan Salamanca Üniversitesi Avrupa'nın en meşhur ilim merkezleri Oxford, Paris, Bologna Üniversiteleri ile aynı seviyede sayılıyordu. 15. - 16. asırda 25 kollej ve on bin talebesi ile dünyanın en mühim ilim merkezlerinden biri idi. Kristof Kolomb'un projeleri Salamanca'daki hocaların tetkikine sunulmuştu. İspanya'nın en meşhur âlim ve ediplerinden bir çoğu bu üniversiteden yetişmiş veya burada tedriste bulunmuşlardır. Bilhassa 16. asır parlak İspanyol mimarî nûmunelerini saklayan Üniversite'den başka 1513 - 1560 da yapılmış muazzam Catedral Nueva ve ona bitişik olup 1129 - 1172 de inşa edilmiş Bizans tesirleri saklayan Catedral Vieja bilhassa dikkate değer eserlerdendir. Bunlar gibi birçok mühim mimarî eserlerle Salamanca İspanyol tarihinin canlı bir müzesi halindedir. Bizler, parlak güneşi kurak iklimi, misafirperver samimî halkı ile bu yayla şehrinde aynı deniz etrafında toplanmış yakın milletler olduğumuzu hatırlatan birçok müşterek hayat şekilleri bulduk.

memleketlerini ilgilendiren bir kaç tebliğ okunmuştur. Selânik'ten Prof. N. Andriatis, Yunanistan'da *Vaftiz adı olarak aile adları* başlıklı tebliğinde bir çok eski meşhur Bizans aile adlarının modern Yunanca'da vaftiz adı olarak yaşadığı vakiasına dikkati çekti. Meselâ *Laskaris, Palaeologos, Kantakouzinus* gibi adların vaftiz adı olarak kullanılmasını muhtelif yönlerden izaha çalışırken, bu adların eski millî satveti temsil eden senboller olarak haiz oldukları cazibeye işaret etti. E. Lozovan ise tebliğinde, Rumanya'da *köy* kelimesini lingüistik, tarihi ve toponimik bakımlardan araştırıyor ve muhtelif devirlerde *köy* mefhumunu ifade için kullanılan kelimeleri, Rumen tarihinin esas devirleriyle tam bir müpasebet halinde görüyor. Bu arada muayyen bir devirde köyü göstermek için kullanılan *Catun* kelimesini ele alıyor. Biz burada, bütün Osmanlı Rumelisinde *katune*'nin türlü göçebe gurupları (Eflak, Arnavud) göstermek üzere veya yer adı olarak haiz olduğu ehemmiyeti hatırlatmak isteriz². Rumen ve cenup slavları yer-adlarında folklor unsurlarının ne derece ehemmiyetli bir rol oynadığı H. D. Borza tarafından tebliğinde izah olunmuştur. Anadolu Eti toponimisi hakkında yalnız Viyana'dan K. Treimer'in Eti yer-adı *Çituna* üzerinde tebliği kayda değer. Münich'de toplanacak VI. Onomastik ilimler Kongresi'nde uzun bir tarih devresi için ehemmiyeti âşikâr olan Anadolu ve Balkan onomastikinin daha ctraflı alâka bulması ve memleketimizden bu konularda çalışanların da katılması arzuya şayandır.

O. Brattö tarafından, antroponiminin, tarih vesikalarının mevsukiyeti ve tarihlenmesi bakımından ehemmiyetini belirten bir tebliğ okunmuştur. O, Floransa şahıs adları üzerinde yaptığı araştırmalar neticesinde hariçten ve meselâ Bizans'tan gelen bazı adların muayyen bir devirden sonra kullanılmağa başladığını göstermiştir³. Bu meyanda Levant ile sıkı münasebetler neticesinde Floransahlıların, nadir de olsa, *Osman, Turc* gibi adlar almağa başladıklarını da kayd edelim. Bizim Osmanlı tahrir defterlerindeki binlerce adın devir devir tedkiki, muayyen isim guruplarının zaman zaman meydana çıkıp kaybolduğunu göstermektedir. Bu da muayyen sosyal

² Katune hakkında bak. S. Djurdjev, *Eflak kanunu hakkında küçük bir izah*, THİM, C. II (1932-39); benim, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954, indeks.

³ Şu eseri Osmanlı sicillerinde rastlanan Floransa şahıs-adları için de değerlidir: *Studi di Antroponimia Fiorentina il libro di Montaperti Ani 1260*, Göteborg 1953

ve tarihi âmillerin neticesidir. 15. asırda *Hamza, İlyas, İsa, Musa* gibi isimlerin çokluğu gazâ ananesi, ihtida vakıalariyle şüphesiz alâkalıdır.

Yer-adlarının iskân, kültür ve din tarihi meselelerini aydınlatmada vesika mahiyeti hakkında R. H. Carsten'in tarih kaynağı olarak kıra ait isimler üzerinde tebliğiyle, D. J. Gifford'ın İspanyol Navarra'sının toponimisi üzerindeki tebliğini zikretmeliyim. Ch. H i g o u n e t, *Sainte-Eulalie* ismi üzerinde teşekkül etmiş Fransız yer-adlarını tetkik ederken bu adla *hagiographique* ve tarihi-ekonomik olaylar arasındaki münasebetler üzerinde durmuştur. Anadolu ve Balkanlarda veli, derviş, fakih ve zaviyedârlarla münasebettar binlerce yer-adının varlığı bizim için toponimi ile *hagiographie* arasındaki münasebetler üzerinde Batı'da yapılan bu nevi tetkiklerin değerini arttırmaktadır. Onomastik araştırmaları için bugün yerinde yapılan anketlerin ehemmiyetini ve metodlarını belirten muhtelif tebliğler yanında, eski vesikaların toponimi ve antroponimi araştırmaları için ne derece ehemmiyetli bir kaynak olduğunu gösteren değerli tebliğler de okunmuştur. Kongre başkanlarından Mgr. A. Griera'nın, M. 875-1249 yıllarına ait 1391 vesikadan mürekkep *Cartulario de San Kugat del Valles* üzerinde yaptığı araştırma bilhassa zikre değer. St. Cugat manastırının arazisine dair kuydâtı ihtiva eden bu kolleksiyon yalnız lehçe, örfî hukuk ve iktisadi tarih bakımından değil, yer ve şahıs adları bakımından da çok mühim bir kaynaktır. O, buradaki yer-adlarını şu sınıflara ayırmaktadır: 1. Toprağın durumuyla ilgili, 2. Akar-sulardan iştikak ettirilmiş, 3. Mesken ve müdafaa mevkileriyle alâkadar, 4. Muhtelif menşelerden yer-adları, 5. *Hagiographique* (mukaddes şahsiyetlere bağlı) yer-adları. Aynı kategori tetkikler arasında, Orta-çağ Paris vergi tomarlarına dayanılarak yapılmış şu Fransız tetkikini burada zikretmeliyiz: Karl Michälsson, *Etudes sur les noms de personne français d'après les roles de taille parisiens*, Uppsala 1927. İsveç'te Land diyozesinin defterleri aynı şekilde İskandinavya topografisi bakımından çok mühim bir kaynak olarak tetkik mevzuu olmuştur (*Lund stifts Landebok*). Türkiye arşivlerinde beş asır gerilere giden yüzlerce tahrir defterinin ihtiva ettiği muazzam yer ve şahıs-adı malzemesi Batı'daki usullere göre tetkike başlandığı zaman Türkiye'de onomastik tetkikleri çok sağlam esaslar üzerinde gelişmek imkânı bulacaktır. ⁴ Bu malzeme Os-

⁴ Bu sahada ciddi surette çalıştıklarını bildiğimiz Dr. Ö. L. Barkan ve T. Gökbilgin ile M. Arıkan ve H. Dağtekin'in mesailerinin biran önce yayım alanına intikali Türk onomastik tetkiklerinde bir gelişme devri açacaktır.

manlı İmparatorluğunun yayılmış bulunduğu vasi sahaları, Balkanları, Anadolu'yu, Irak, Suriye ve Filistin'i, Şarkî Akdeniz adalarını içine alır. Bizim kongreye sunduğumuz tebliğ de bu malzemenin mahiyetini tanıtmak için yapılmıştır.

Geniş ölçüde yapılan bazı onomastik araştırma ve anketler Kongreye bildirilmiştir. Bunlar arasında Kanada ve Birleşik Amerika'nın dil atlasını meydana getirmek için yapılan sistemli çalışmaları burada zikretmek lâzımdır. Fransa'da Millî Coğrafya Enstitüsü'nün 1 : 20.000 lik yeni Fransa haritasını meydana getirirken yer-adlarını tam ve doğru tesbit etme işinde sarfedilen gayretler, bu maksatla kadastro, eski haritalar, halk ve toponimistlere baş vurulduğu M. Barre tarafından belirtilmiştir. Brezilya'nın lingüistik atlasının meydana getirilmesinde karşılaşılan meseleler hakkında S. Pop'un açıklamaları, şimali Afrika'da onomastik tetkiklerin teşkilâtlandırılması bahsinde A. Roux'nun müşahedeleri bu nevi araştırmaların teşkilât altında, bazan devletin ciddi yardımıyla yapılması gereken büyük ölçüde işler olduğunu belirtmekte idi. Türkiye'nin de bir diyalektolojik hartasının meydana getirilmesinin ehemmiyeti âşikârdır. Bu sahada Türk Dil Kurumu bazı hazırlayıcı yayınlara başlamıştır.

Umumiyetle coğrafi adların standardizasyonu hakkında evvelce Uppsala'da IV. Onomastik ilimler Kongresi'nde bazı prensipler tesbit olunmuştu. Salamanca'da toplanan kongrede ikinci günü hususi bir seksiyonda meselenin mahiyeti ve imkânları üzerinde dikkate değer tebliğler okunmuş ve münakaşalar yapılmıştır. Bu arada M. Burill tarafından ileri sürülen fikirler burada zikre değer. Bu meselede en büyük güçlükler, teşkilât yokluğundan, ilmi görüşle pratik ihtiyaçlar ve imkânlar arasındaki tezattan ileri gelmektedir. Yapılacak ilk iş, her memleketin kendi yer-adlarını ilmi esaslara göre *standardize* etmesidir ki, bu da coğrafyacı ve toponimistlerin elele vererek çalışacağı bir teşkilât işidir. Memleketimize ait ilmi mahiyette yer-adları listeleri bulunmaması bu işin bizde ciddiyetle ele alınması zamanı geldiğine şüphe bırakmaz⁵. Bu bakımdan İspanya'da meselâ Katalonya'da

⁵ Dahiliye Vekâletinin ve Harita Genel Müdürlüğü'nün mesaisini burada anmadan geçemeyeceğiz. Orada aynı zamanda haritalara esas olmak üzere yer-adlarının fiş usulile dikkatle toplanmakta olduğunu biliyoruz. Anadolu toponimisi üzerinde mütehassısların bu çalışmalara katılması şüphesiz daha semereli neticeler verebilir.

ilmi ekiplerin mahallinde tetkiklere dayanan çalışmaları örnek mahiyettedir.

Bu kongrede şahıs ve yer-adlarını mücerred dil vakıaları olarak ele almak zarureti üzerinde duranlar (meselâ Rudnyckyj) yanında etnoloji ve tarihin yardımcı ilimler olarak ehemmiyetini bilhassa belirtenler de vardı. R. Lafon, Endülüs'te Arapça ile izah olunamayan ve Bask menşeden tahmin ettiği yer-adlarının tedkikinde "tarihçilerin yardımına ihtiyaç olduğunu" işaret etmiştir. Fransa'da Belfort etrafında *-ans* ile nihayetlenen bir sürü yer-adının çiftci kolonilerin yerleşmesiyle ilgili olup şimdiye kadar sanıldığı gibi Alamanlara karşı askeri yerleşmelerin bahis mevzuu olamayacağı hakkında R. Schmittlein'in tezi yalnız ligüistik değil, tarihin mevzuudur. Prof. E. Schwarz, *Viyana* adının Langobard dilinde *Wenia* dan gelebileceği tezini ileri sürerken Slavlarla Bavyeralılar arasında onomastik alış-verişin ancak 630 da Samo'nun Franklara karşı zaferiyle başladığına dikkati çekiyor. Bir nevi "isimler arkeolojisi" olan onomastik ilimlerin de, bilhassa tarihi kayıtların ve diğer kaynakların kısır bulunduğu devirler için tarihi belge olarak ehemmiyetini belirtmeğe hacet yoktur.

Kongre için tertip edilen kitap sergisi, onomastik ilimler sahasında son seneler zarfında yapılmış olan mühim ilerlemeleri açık bir şekilde göstermekte idi.

THE LAND SURVEYS IN THE OTTOMAN EMPIRE AS A SOURCE OF PLACE-NAMES

(Summary)

The Ottoman Turks made a methodical recording of the population and resources of the conquered countries in the official registers called *defters*. For this purpose special committees were sent to record all the necessary data on the spot. These committees included a scribe who was sometimes a native of the district concerned. All the place-names of the towns and villages or abandoned places were carefully recorded in the *defters*. Moreover other pertinent data such as the names of the inhabitants of these places were inscribed in special *defters* called *mufassal* (detailed) *defters*.

The oldest available defter of this sort in the Turkish Archives is that relating to Albania dated 1431. For the second half of the 15. th century we have about one hundred *defters* most of which deal with the Balkan countries.

Apart from their importance as sources of social and economic history these defters are first rate sources for onomastic studies. For example the *defter* of Albania of 1431 provided us enough material to draw a map of Albania with more than 500 identifiable town and village names. Now this map with a transcription of the whole register has been published by the Turkish Historical Society (Ankara 1954). Our further studies on the fifteenth century showed that it is possible now to follow closely the turkification of the place-names during this period. According to the material drawn from these *defters* the names of villages of the Maritza valley classified in terms of their origins are: 1. Villages named after Turkish nomadic groups such as *Kayı*, *Salurlu*, *Türkmen*, *Akçakoyunlu* etc., 2. Village names indicating a connexion with district in Anatolia, such as *Saruhanlu*, *Menteşeli*, *Simavlu*, *Hamidlü*, *Efluganlu*, etc., 3. A great part of the village names in the Maritza valley and Thrace were derived from the names of famous personalities such as Davud beg (the village: *Davut - beğlü*) Turahan beğ (the village: *Turahanlu*) or *Mezid beğ*. 4. Many other villages were named after official titles such as *Dogancı*, *Chawush*, *Damgacı*, *Müderris*, *Kadı*, *Sekban* etc. These villages may have been held as fiefs by certain persons with such titles. 5. Certain villages bore the names of certain persons such as *Karaca - Resul*, *Hacı - Timurhan*, *Ibrahim*, *Danişmend*, *Saru-Ömer* etc. This group of villages which may have taken their names from their founders or first settlers constituted the majority. 6. Many other villages developed around a *zâviye* (kind of hostel maintained by a dervish) or a pious foundation, 7. Finally we find many villages with Turkish names referring to natural features or economic functions such as *Kayacık*, *Ada*, *Hisarlu*, *Yaycılar*, *Bazarlü*, *Çömlekçi*, *Eskice-bazar* etc., 8. Villages with native or Christian names such as *Mavri*, *Makri*, *Karli*, *Anahorya*, *Karburnar*, *Ostrovica*, *Monastir* in districts such as Ipsala, Yanbolu, are comparatively few in number in the defters of the 15 th century while beyond the Rhodopes and the Balkan ranges the place-names of Turkish origin are sporadic. This situation is a result of the manner in which the Turks colonised the Balkans.

As for the western part of Anatolia which was conquered by the Turks from the Byzantines between 1270-1330 the picture is the same. Now the defters providing large material on this region enable us to complete the studies already made by such eminent scholars as Ramsay, Tomaschek and Wittek. In western Anatolia the Place-names relating to Turkish groups who settled the lower parts of the area during the 14 th century constituted the majority. This was quite natural since the conquest of western Anatolia had been achieved principally by the general move of the Turkish tribes towards the Aegean coasts. The fact that the names such as *Burgaz*, *Kastel* (that is Castl, in Turkish *Hisar*) are so frequent in Turkish toponymy is a proof for the extensive defense system of the Byzantines against the invaders. It is also to be noted that the places with a Greek population preserved their old names such as *Komnenoz*, *Zeptun*, *Arhonda*, *Malanda* etc. and their number even in the 15. century was at about 10 per cent of the total.

İSPANYOL ARŞİVLERİ HAKKINDA

Kongre kapandıktan sonra kaldığım bir haftayı İspanyol arşivlerinde Türkiye tarihini ilgilendiren Türkçe, Arapça vesikaları araştırmakla geçirdim. Türk-İspanyol münasebetleri çok eski bir tarihe maliktir. Türk ve İspanyol tarihleri arasında görülen o kadar bariz paralelizm sadece bir tesadüf değildir. Bu, müsbet tarihi bağlardan, mümasil şartlardan ve âmillerden doğmaktadır. Akdeniz'in biri bir köşesinde öteki öbür köşesinde her iki millet, biri islâmiyetin diğeri hıristiyanlığın müdafii olarak ortaya çıkmışlar, 16. asırda her ikisi de cihanşümül birer imparatorluğun sahibi olmuşlar, Akdeniz'de genişliyerek birbiri karşısına çıkmışlar, bu denizin hâkimiyeti için mücadele etmişler ve benzer şartlar altında iktisadi ve siyasi inhitata uğramışlardır.

Osmalılar, tarihlerinin daha ilk yıllarında İspanyollarla temasa gelmişlerdir: Garbi Anadolu'yu istilâya girişen Türkmen kuvvetlerine karşı Bizans İmparatoru Mihail Paleolog bir Katalan askeri kumpanyasını kullandı. Batı Anadolu'da umumiyetle muvaffakiyetli harekâтта bulunduktan sonra imparatorla bozuşan Katalanlar Trakya'ya çekil-

mişler, bunlardan bir gurup Osman Gazi'ye iltihak etmişti⁶. Trakya'da o zaman akıncı gurupları halinde faaliyette bulunan Türklerle gâh rakip gâh müttefik olarak dolaşan bu Katalanlar sonra gidip Atina ve Theb'i zapt etmişler ve orada yerleşmişlerdir (1311). Onlar burada 1388 tarihine kadar hâkimiyetlerini saklıyarak Balkan fütuhatına girişmiş olan Osmanlılarla ekseriya dostça münasebette bulunmuşlar, 1369 yılında I. Murad'la ittifak etmişlerdir⁷. Bilâhare Katalonya'nın sahibi Aragon hanedanından kralların Atina üzerinde iddiaları bu Katalan hâkimiyeti ile alâkalıdır. Aragon hanedanı Sicilya'dan sonra 1435 tarihinde Napoli arazisini de ele geçirdikten sonra Akdeniz hâkimiyeti emelleri beslemeğe başlamış, bir taraftan Arnavutluk'ta, öbür taraftan Yunanistan'da siyasi gayretler göstermişlerdir. Osmanlılar buralarda yerleşince de bu gayeler haçlı emelleriyle birleşmiştir. Rönesansın parlak hükümdarı V. Alfonso, Arnavutluk'ta Osmanlılara karşı asi Arnavut senyörlerini, evvelâ Araniti'yi, sonra İskender beği himayesi altına sokmuş para ve asker göndermiş, Osmanlıları bir hayli endişeye düşürmüştür. Aragon krallarının Barselona'daki arşivi bu devirde Osmanlıların Balkan harekâtı ve siyaseti hakkında zengin malzemeyi ihtiva etmekte olup bunları ilk defa Romanyalı tarihçi C. Marinesco esaslı surette tedkik etmiştir⁸. İstanbul'un zaptı üzerine Papa V. Nikola'nın teşkiline çalıştığı haçlı seferinin kumandasını Alfonso kendi almağı ve İstanbul'u kendisi için zaptetmeği tahayyül ediyordu. İstanbul fethi İspanyol milleti üzerinde derin bir tesir bırakmıştır. Bunu o devirde meydana çıkmış olması lâzımgelen bir İspanyol *romans*'ında açıkça görmek mümkündür⁹. V. Alfonso ölünce (1458) yalnız Napoli'ye te-

⁶ P. Wittek, *The Rise of the Ottoman empire*, S. 42.

⁷ K. M. Setton, *Catalan Domination of Athens*, Cambridge, Mass. 1948. s. 60.

⁸ *Alphonse V... , Mélanges de l'école Roumaine en France* (1923).

⁹ Bu romansı bana Salamanca'da kongrede Mr. M. L. Heck bildirdi. Efsanenin kahramanı Calafiadır; sözde California adı onun isminden geliyormuş. İstanbul muhasarasına ait hikâyelerin Garp milletlerinin muhayyilesinde ne şekillere girdiğini göstermesi bakımından bu efsaneyi hulâsa etmeği faydalı buluyoruz. İngilizcesi şu seride yayınlanmıştır: *Transactions and Proceedings of the Geographical Society of the Pacific*, series II. vol. VI., part 1, 1910. p. 35: *Queen Calafia at the defence of Constantinople*. Sözde Indies'in sağ tarafında California adında bir yer varmış, burada amazon siyah kadınlar hâkim imişler. Silâhları altındanmış ve her tarafta pek bol miktarda altın varmış. Bunların şöhrete çok düşkün kraliçeleri *Qalafia* askerlerine çok garip bir muharebe göreceklerini söyleyerek hazırlanmalarını emretmiş. Bu haber *Grand Sultan of Ligua* ve ordusunu harbe göndermiş olan Halapa (Haleb ?)

varüs eden oğlu Ferrante Osmanlılara karşı, kendi düşmanı da olan Papa ve Venedik'le birleşmekten kaçınmıştır (Osmanlılarla dostça münasebeti gösteren bir Napoli mektubu Topkapı Sarayı arşivinde çıkmıştır, no. 6675). Fakat bu, 1480 de Osmanlıların İtalya fütuhata başlangıç olarak Otranto'yu işgal etmelerine mani olamamıştır.

Gırnata'nın, İspanyol hükümdarları Ferdinand ve İzabel tarafından istilâsı üzerine oradaki müslümanların istimdadına Osmanlı Sultanı Bayezid II., faal olarak bir cevap verememiştir. Bu müslümanlardan bir kısmı ve tazyik gören pek çok yahudi bu devirde Osmanlı ülkesine kabul edilmişlerdir. İspanya'dan şimali Afrika'ya geçen birçok müslümanlar buraya gelen Türk deniz gazilerinde İspanyollara karşı

sultanına erişmiş. Qalafia onlara yardım için harp sahasında aç akbabaları kafeslerinden salıvermiş. Bunlar Türklerin düşmanlarını yakalayıp tepelere götürüyor ve yiyorlarmış. Bundan Türkler çok sevinmişler, Fakat kaledekiler çok yese düşmüşler. Qalafia bunu görünce askerine kaleye tırmanmak için merdivenler getirmelerini emrediyor. Akbabalar şimdi Türkleri düşmandan ayırd edemediklerinden onları da yakalayıp havalandırıyorlar, sonra yere bırakıyorlardı. Hıristiyanlar da bir taraftan bir çok Türk öldürdüler. O zaman Qalafia, amazonlarına merdivenleri alıp kaleye taarruz etmelerini emr etti. Onların zırhları altındandı. Amazonların müdahalesi Türkleri Akbabaların pençelerinden kurtaramadı. Türkler surları aşmak teşebbüsünden vazgeçerek ordugâha döndüler. Qalafia da kuşları gemilere çağırttı. Şimdi Sultanların orduları kara tarafından hücumu geçerken Qalafia denizden gemilerle taarruza iştirak etti. Türkler bu sefer de püskürtüldü. Qalafia, Amadis'in biraderi Norandel'in müdafaa ettiği Aquilena kalesine saldırdı, şiddetli çarpışmalardan sonra donanmadakiler üstün geldiler. Kırالیçe Qalafia daha büyük bir şöhrete ulaşmak maksadiyle Liguia Sultanı ile birleşti. Beyannameleri şöyle başlıyordu: "Radiaro, Liguia sultanı, Türk kanununun (İslâm'ın) kalkını ve kalesi, hıristiyanların imhacısı Allahın düşmanlarının zalim düşmanı çok kudretli kırالیçe Qalafia, büyük California adası hâkimesi... Biz buraya İstanbul'u mahva geldik. Kardeşimiz ve dostumuz Persia kıralı Armato'ya yaptığı zarar ve zıyanlardan dolayı geldik". Sonra Sultan, kıral Amadis'in oğlu Esplandian ile kırالیçe huzurunda yaptığı düelloda mağlûp oldu ve esir edildi. Kırالیçe mağlûp ve kıralın esiri oldu. Kırالیçe sonra kıralın yeğeni ile evlenerek hıristiyan oldu. Türkler kat'i olarak mağlûp edildiler. Donanma bir çok zaferler kazandı. California'nın bütün altın ve cevahirini de müttefikler aldılar.

Bu hikâye, İspanyol halkı tarafından en çok okunan kitaplardan biri olan Esplandian'ın muvaffakiyetleri adlı efsanenin bir parçasını teşkil eder. Onda o zaman İspanyol ruhunu ateşlendiren haçlı ruhu, uzak yerlerde kazanılmış şövaleresk zaferler, Amerika ve altın hırsı her satırda kuvvetle belirir. Efsane bütünüyle İstanbul fethinin İspanyol ruhunda uyandırdığı derin tesiri aksettirir. Aynı hâdise karşısında Danimarka kıralı Christian I., Türkleri denizden çıkan efsanevi bir mahlûka benzetiyordu (Fr. B a b i n g e r, *Mahomet II.*, Paris 1954, p. 146).

enerjik bir intikamcı ve müdafî bulmuşlardır¹⁰. Bu deniz gazileri şimali Afrika'yı eski Rumeli uçları gibi serbest bir gaza bölgesi haline getirdikten ve orada yerleştikten sonra Osmanlı Sultanı'nın doğrudan doğruya emri altına girmişler, bu suretle Batı Akdeniz'de Osmanlı-İspanyol mücadelesi başlamıştır. İmparator Şarlken, yahut bizim vesikalarda bazen yazıldığı gibi "İspanya kralı Karlo"¹¹ zamanında bu mücadele en şiddetli bir hal almış, nihayet Osmanlılar Barba ros Hayreddin Paşa'nın deniz zaferleriyle Batı Akdeniz'de de hakimiyet kurmağa muvaffak olmuşlardır. Şu noktayı belirtmek lâzımdır ki, Şarlken, dayandığı kuvvet ve temsil ettiği siyaset itibarile bir İspanyol kralıdır. Osmanlılar onun şimali Afrika'da İspanyol hâkimiyetini kurmasına mani olmuşlardır. Ancak 1571 de İnebahtı (Lepanto) da Türk donanmasının mağlûbiyeti esaslı bir İspanyol zaferidir. Denilebilir ki, 16. asır son yarısında Akdeniz tarihi bu iki imparatorluğun bu deniz üzerinde hâkimiyet mücadelesinden ibarettir. Şah Abbas, Batı'da Osmanlılara karşı müttefik ararken bilhassa İspanyol sarayına elçilerini göndermiştir¹². Bununla beraber İspanya ile Osmanlı imparatorluğu arasında esaslı iktisadi bir bağ vardır. 16. asır sonralarına doğru Osmanlı ülkesini İspanyol gümüş reyalleri istilâ etmiştir. İspanyolların Amerika'dan getirerek doğuya kanalize ettikleri bu bol gümüş, İspanya'nın ve Osmanlı devletinin birbirini müteakip uğradıkları enflasyonun ve iktisadi kargaşalıkların kaynağıdır¹³. 17. asırda İngiliz ve Hollandalılar Akdeniz'e hâkim oldukları zaman artık iki eski rakip İmparatorluk tarihlerinin inhitat devrine girmişler ve tekrar kendi köşelerine çekilmişlerdir.

İşte bu çok eski ve kesif münasebetlerin belgeleri bugün İspanyol

¹⁰ Türk korsanları diye adlandırılan bu Türk denizcileri, Ege sahillerinde bir buçuk asırdır hıristiyan âlemine karşı savaşıyan deniz gazileri olup (bunların ilk tarihi destanı Enveri'nin Düsturnâmesinde tasvir olunmuştur) faaliyet sahalarını batı Akdeniz'e nakletmişlerdir. Nasıl ki Rodos'ta yerleşmiş olan St. Jan şövalyeleri oradan İslamlara karşı her şekilde mücadeleyi devam ettirmekte idiler ve nihayet batıya geri atılmışlardır. Deniz gazileri de uc gazileri gibi başlangıçta Darülharbe karşı serbest mücadele etmekte, muvaffakiyetleri büyük ölçüde fütuhâtı olgun hale getirdiği zaman Sultan ül-Guzzât Osmanlı Padişahına baş vurmakta, onun ordularıyla birlikte hareket etmekte idiler.

¹¹ Feridün bey, *Münşâât*, II, 339.

¹² Bak. benim, *Türkiyenin iktisadi vaziyeti*, Belleten sayı 60. s. 667.

¹³ Aynı yazı s. 656 vd.

arşivlerinde her iki milletin tarihlerinin en parlak sahifelerini aydınlatacak bir zenginlikte mevcut bulunmaktadır.

İspanya'da muhtelif eyaletlerin, şehirlerin, manastır vs. dinî müesseselerin ve bazı eski büyük ailelerin müstakil arşivleri olmakla beraber devletin idaresinde bulunan şu arşivler en mühimleridir ¹⁴:

1— Archivo Historico Nacional, Madrid. 1886 da tesis olunmuştur. II. Juan (1406-1454) zamanına kadar çıkan vesikaları ihtiva eder. Orta-çağ askerî tarihi, enkizasyon, üniversiteler ve deniz aşırı İspanyol müstemlekeleri bakımından ehemmiyetlidir.

2— Archivo de la Corona de Aragon, Barcelona. Burada 10. - 15. asır vesikaları mühimdir. Daha öncelere ait vesikalar Al-Mansûr'un 986 da Barselona'yı zapt edip yakması sırasında mahvolmuştur. Mevcut vesikalar bilhassa İspanya islâm devletlerinin tarihi bakımından değerlidir. Osmanlı-Türk tarihi bakımından da bu arşiv fevkalâde mühimdir. C. Marinesco'nun tetkikatı göstermiştir ki, arşivlerimizde Osmanlı tarihinin ilk iki asrına ait siyasi vesikaların çok mahdut olması sebebiyle bilhassa Balkan tarihinde bazı boşlukları doldurmak için Aragon arşivi çok kıymetli malzeme ihtiva etmektedir.

Aragon Arşivi'nin yeni bir rehberi çıkmıştır: *Los Archivos de Barcelona I. Ciudad*, Direccion general de Archivos y Bibliotecas, Servicio de publicaciones del Ministerio de Educacion Nacional, Madrid 1952. Keza A. Rubio y Lluch'un Katalonya ile Şark arasındaki münasebetlere dair pek çok yazıları (bunlar için bak. B. Sanchez, *Fuentes...*, Madrid, 1952) burada zikredilmelidir.

3— Archivo Historico de Valencia, Akdeniz tarihi için mühimdir.

Bu arşivlerden başka Akdeniz tarihi için ehemmiyetli olan Archivo Historico de Mallorca, Archivo de la real

¹⁴ Arşivler hakkında bana malûmat veren Simancas Arşivi mütehassıslarından Srta. Conception Alvarez Teran'a burada teşekkürü borç bilirim. Kendisi, Simancas Arşivi'nde çalışmalarına ve Arapça, Türkçe vesikaları bulmama yakın bir alâka ile yardım etmiştir. Bu arşiv'de çalışmam için bana bir tavsiye mektubu vermiş olan Salamanca Üniversitesi Rektörü ve Onomastik ilimler Kongresi başkanlarından Bay Tovar'a ve Arşiv'den istifade edebilmem için imkânlar bahş eden Arşiv müdürüne ayrıca müteşekkirim. İspanyol arşivleri hakkında umumî malûmat veren bir kılavuz mevcuttur: *Guia historica y descriptiva de los archivos, Bibliotecas y Museos*, Seccion de Archivos, Archivos historicos, Madrid 1916.

Chacilleria de Granada burada zikredilmelidir. Archivo de Indias, Sevilla, bilhassa deniz aşırı İspanyol müstemlekeleri, Amerika, Filipinler, ve hususiyle iktisadî tarih bakımından mühimdir.

Yeni-çağlar için en mühim arşiv hiç şüphesiz Simancas arşividir. Biz İspanya'da çok kısa ikametimiz esnasında ancak bu arşivi ziyaret edebildik. Archivo general de Simancas, II. Filip (1556-1598) tarafından Valladolid'den 10 Km. kadar bir mesafede Simancas köyünde yapılmış bir şatoda devlet arşivi olarak tesis edilmiştir. İspanyol tarihinin parlak devri olup Akdeniz'de üstünlük için Osmanlılarla mücadelenin en hararetle safhasına vardığı V. (I.) Karl ve II. Filip devirlerinin başlıca vesika hazinesini teşkil eden Simancas Arşivi, Osmanlı tarihi için birinci derecede ehemmiyetli arşivlerden biridir. İngiliz Arşiv idaresi (*Public Record Office*) İspanyol arşivlerinden ve bilhassa Simancas arşivinden İngiliz tarihiyle alâkası olan vesikaları tarattırarak 1870 denberi bir seri halinde neşretmektedir (*Calendar of State Papers, Calendar of letters, despatches and State papers relating to the negociations between England and Spain preserved in the Archives at Simancas and elsewhere*). Bu serinin son 12. cildi 1949 da Royall Tyler tarafından neşredilmiştir. İngilizce tercümeleri verilen bu vesikalarda doğrudan doğruya Osmanlıları ilgilendiren pek çok malzeme bulunmaktadır. Simancas Arşivin'den Türkiyeyi alâkadar eden vesikalar kısmen F. Braudel tarafından kullanılmıştır. (*La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949). Braudel, bu arşivin ihtiva ettiği muazzam malzemenin henüz tamamıyla tasnif edilmemiş olduğunu işaret ettikten sonra kendisinin ancak sondajlar yapmış bulunduğunu işaret eder (Kendisi, *Archivo Historico Nacional de Madrid*'de Osmanlı tarihi için şüphesiz fevkalâde bir ehemmiyet taşıyan *Confederacion entre Felip II y los Turcos*'u bulup kullanamamıştır). L. von Ranke (*Die Osmanen und die spanische Monarchie im 16. und 17. Jahr*. Leipzig 1878) daha ziyade İtalyan vesikalarını kullanmıştır. Simancas Arşivi'nin umumi bir rehberi Mariano Alcocer tarafından neşredilmiş olup (*Archivo general de Simancas, guia del investigator*, Valladolid 1923) orada Türkiye tarihini ilgilendiren serileri ve dosya numaralarını bulmak mümkündür. Meselâ no. 92. serie VII: *Costa de Africa y Levante correspondencia* 1510-1620; no. 93. serie VIII: *Expediciones maritimas en Levante*. 1588-1615 yılları; no. 101. serie XVI: *Negociaciones de Roma, expulsion de Moriscos, expediciones contra turcos*, 1589-1618 yılları. Simancas Arşivi'nin muhteviyatını sistemli bir şekilde tanıtmak üzere

şimdiye kadar muhtelif tarihlerde olmak üzere on dokuz katalog neşredilmiştir. Bu kataloglardan tarihimizi ilgilendirenleri şunlardır:

1. *Patronato Real*, anos 834-1851, Edicion completa, Valladolid 1946-1949, 2 cilt.
2. *Papeles de Estado de la Negociacion de Roma*, Introduccion D. Angel de la Plaza, Valladolid 1936.
3. *Papeles de Estado de la Corespondencia y Negociacion de Napoles*, Por d. Ricardo Magdaleno, Valladolid 1942.
4. *Guerra y Marina. I: Epoca de Carlos I de Espana y V de Alemania*, por Concepcion Alvarez Teran, Valladolid 1949.
5. *Patronato Nacional de Archivos Historicos, Papeles de Estado Sicilia, Virreinato espagnol y Negociacion de Malta*, por Ricardo Magdaleno, Valladolid 1951.
6. *Secretaria de Estado Capitulaciones con la Casa de Austria y papeles de las negociaciones de Alemania, Sajonia, Polonia, Prusia y Hamburgo*, 1493-1796, por Julian Paz, Archiv für österreich. Geschichte, Band 103, Heft 1, Wien 1912.

Bütün bu kataloglar kullanışlı bir şekilde hazırlanmış olup indeksler vasıtasıyla araştırılacak mevzua ait vesikaların numaraları kolayca bulunabilmektedir. Fazla olarak vesikaların ait olduğu mevzu, belli başlı şahsiyetler ve tarihler kaydedilmiş olduğu için, Braudel'in de dediği gibi (mez, eser s. 1102), bazan asıl kaynak gibi kullanmağa imkân vermektedir. Bu analitik katalogların arşiv ve büyük kütüphanelerimiz için sağlanması çok faydalı olur.

TÜRKİYE'DE “SERVAJ” VAR MI İDİ?¹

Prof. ÖMER LÜTFİ BARKAN

I — MESELENİN VAZ EDİLİŞ ŞEKLİ

Osmanlı İmparatorluğunun ictimai nizamında çiftçi sınıfların işgal ettiği mevki meselesi tetkik edilirken, bu sınıfları Batı Avrupa memleketlerinin orta çağında “serf” namı altında tanılan köylü zümreleri ile mukayese etmek ve meseleyi “Türkiye’de servaj var mı idi?” şeklinde vaz ve mütalea etmek âdet omuştur.

Bu hususta şimdiye kadar yapılmış olan mukayese tecrübeleri ise, kanaatımızca, *aynı derecede hatalı olan şu iki zıt neticeye* vasil olmuş bulunmaktadırlar:

1— İslâm hukukuna ait elde mevcut mevzuat, hür insanlarla hakiki köleler arasında mutavassıt bir vaziyette bulunan “Toprak köleleri” tanımamaktadır. Bu suretle, umumiyetle, islâm memleketlerinde ve bu arada Türkiye’de hükümlan olmuş bulunan *islâm hukuku, bu memleketlerde hakiki bir derebeyliğin ve dolayısıyla servaj sisteminin teşekkülüne mâni olmuştur.*

2— İmparatorluk devri Türkiyesinde “Sürü” mânasına gelen Arapça bir kelime ile “*reâyâ*” ismi verilen köylü sınıflarının vaziyetini ortaçağ Batı Avrupa memleketlerindeki serflerinkinden ayrı farz ve kabul etmeğe *imkân yoktur.* Türkiye’de de sınıf mücadelesi ve bu arada çiftçi sınıfların *amansız bir şekilde istismarı kanunu, bilhassa beğler ve ağalar sınıfı ile teb’a arasındaki din farklarının doğurduğu tezatlarla şiddetlenerek, servaj rejiminin karakteristik bütün tâbiyet şekillerini meydana koymuştur.* İmparatorluğun vergi sistemi içinde yer almış bulunan “boyunduruk” ve “gerdek” resimleri ile “çift-bozan” veya “levendlik” tazminatlarının ve diğer bazı vergi isimleriyle mükellefiyetlerin mevcudiyeti bu hususta birer delil olarak gösterilebilir.

Bu suretle birbirine tamamiyle zıt iki ayrı neticeye varmış bulunan

¹ 1955 senesi Eylül ayının 4-11. günleri arasında Roma’da toplanmış olan “X. Milletlerarası Tarihî ilimler Kongresi” nde okunmak üzere hazırlanmış olan tebliğin türkçesi.

bu izah ve mukayese tecrübelerinden her ikisinin de, kâfi derecede zengin vesika kaynaklarından faydalanma imkânını bulamamış olmak ve birtakım *peşin hükümlere* dayanmak gibi, müşterek bazı kusurları vardır:

Birinci görüş tarzının tarihî vâkıaları ayrı ayrı vesikalar üzerinde tetkik etmiş olmayı lüzumlu görmiyen *formalist ve dogmatik bir hukuk anlayışıyla* yaptığı izah tarzının tarihî metodla uyuşmasına imkân bulunmadığı âşikârdır.

İkinci izah tarzında da, Osmanlı hâkimiyetini Balkan milletleri için mutlaka koyu bir esaret devri gibi göstermek isteyen *garip bir milliyetçilik gayretinin veya marksist bir tarih görüşünün tesirlerini* bulmak mümkündür. Böyle bir neticeye varmak için birer delil gibi kullanılmakta olan bazı vergi isimlerinin tefsir şekli de, bu sahadaki tarihi tetkiklerin kifayetsizliğinin sebep olduğu bir anlaşmazlık telâkki edilebilir.

Bundan başka, meseleyi vaz ve münakaşa metodu bakımından da, bu izah tecrübelerinden her ikisi de yanlış bir yolda idiler. Onlar, muayyen bazı tâbiyetleri olan bir çiftçi sınıfını, zamanla hiç değişmemiş olan hukuki statüsü ile, imparatorluğun beş-altı yüz senelik hayatında her zaman ve her yerde *var* veya *yok* olarak toptan kabul veya red etmektedirler. Halbuki, hukuki bakımdan hür olan veya olmayan köylülerin bir memlekette *yan yana ve aynı zamanda mevcut* olması mümkün olduğu gibi, hür olmıyan köylü kategorilerinin de *her zaman ve her yerde aynı vaziyette kalmayub*, zamanla ve yerine göre, türlü hususiyetler arzemiş olması da mümkündür.

Bu takdirde ise meselenin “Osmanlı İmparatorluğunun bütün köylü sınıfları toptan ve her zaman serf vaziyetinde mi idi, değil mi idi?” şeklinde değil; “serf vaziyetindeki köylü sınıfları Osmanlı İmparatorluğunda mevcut bulunmuş mudur?”, mevcut bulunmuşsa “*nere-lerde ne zaman, ne miktarda ve ne gibi hususiyetlere sahip olarak mevcut bulunmuşlardır ve hangi tesirler altında hüviyetlerini nasıl değiştirip ortadan kaybolmuşlardı?*” tarzında vaz ve münakaşa edilmiş olması lâzımdı.

Mesele bu şekilde vaz edilince ve meydana çıkmış olan zengin arşiv malzemesinden faydalanmak imkânı hasıl olunca; Osmanlı İmparatorluğu köylüleri arasında da tamamen serf vaziyetinde olan birtakım çiftçi zümrelerinin mevcudiyetini isbat etmek mümkündür Fakat bu hal adı geçen İmparatorluğun umumi nizamı içinde asıl

köylü tipini teşkil etmiş bulunan ve Hıristiyan veya Müslüman tefrik edilmeksizin *reâyâ ismi altında muamele gören köylü kalabalıklarının hukuki statü bakımından serflerden tamamen farklı bir kategori teşkil eden “hür” insanlar* olduğunu kabul etmeğe de mâni olamaz.

II — SERF'LİK HALİNİN KAREKTERİSTİK EHLİYETSİZLİKLERİ VE SERVAJ'IN MENŞEİ MESELESİ

Meseleyi bu tarzda daha yakından kavrayıp tarihî usullere uygun bir şekilde vaz ve münakaşa edebilmek için, ortaçağ Avrupası memleketlerinde serf namı altında tetkik edilmiş bulunan köylünün hukuki statüsünün hususiyetlerini kısaca tarif etmemiz lâzımgelir.

Evvelâ şurasını da derhal kayıd ve işaret etmek lâzım gelir ki, servaj sisteminin en iyi tetkik edilmiş olduğu Avrupa memleketlerinde bile *bu sınıfın hukukî ve içtimâî hakiki durumu ile nasıl teşekkül etmiş olduğu ve ayrı tarih ve coğrafya şartları içinde zamanla arzemiş olduğu hususiyetler..* gibi meseleler henüz lâyikiyle tenvir edilememiştir. Bu sisteme ait vergi ve mükellefiyetlerin isimleriyle, *türlü ıstılahların zamanla ve yerine göre mâna ve muhtevalarını tamamiyle değiştirmiş olmaları*, ortaçağ Avrupasının derebeğlik kadroları içinde çok parçalı ve renkli örf ve âdet bölgeleri halinde dağılmış durumu, zihinleri karıştırmakta ve sistemli tarif ve izahlara imkân vermemektedir¹.

Bu vaziyet karşısında mahalli farklılıklar üzerinde durmayıp umumi ve şematik tariflere başvurmağa ve servaj sisteminin mümkün

¹ Profesör Perrin'in kongre raporlarının 3. cildinde (p. 213-247) neşredilmiş olan “Fransa ve Almanya’da servaj” isimli yazısını okuduktan sonra, Batı Avrupa memleketlerinde *servajın menşei ve karakteristik sıfatları* mevzuunun henüz daha ne kadar karanlık olduğunu bir daha anlamış bulunduk. Bilhassa Marc Bloch’un bu sahada yaptığı sistematik izah tecrübelerinin muvaffakiyetsizliğe uğramasından sonra, bu mevzudaki anlaşmazlıklar büsbütün meydana çıkmış bulunmaktadır. Problemin karışıklığı karşısında bahis mevzuu raporun sahibi M. Perrin de servaj müessesesinin Fransa ve Almanya dışında bütün Avrupa memleketlerine şamil daha geniş bir mukayeseli tarihinin yapılmasında fayda görüyor. Degerli ortaçağ mütehasssının bu mevzuda izhar etmiş olduğu ihtiyatlı düşünce tarzını takdir etmekle beraber, biz daha ileri giderek, bu mevzuda Osmanlı İmparatorluğu gibi hiç beklenmedik bir sahada yapılacak araştırmaların *servaj sisteminin doğuşunun ve aldığı şekillerin anlaşılması için faydalı malûmat temin edebileceğini* göstermeğe çalışacağız. Filhakika, *arşiv kaynaklarımızın zenginliği sayesinde biz, servajın Türkiye’de XV. asırda gözümüzün önünde aslî şekilleriyle nasıl doğup inkişaf ettiğini* tetkik etmek imkânlarına malik bulunuyoruz.

mertebe daha geniş kadrolar içinde mukayeseli bir tarihini meydana koymağa ihtiyaç vardır:

Saf şeklinde ve nazari olarak serfi, ailesi efradı ile birlikte müstakil bir çiftçi olarak çalışmak üzere toprağa yerleştirilmiş bir köle farz ve kabul etmek mümkündür. Filhakika köleleri büyük zirai işletmelerde nezaret altında sürüler halinde çalıştırmak mümkün olduğu gibi; memleketin iktisadi ve içtimai şartları içinde daha müsait ve verimli görülerek çiftlik topraklarını onlara paylaştırmak ve bu suretle kurula-
lacak olan yeni köylerde köleleri müstakil birer küçük çiftçi işletmesi sahibi haline sokmak ta mümkündür.

Bu vaziyette toprağa yerleştirilecek olan eski köleler, efendilerine ait toprakları yine eski sahiplerine ait vasıtalarla ekip biçecekler ve mahsulden mühim bir kısmını efendilerine vermeğe mecbur tutulacaklardır.

Bu sistemde eski köle, iktisadi ve içtimai bakımdan az çok büyük bir hürriyet kazanmış olsa bile, *hukuki bakımdan* onun kölelik sıfatı, evlâtlarına da geçmek suretiyle, nesiller boyunca devam eder. Gerçi sahipleri vaktiyle bir defa toprağa yerleştirmiş oldukları eski kölelerini bir daha ailelerinden ve topraklarından ayırıp satamazlar. Aynı suretle örf ve âdetler ile tâyin edilenden fazla olarak, onların kazandıklarını da tamamiyle ellerinden alamazlar. Fakat onlar, resmen âzad edildikçe, hukuki bakımdan sahiplerinin adamı, bir nevi köle olmakta devam ederler ve bu sebeple, ancak *hür insanlara mahsus olan bazı medenî haklardan faydalanamazlar*:

a) İstedikleriyle evlenmekte serbest değildirler. Serflerin, serflik halinin mükellefiyetlerine tâbi olarak malikâne dahilinde nesiller boyunca kalabilmeleri için ve malikânenin demirbaş iş-gücü'nün kaybolmasına mâni olmak maksadiyle, başka senyörün serfleriyle veya hür insanlarla evlenmeleri yasak edilmiş yahut senyörün, ekseriya muayyen bir para ve tazminat mukabili satın alınan, hususi bir müsaadesine bağlı tutulmuştur.

b) Serflerin mirası varislerine hür insanlarınki gibi intikal etmez. Sahiplerinin serfin mirasına türlü şekilde müdahale etmek hakkı vardır.

c) Serflerin istedikleri mesleği seçmekte ve yerlerini değiştirmekte, çalışıp çalışmamakta serbest olmamaları lâzımgelir. Zamanın icaplarına uyularak bu gibi kayıtlar kaldırılmış olduğu yerlerde dahi,

başka yerde ve başka işlerde çalışan serflerin sahiplerine bir tazminat ödemeleri ve baş-haracı (chevage) vermek suretiyle onlara tâbi olmakta devam ettiklerini ispat etmeleri icap etmektedir.

d) Serfler efendilerine karşı angarya çalışmalara, muayyen vesilelerle hediyeler takdim etmeğe, ikramlarda bulunmağa, örf ve âdetlerle tâyin edilen hizmetleri yapmağa mecburdurlar.

e) Serfler hakkında takibat yapmak, onları muhakeme etmek ve ceza almak gibi... haklar senyörlerine aittir. Devlet memurları bu gibi maksatlarla malikâne dahiline müdahale edemezler.

f) Serfler ruhban sınıfına ve manastırlara giremezler, mahkemelerde hür bir adama karşı şهادetleri makbul sayılmaz.

İşte serfin hukuki statüsünde *eski kölelik halinin mantıki ve zaruri bir neticesi gibi görülen bu gibi tâbiyetler* ve iktidarsızlıklardan hepsi veya bikaçı, az-çok kıyafetlerini tebdil etmiş şekillerde de olsa, daima mevcuttur. Sahiplerinin “adamı” olmak vasfını taşımakta devam eden serfin bu tâbiyet münasebetlerinden kurtulabilmek için resmen âzad edilmesi veya hürriyetini satın alması icabeder.

Toprağa yerleştirilmiş kölelerin veya şarta bağlı olarak âzad edilmiş kul'ların ilk örneklerini vermiş olduğunu farz ve kabul edebileceğimiz bu tip köylülerin (Ortaçağın ilk yarısında vukua gelen iktisadi buhranlar, kıtlıklar ve karışıklıklar esnasında ve umumi emniyetsizlik havası içinde işletme sermayelerini kayb ve kudretli bir şahsın himayesine sığınmak zaruretini hisseden hür köylülerin de katılması ile) miktarlarının zamanla ehemmiyetli derecede arttığı ve hattâ bazı yerlerde serfliğin köylü sınıfları için tabii bir hal şekline girdiği görülmüştür.

Bu suretle bir taraftan iktisadi zaruretlerin tesiriyle toprağa yerleştirilen köleler bazı hürriyetler kazanarak serf vaziyetindeki köylünün ilk ve asli nümunelerini vermiş iken, diğer taraftan hür köylülerin malikâne dahilinde kendilerine temin edilen toprak, sermaye ve himaye mukabili serflik halinin doğurduğu ağır mükellefiyetleri kabule veya kendilerini senyöre bağışlayarak “senyörün adamı” olmağa mecbur kalması, *servaj için yeni kaynaklar* temin etmiştir.

III — OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TOPRAĞA YERLEŞTİRİLMİŞ KÖLELERLE KURULAN KÖYLER VE SERFLİK HALİNİN MEYDANA ÇIKIŞI

Kölelikten türeyen ilk ve asli şekilleriyle serf vaziyetindeki köylüleri, Osmanlı İmparatorluğunda “Ortakçı kul” namı altında bulmakta-

yız. Müstakil çiftçi işletmeleri sahibi halinde *toprağa yerleştirilmiş olan kölelerden serflik halinin bütün tabiiyet şekillerinin nasıl mantıklı bir zaruretle meydana çıkacağını göstermek* bakımından ehemmiyeti büyük ve diğer memleketlerde (menşeleri çok derinlere indiği için karanlık bir mesele teşkil eden) *servaj sisteminin doğmasının sebeplerinden birini* aydınlatacak bir mevzu olarak *Türkiyede XV. asrın aydınlığı içinde gözümüzün önünde teşekkülüne şahit olduğumuz böyle bir çiftçi sınıfının* mahiyeti ve ehemmiyeti hakkında kısaca bazı malûmat vermek yerinde olacaktır:

Türkiye’de XIV. ve XV. asırlarda bazı zengin ve nüfuzlu şahısların, esir pazarlarından satın aldıkları kölelerini, bazan kendi çiftliklerinde müstakil köylü işletmeleri kuracak şekilde yerleştirdikleri ve bu suretle üzerinde *demirbaş*, daimi bir iş kuvveti temin edilerek kıymetlendirilmiş olan topraklarını satarken veya vakfederken *toprakla birlikte kullarını da sattıkları veya vakfettikleri* bilinmekte idi. Aynı şekilde, harp sahalardan ele geçirilen esirlerden hisselerini alan sultanların veya kumandanların bunları aileleri ile beraber *sürerek* kendilerine ait topraklar üzerinde köyler kurdukları da görülüyordu.

Bu gibi kul yerleştirilen merkezlerin (kulluk’ların) ne şekilde kurulup işletildiği hakkında iyi bir misal olarak fethi müteakip Mehmed II. tarafından *İstanbul civarında tesis edilmiş olan 120 kadar köye ait bir tahrir ve muhasebe defterini* daha evvel tetkik etmiş idik ² 1498 (904) tarihli olan bu defterde bu köylerden herbirinin nerelerden sürülüp getirilmiş esirlerle kurulduğu, kulların ve çocuklarıyla karılarının isim ve yaşları, ellerindeki toprak ve tohum miktarı kayd edilmiş bulunuyordu. Aynı defterin başına geçirilmiş olan ve “ortakçı kullar” ın tâbi tutulacağı nizamları bildiren uzun ve tafsilâtlı bir kanunnâme de “Kanunlar” isimli kitabımızda neşredilmişti ³. Aynı suretle, XVI. asrın başına ait tahrir defterlerinden Bursa, Biga ve Edirne civarındaki “kulluklar” da mevcut olup “Kesimci kullar”, “Sığır oğlanları” “Koyun kâfirleri” veyahut “Bağbân” lar namı altında kayıtlı bulunan *kölelikten gelme köylülerin tâbi oldukları bazı kayıt ve nizamları* da tesbit etmiş ve yukarıda ismi geçen etüdümüzde neşretmiştik.

Bu tetkikler bize, Osmanlı İmparatorluğunda “reâyâ” ismi veri-

² Osmanlı İmparatorluğunda toprak işçiliğinin organizasyonu şekilleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. I. sayı 1, 2 ve 3, 1939 İstanbul.

³ Osmanlı İmparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları, I: Kanunlar, 1943 İstanbul (s. 86-109).

len ve daima büyük köylü ekseriyetini teşkil eden çiftçi sınıflarından *tamamiyle ayrı* bir hukuki statüye tâbi bulunan, ayrı defterlerde kayıtlı olarak hususi kayıt ve şartlara tâbi tutulan *ortakçı* veya *kesimci kul*ların birçok noktalarda, batı Avrupa memleketlerinin orta çağında “serf” namı altında tanılan köylüleriyle mukayese edilebileceğini göstermiştir. :

a) Bahis mevzuu ortakçı kullar, ancak kendi aralarında evlenebilirler, “*hariçten*” *evlenmek yasaktır*. Kendi rızalarıyla kendileri gibi kul olan ve aynı senyöre ait bulunan erkeklerle evlenmek istemiyen kadınlar, kullar arasından seçilecek münasip kimselere *zorla tezviç* ettirilir. Kulların ihtiyacından fazla oldukları için “hariç” e verilmelerinde bir mahzur görülmeyen câriyeler için bir “ağırlık”⁴ almak ve hususi bir müsaade istihsal etmek lâzımdır. *Bu kul-kadınlardan biriyle evlenerek “kulluk” dahilinde yerleşmek isteyen hür adamların*, kulların tâbi bulunduğu “ortakçılık” şartlarını kabul etmesi ve padişaha ait bir kul kadının hizmetlerinden faydalanma mukabili olarak ayrıca bir de “bedel-i hizmet-i câriye” ödemesi icap etmektedir. Doğan çocuklar, analarının hukuki statüsüne tâbi tutulmaktadırlar.

b) *Ortakçı veya kesimci kulların mirası*, hür insanların mirası gibi dinî-medenî kanun hükümlerine göre paylaştırılmamaktadır. Her ne kadar, ölen kulun idare ettiği zirai işletmenin dağılmaması için, bu işletmenin yetişkin erkek evlâda geçmesi ve yetişmekte olan evlâtların korunması için bazı tedbirler alınması bir örf ve âdet kaidesi olarak temin edilmekte ise de bu tedbirlerle hakiki mânasıyla bir miras hakkı temin edilmemektedir.

c) Ortakçı kullar, meslek ve meşguliyetlerini serbest bir şekilde seçmek hürriyetinden mahrumdurlar.

d) Ortakçı veya kesimci kullar, ait oldukları vakıf idaresine veya hususi şahıslara her türlü angarya mesâiye, hizmet ifasına ve çörek, tavuk, yağ ve meyve... gibi hediyeler vermeğe mecbur tutulmaktadır.

⁴ Harice câriye satılması mahiyetinde cereyan eden böyle bir muamele esnasında kocanın ödemeye mecbur olduğu “ağırlık” ile, Osmanlı imparatorluğunda hür köylüler arasında *evlenen kızların babası tarafından* “resm-i arûs” veya “gerdek resmi” namı altında ödenen ehemmiyetsiz bir parayı birbirine karıştırmamak lâzımdır. Avrupa’da serflerin “formariage” namı altında ödedikleri para, daha ziyade bu *ağırlık* parasına benzemektedir. “Resm-i arûs” ise ortakçı kullar tarafından da ayrıca ödendiği gibi hür köylüler ve hattâ sipahi kızları için de ödenmektedir.

e) Ortakçı kulların oturdukları köylere vergi toplamak, adli tâkibatta bulunmak ve hapis cezası vermek için devlet memurları girememektedir. Bu hususta yegâne selâhiyet sahibi olanlar, ait oldukları vakfin *mütevelli*'leri ve haslarda da *emin*'lerdir.

f) Azad edilmiş köleler, ortakçı kulların yanında ayrı bir sınıf teşkil etmektedir.

g) Ortaçağda batı Avrupa memleketlerindeki serfler için karakteristik birer mükellefiyet addedilen "chevage" ve "taille", Türkiye'de ortakçı kullara mahsus bir mükellefiyet teşkil etmemektedir.

IV — ORTAKÇI-KULLARIN MEVCUDİYETİNE AİT TETKİKLERDEN ÇIKAN İKİ NETİCE

A. Görülüyor ki, Türkiye'de XV. asırda hâlâ tatbik edilmekte olan bu kul yetiştirme ve toprağa yerleştirilmiş kullarla müstakil çiftçi işletmeleri kurma usullerini tafsilâtli bir şekilde tesbit eden bu vesikalar, bize, *saf şekillerinde servaj sisteminin gözümüzün önünde nasıl teşekkül ve inkişaf ettiğini göstermek bakımından çok kıymetlidir ve servajın mukayeseli bir tarihi için Osmanlı İmparatorluğu arşivlerinin şimdiye kadar tahmin edilemeyecek olan bir yardımını teşkil edecektir.*

B. Bundan başka, Osmanlı İmparatorluğunda reâyâ denilen köylü sınıflarından tamamıyla farklı olarak, ayrı defterlerde, ayrı usullerle kayıtlı bulunan ve *ayrı kanun ve nizamlara tâbi* tutulan ve resmen âzat edilmedikçe reâyâ arasına karışmamaları için hususi tedbirler alınmış bulunan *ortakçı kulların mevcudiyet ve miktarlarına ait tetkikler*, bize, bu tebliğin başında sorduğumuz bir sorunun daha doğrusu "Osmanlı İmparatorluğunda servaj mevcut mu idi?" ve "Çiftçi sınıfların hukuki statüsü ne idi?" suallerinin cevaplarını vermek imkânını da temin etmektedir.

Filhakika, diğer çiftçilerden tamamen farklı bir hukuki statü ile ayrı tutulmakta olan *ortakçı kullar*, *menşe ve tâbi tutuldukları mükellefiyet ve hukuki ehliyetsizlik bakımlarından bu derecede serflere benzeyince*, (kendilerinden bu kadar itina ile ayrı tutulan) *reâyâ* sınıfının serflerle aynı hak ve vazifelere sahip (hukukan ve şahsan hürriyetten mahrum) köylülerden müteşekkil bir *yarı-köle*'ler sınıfı addedilmesine imkân kalmamaktadır.

Bu hakikatler karşısında zikri geçen suallerin cevapları şu olacaktır : *Evet, XVI. asrın ortalarına kadar Türkiye'de henüz serf vaziyetinde köylüler mevcut idi. Fakat köylünün pek büyük bir çoğunluğunu teşkil eden ve (reâyâ) tâbir edilen çiftçi sınıfı serf'lerinkinden farklı bir hukuki statüye sahip ve hukukan hür insanlardan müteşekkil idi.*

Filhakika, XVI. asırdan itibaren ortadan tamamiyle kaybolmağa başlamış olan ortakçı kullar, Osmanlı İmparatorluğunda pek küçük bir *ekalliyet* teşkil etmekte idiler. Meselâ, 1498 tarihinde yukarıda bahsi geçen (İstanbul civarı) *Haslar kazası*'nda hâlâ mevcut ortakçı-kulların yekûnu, 2000 aileden fazla olduğu halde, 1530 tarihli *nüfus ve vergi tahriri defterleri*'nde artık ortakçı-kul olarak kayıtlı bulunmamaktadırlar. Yine aynı tarihte, Rumeli'de Paşa livasında mevcut bulunan 258.185 vergi mükellefi erkek nüfus içinde 6.021 ortakçı-kul mevcut idi (%2). Anadolu eyaletinde vergi veren 550.139 erkek nüfus içinde ise kul vaziyetindeki çiftçilerin yekûnu 3.000 i müteceviz değildi (% 0,5).

Demek oluyor ki, bu devirlerde Osmanlı İmparatorluğunun *sosyal ve ekonomik iklimi, sosyal bir rejim olarak servaj sisteminin yaratılmasına veya muhafazasına müsait bulunmuyordu.* Bu kadar gecikmiş olarak ve bütün teferruatıyla yeniden ihdas edildiği yerlerde de sür'atla kayb olmağa mahkûm bulunuyordu. Halbuki şarkî Avrupa'da ve bu arada bilhassa Rusya'da yeni tip bir servaj sistemi bu tarihlerden sonra teşekkül ve inkişaf edecektir.

V — MÜHİM BİR NOT

Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğunda "reâyâ" dediğimiz köylü zümrelerinin de *her türlü kayıt ve tahdiden âzâde, tamamen serbest* insanlar olduğunu kabul etmek te doğru değildir. Onların da tâbi tutulduğu türlü mükellefiyetler arasında köylünün bir nevi *toprağa bağlılığı*'ni kayd etmek münasip olacaktır.

Filhakika, defterlerde üzerinde bir miktar toprak yazılı bulunan köylü, çiftini - çubuğunu terk edip başka yerlere, başka işler bulmağa gidemez. Bu takdirde ait olduğu sipahiye veya Has veya vakıf sahibine "çift bozan resmi" veya "levendlik akçesi" namı altında muayyen bir tazminat ödemesi lâzımgelmektedir. Bu tazminat, terk edilen ziraat işlerinin mahsulünden "raiyet sahibi" ne verilmesi lâzımgelen

vergilerin muadilidir. Aksi taktirde, kaçak reâyâ takibedilir ve on sene zarfında bulunduğu yerden kaldırılıp zorla köyüne, toprağı başına nakledilir.

Fakat, dikkat edilecek olursa, bu gibi kayıd ve mükellefiyetler, köylünün hukuki statü bakımından medeni haklarından ve hürriyetlerinden mahrumiyetinin, *şahsî tabiiyetinin* bir neticesi olmaktan ziyade, teşkilâtli bir devletin maliye ve idare sisteminin icabı, herkesi vazifeye bağlamak zaruretini bir ifadesidir. Bu idari tedbir, onların hukukî statülerinden müstakil olarak bir imparator emirnâmesiyle alınmış farz edilebilir.

Hulâsa olarak diyebiliriz ki, Osmanlı imparatorluğunun yükseliş devrinin sosyal ve iktisadî nizamı içinde, eski bir derebeğlik rejiminin *izlerini* bulmak ve bir müddet sonra (dağılma devrinde) bu rejime *tekrar düşme temayüllerini* görmek mümkündür. Fakat, İmparatorluğun hakiki bir derebeğliğin iktisadî ve içtimai bünye şartları içinde gelişmiş bulunması ve dağılma devrinde tekrar kendi içine kapanıp iktisadî ve siyasî bir boğulma ve parçalanma tehlikesi içinde kalmış olması, bu İmparatorluğun *kemal devresinde arzetmiş olduğu bünye ve teşkilât hususiyetlerini* görmemize mâni olmamalıdır. Bu farkların toprak rejiminde, sipahi timarlarının bünye hususiyetlerinde, demografik hâdiselerin cereyan tarzlarında meydana çıkarılması, servaj sisteminin olduğu kadar derebeğlik rejiminin de mukayeseli bir tarihi için enteresan mevzular teşkil etmektedir.



KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİ BAŞLARINDA RUMELİ EYALETİ, LİVALARI, ŞEHİR VE KASABALARI

Prof. M. TAYYİB GÖKBİLGİN

Kâtip Çelebi, Cihannümâ'da, Rumeli memleketlerini zikrederken, "İklim-i Rum"u "Yunan-ı Rum" ve "Anadolu" olarak ikiye ayırmakta ve İstanbul Boğazı'ndan, "Halic-i Kostantiniyye", batı ve şimaldeki kıt'anın fetih esnasında "Rum-ili" ünvanıyla şöret bulduğunu bildirmektedir. Bu tâbir, başlangıçtan itibaren, coğrafi bir bölge adı olarak kullanıldığı gibi, idarî taksimatta da, vüs'ati gittikçe büyüyen bir idarî birliği ifade etti. XIV. asır ikinci yarısında, Rumeli'de fütuhât başlar başlamaz burası bir beğlerbeğlik yapıldı ve bu vazifeye Lala Şahin Paşa tayin edildi. Bu esnâda, hudut boyundaki memleketler ise birer uç itibâr ediliyor ve diğer belli-başlı ümerâya veriliyordu. İlk olarak; Gazi Evrenos Beyin uç beği yapıldığını görüyoruz. Dikkate şayandır ki, ilk zamanlarda Rumeli için "eyâlet" denilmediği gibi (küçük kaleler ve mıntakaları, Âşık Paşa-zâde ve Neşrî, daimâ birer vilâyet olarak zikretmektedir: Dimetoka vilâyeti, Ipsala vilâyeti, Hayrabolu vilâyeti, Çorlu vilâyeti... gibi) livâ veyâ sancak tâbirleri de yoktur. Bu teşkilâtın tedricen XV. asırda tamamlandığını ve idârî bölgelerin ve isimlerinin bu esnâde taayyün ettiği ve vuzuh kazandığı anlaşılmaktadır. Fethedildiği andan itibaren, Osmanlı devleti için, kazandığı büyük ehemmiyet göz önüne alınırsa Rumeli idâresine ve kuvvetlerinin başına en muktedir ve en güvenilir devlet adamlarından ve kumandanlarından birinin getirileceği âşikardır. Nitekim, XV. asır birinci yarısında, Timurtaş Paşa, Bâyezid Paşa, Sinan Paşa, Şehâbeddin Paşa gibi devlet kadrosu içinde birinci derecede rol almış şahsiyetlerin bu bölgenin idâresinin başına getirildiği görülmektedir.

Bunlar, ilk zaptedilen yerleri "Paşa sancağı" hâlinde bizzat idâre ettikleri gibi, daha ziyâde stratejik ehemmiyeti bakımından ön plânda gelen, veyâ, idârî bir merkez olmaya elverişli bulunan kale veyâ şehirleri de bir livâ olarak en ziyade yararlılığı görülen ve

kabiliyetine güvenilen ümerâ vâsıtası ile emir ve kumandaları altında bulunduruyorlardı. Böylece, sırasıyla, Gelibolu, Çirmen, Vize, Sofya, Niğbolu... livâları teşekkül etmiş ve bunlar Rumeli beğlerbeğliğine bağlanmıştı. Bu bölge, fütihat ne kadar genişlerse genişlesin, XVI. asır ortalarına, hattâ Kanunî Sultan Süleyman devri sonlarına kadar—Macaristan'da teşkil edilen eyâletler hâriç—tek bir beğlerbeğlik olarak idare edilmiş, ancak, yeni ilhak edilen memleketler idârî ve stratejik ehemmiyetlerine göre, birer livâ hâlinde tesis olunmuştur.

XV. asır başlarından ve bilhassa Fâtih devrinden itibaren, bazan, bu beğlerbeğliğin doğrudan doğruya vezir-i âzamlık makamı ile birleştirildiği görülmektedir. Evvelâ, Murad II. 'in saltanatının başlarında Bâyezid Paşa'nın şahsında birleştiğine rastladığımız gibi Mahmud Paşa'nın 15 senelik sadreti esnâsında ve Kanunî devrinde İbrâhim Paşa'nın sadrazamlığından itibaren Rumeli beğlerbeğliğini bizzat vezir-i âzamların idare ettiklerini görüyoruz. Aşağıda görülecek olan defterdeki "sadrül vüzerâ-il-'ızâm vezir-i âzam ve emîr-ül-ümera hazret-i İbrahim Paşa" kaydı bunu açıkça göstermektedir. Mamafih, gerek Mahmud Paşa'nın, gerek İbrahim Paşa'nın müstemirren Rumeli Beğlerbeğliği yaptıkları söylenemez. Zaman zaman başkalarının da Rumeli beğlerbeğisi olduğu vaki'dir. Fakat, Rumeli'den başlayan Avrupa seferlerinde kendilerinin bu vazifeyi deruhde ettikleri anlaşılmaktadır. Bu hâl, belki de, Fâtih Sultan Mehmed ile Kanunî Sultan Süleyman'ın askerî ve hâricî siyasetlerinin sıklet merkezini bu bölgenin teşkil etmesinden ileri gelmiş olsa gerektir. Filhakika birincisinde Sırbistan, Bosna, Arnavutluk ve Mora fethedildiği gibi, ikincisinde de bu bölge hareket üssü olmak üzere, Belgrad, Macaristan ve Dalmaçya sâhilleri zaptolunmuştu. Bir eyâlet hâlinde hemen bütün Balkan yarımadasını ihtiva eden Rumeli'nin ilk teşkilâtı, vâridatı, hass ve tımarları, ne kadar kuvvet çıkardığı v.s. hakkında toplu bir halde, en mevsuk bilgiyi yakın zamanlara kadar Aynî Ali Risâlesinden (Kavânîn-i Âl-i Osman der hulâsa-i mezâmîn-i defter-i divân) öğrenmek mutad olmuştu. XVII. asır başlarına âit bu kaynak XVI. asırdaki vaziyeti, bilhassa, Kanunî devrindeki teşkilâtı tam bir sadâkatla aksettirmekten uzaktır. Hammer'in me'haz olarak aldığı XVII. asrın diğer kaynakları da, Cihannümâ'nın Rumeli kısmına dair bilgisi ve Hezârfen Hüseyin'in Kanunnâmesi (Telhîsülbeyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman), yine ancak, kendi zaman-

larındaki teşkilâtı bize tanıtabilmektedir. XVI. asır ortalarına âit bu nevi malûmatı, bize en selâhiyet sâhibi bir kaynak sıfatiyle verebilecek olan, Koca Nişancı Celâl-zâde ise, meşhur eserinde (Tabakatülmemâlik fî derecâtülmesalik), maalesef, Rumeli teşkilâtından sâdece fihristinde ((Tabaka ve derecelerde) bahsetmektedir. Vaziyet böyle olunca, bu konuda, zamanlarında yapılmış tahrir defterlerinin büyük kıymeti kendiliğinden meydana çıkmaktadır. Filhakika, XV. asır ikinci yarısında ve XVI. asır birinci yarısında yapılmış muhtelif tahrirlerde Rumeli'nin statüsü, imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, bütün teferruatı ile tesbit edilmiş bulunduğu için, bugün bu hususta oldukça geniş bir mâlûmata sâhip olabiliyoruz. Ancak, bunların en büyük noksanı, muayyen bir zamanda bütün bölgelerde yapılmış tahrirlerin tam bir seri hâlinde bize intikâl edememiş olmasındadır. Muhtelif defterleri karşılaştırarak bütün Rumeli'ye şâmil statik ve en sahih neticelerin alınması ise bu husustaki çalışmaların biraz daha ilerlemesine bağlıdır. Bu itibarla, bizim son zamanlarda Topkapı Sarayı Arşivinde rastladığımız bâzı küçük mücmel defterlerin -ki Divân azâsına ve ilgili devlet adamlarına, her halde muhtıra kabilinden pratik bir gaye ile hazırlanmışlardı- Rumeli teşkilâtının Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, hassatan İbrâhim Paşa (Pargalı) sadâretinde, toplu bir manzarasını vermesi bakımından, fevkâlâde bir ehemmiyeti hâiz görünmektedirler.

Bu defterler, diğer tahrir defterlerinde (mufassal veyâ icmâl) gördüğümüz tafsilâtı vermiyerek, sâdece, Rumeli'deki livâ, şehir ve kasabaların statüsünü, sancak, şehir, kasaba veyâ kale hâlinde, bağlı buldukları yeri, kimin ve ne suretle tasarrufunda bulunduğunu şehir gelirinin ne kadar olduğunu yâni, en özlü noktaları bildirmektedir.

Bu vesikalar, D. 10057, D. 8303, D. 9578 arşiv numaralarını taşıyorlar ve hepsi de tarihsizdir. Bunlardan birincisi, İbrâhim Paşa (Pargalı) zamanında tanzim edilmiş olduğunu sarahatle bildirmek suretiyle, diğerleri de muhtevalarından istihraç edilmekle zımnem, yine aynı devre ait olduğunu bildirmektedirler. Bunların içinde zikredilen şahsiyetler, Mustafa Paşa, Ayas Paşa, İskender Çelebi gibi devlet ricâlî de yaşayan kimseler olarak kaydolunduklarına göre, bu keyfiyeti teyid etmektedirler. Bu vesikalar arasında da, daha eskilik bakımından bâzı farklar vardır. İçlerinde en evvel tanzim edilmiş olanı,

kanaatimize göre, bir kaç senelik farkla, D. 9578 numaralı olandır ve, her halde, 1526-1528 de yazılmış olmalıdır. Ondan sonra D.10057 ve yine İbrahim Paşa zamanında olmakla beraber, en sonra da D. 8303 numaralı defter tanzim olunmuştur. Bunlardan iki tânesi sâdece livâ-ları tesbit ettiği halde D. 9578 her sancağın nâhiyelerini de göstermektedir, en ehemmiyetlisi olarak bulduğumuz bu vesika üzerinde bilhassa durmak istiyoruz. Diğerlerini de tanıtmakla beraber, bu sonuncusunu, diğer muhtelif tarihlerdeki tahrir kayıtları ile ikmal ve tavzihe çalışarak, Rumeli'nin bilhassa XVI. asırdaki vaziyetini tesbite çalışmak istedik. Her sancak ve şehir-kasaba hakkında yapılan geniş notlar bunu temine yarayacaktır. Biz burada, daha mühim bulduğumuz, D. 9578 için bâzı umumi mülâhazalar serdi ile iktifa edecek, daha fazla tafsilât ve teferruata notlarda temas eyleyeceğiz.

Bu defterler, ne Rumeli'yi ne de Paşa livâsını Sağ-Kol, Sol-Kol olmak üzere bir taksime tâbi tutmadan, bütün eyâleti 27-31 livâ hâlinde saymaktadırlar. Bunlardan üçünü (Müselleme, Voynuk, Çingâne livâları) bölge olmadıkları, sâdece askerî bir teşkilât buldukları için bu yekûndan çıkarırsak eyâletin sancak sayısı 27-28 olarak tanıtılmaktadır. Diğer taraftan, hemen hemen aynı devirde yazılan ve hattâ D. 9578 de kaydedilen vâridatı çok defa aynı şekilde tesbit eden bir tahrir defteri (Başvekâlet Arşivi No.: 167) Paşa livâsını sağ ve sol kol olmak üzere iki kısımda mutalâa etmektedir. Kâtip Çelebi'nin ise Rumeli memleketlerini sağ, sol ve orta kol olarak üçe ayırdığı, İstanbul'dan Silistre'ye giderken Vize, Kırkkilise sancakları ile Tuna sâhillerini sağ-kol, Ege sâhilleriyle Selânik ve Mora'yı sol-kol, Bosna ve Budin yolu üzerinde bulunan sancakları da Orta-kol itibâr ettiği mâlûmdur.

Bu vesikaların en büyük hususiyetlerinden birisi, sayılan livâlar ile bu sancaklara bağlı şehir ve kasabaların, XVII. asır kaynaklarından başka, Celâl-zâde'nin verdiği listeye, hattâ, müteakip diğer tahrirlere uygun bulunmaması ve onlardan farklı bir şekil göstermesidir. Msl. Celâl-zâde, Üsküp ve Delvine'yi birer sancak hâlinde (Aynı Ali risalesi ve Cihannümâ gibi) zikrettiği halde, bu vesikalarda bunlardan birincisi Paşa sancağına, diğeri de Avlonya livâsına bağlı birer kasaba olarak tesbit edilmiştir. Diğer taraftan, 167 n. tahrir defteri (H. 937) Florina'yı bir kaza hâlinde bildirdiği halde, D. 9578 de burası bir livâ olarak görülmektedir. Macaristan'ın fethinden sonra Budin eyaleti teşkil edilince, bu vesikalarda Rumeli eyâletine

bağlı görünen Semendre ve Izvornik sancaklarının Budin'e bağlanması tabîi idi. Koca Nişancı dahi eserinde bunları Rumeli listesinde zikretmemiştir. Ancak, bu vesikalarda, bu devirdeki tahrir defterlerinden farklı olarak, Gelibolu ve Midilli sancaklarını da Rumeli teşkilâtı ve idaresi içinde görmekteyiz. Bu livâların XVI. asır ortalarından itibaren, Cezâir-i Bahr-i Sefid nâmiyle teşekkül eden yeni bir eyâletin livâlarını (birincisi Paşa sancağını) teşkil ettiğini târihî kaynaklar, bu arada, Bibliotheque National Manuscrit Turc, No. 41, var. 40, bildirmektedir.

Livâlara bağlı şehir, kal'a ve kasabalar arasında ise Cihannümâ'dan başka, diğer tahrir defterleri ile de oldukça geniş farklar mevcuttur ki, bunlardan notlarda etraflıca bahs olunmuştur. Rumeli sancakları içinde en kalabalık ve geniş olanı 34 şehir ve kasaba ile Paşa livâsı gelmektedir. Bunlardan belli başlıları (Selânik, Edirne, Üsküp, Manastır, Serez) Pâdişahı hassı bulunuyorlardı. Diğer sancaklarda da bu türlü olan şehir ve kasabalar az değildir. Mâden şehirleri de bu statüye tâbiydi. Bu livâlar ve şehirlerinde hass ve zeâmet mutasarrıfları arasında, devrin mühim şahsiyetleri ve mirlivâlar yer almaktadır. Gelirleri her hangi bir vakfa tahsis edilmiş olanlara da rastlanmaktadır.

Bu sancaklardan bir kısmı, her halde stratejik gayelerle teşkil olundukları için, çok küçük bir mıntıkayı ihtiva ediyorlardı. Msl. İskenderiye (İşkodra) livâsı İpek, Podgoriçe ve İskenderiye'den müteşekkil idi. İlbasan livâsı Draç kalesi ile İlbasan'dan, Ohri livâsı sâdece Ohri ile Akçehisar'dan, Prizrin ve Karlı-İli livâları da aynı şekilde iki üç beldeden ibâretti. Bu livâlara bağlı yerlerde zamanla hayli değişiklikler olmuştur ki, notlarda, diğer tahrir kayıtları ile mukayeseler yaparak, bunu göstermiye çalıştık.

Biz, bu konuda, Rumeli'deki idârî taksimatın Kanunî devrindeki şekli ile Kâtip Çelebi zamanı arasında bir mukayeseye imkân vermek üzere, Cihannümâ'nın yazma bir nüshasından aldığımız haritaları da dercetmeyi faydalı bulduk. Vesikalar ve izahlarını burada arz ederken ehemmiyetleri üzerinde dikkati çekmiş olacağımızı sanıyoruz.

Topkapı arşivi D. 10057

Defter-i elviye-i memâlik-i ma'mure... Livâ-i Paşa (Rumeli)
Sadrül-vüzerâ-il 'izâm Vezir-i âzam ve emir-ül-ümerâ hazret-i

- İbrahim Paşa dâmet maâliyah.
- Livâ-i Semendre, be-nâm-i Mehmed Bey veled-i Yahyâ Paşa, hâsıl beş yüz bin ¹.
- Livâ-i Bosna, benâm-i Husrev Bey veled-i Ferhad Ağa, hâsıl altı yüz beş bin ².
- Livâ-i Gelibolu, benâm-i Mustafa Bey, hâsıl altı yüz beş bin.
- Livâ-i Niğbolu, benâm-i Mehmed Bey veled-i Mihal, hâsıl altı yüz üç bin ³.
- Livâ-i Mora, benâm-i hazret-i Zeynel Paşa, hâsıl altı yüz altı bin ⁴.
- Livâ-i Hersek, benâm-i Ahmed Bey birader-i Mustafa Bey, hâsıl üç yüz yetmiş beş bin ⁵.
- Livâ-i Ohri, benâm-i Hasan Bey, hâsıl üç kere yüz bin ⁶.
- Livâ-i İskenderiye, benâm-i Bâli Bey hâsıl altı kere yüz bin dahi beş bin ⁷.
- Livâ-i Silistre, benâm-i Mehmed Bey, ağây-ı bevvâbân, hâsıl beş yüz kırk bin.
- Livâ-i Avlonya, benâm-i Süleyman bey, hâsıl dört yüz yetmiş üç bin ⁸.
- Livâ-i Vulçiturn, benâm-i Piri Bey Veled-i Balta, hâsıl dört kere yüz bin dahi altı bin üç yüz seksen altı ⁹.
- Livâ-i Alaca-hisar, benâm-i Ahmed Bey birader-i Mustafa Bey, hâsıl üç yüz otuz beş bin - hâliyâ mahlûl - ¹⁰.
- Livâ-i Vidin, benâm-i Yahşi Bey veled-i Mihal, hâsıl dört yüz bin.
- Livâ-i Yanya, benâm-i Mehmed Bey, hâsıl altı kere yüz bin ¹¹.
- Livâ-i Tırhala, benâm-i Hasan Bey veled-i Ömer Bey, hâsıl beş yüz on iki bin ¹².
- Livâ-i Prizrin, benâm-i Küçük Bâli Bey, hâsıl iki kere yüz bin ¹³.
- Livâ-i Ağriboz, benâm-i Ahmed Bey veled-i Kasım Paşa, hâsıl üç kere yüz bin dahi yirmi bin ¹⁴.
- Livâ-i Ilbasan, benâm-i Hasan Bey veled-i Evrenos, hâsıl iki kere yüz bin.
- Livâ-i Vize, benâm-i Zağarcı Ahmed Bey, iki yüz otuz bin - Hasstır - ¹⁵.
- Livâ-i Köstendil, benâm-i Mehmed Bey veled-i Ahmed Ağa, hâsıl üç yüz on dört bin ¹⁶.
- Livâ-i Izvornik, benâm-i Sinan Bey, kethüdâ-i Rum-ili, hâsıl iki yüz elli altı bin ¹⁷.

- Livâ-i Karlı-ili, benâm-i Kaytbay el-Çerkesî, hâsıl iki kere yüz bin.
- Livâ-i Çirmen, benâm-i Ali Bey ağây-ı gurebây-ı Yemîn, hâsıl yüz elli iki bin.
- Livâ-i Kızılca Müsellem, benâm-i Mehmed Bey veled-i Todurjak, hâsıl yüz kırk bin.
- Livâ-i Voynuk, benâm-i Nebi Bey kethüdâ-i ahur, hâsıl seksen bin.
- Livâ-i Çingâne, benâm-i Ali Bey veled-i İskender Paşa, hâsıl yüz yetmiş bin ¹⁸.
- Livâ-i Karadağ, benâm-i İskender Bey veled-i Çirni, hâsıl yüz bir bin.
- Livâ-i Kefe, mahlûl, hâsıl dört yüz bin -Amasya beyi Mehmed beye verildi- ¹⁹.
- Livâ-i Selânik, bervech-i tekaüd ²⁰.
- (Midillû ma'a Rodos, Celil Bey İsfendiyarî 300.000) ²¹.

Topkapı Sarayı Arşivi: D. 9578

RUM-İLİ'NDE VÂ'KÎ OLAN ŞEHİRLER VE KASABALAR DEFTERİDİR.

DER LIVÂ-İ PAŞA ²²

Nefs-i Edirne ²³, hass-ı humâyûn, hâsıl on sekiz kere yüz bin ve yedi bin sekiz yüz doksan iki (1.807.892) ²⁴.

Nefs-i Dimetoka, örfiyyatı hass-ı humâyûn ve şer'iiyyâtı vakf-ı imâret-i Sultan Bayezid Han ²⁵

Nefs-i Ergene, vakf-ı imâret-i Ergene, hâsıl 64371 ²⁶.

Nefs-i Ferecik Kapudan Bey tasarrufundadır, hâsıl 28.000 ²⁷.

Nefs-i Ipsala, Mustafa Paşa tasarrufundadır, hâsıl 45579 ²⁸.

Nefs-i Eskihisar - Zağra bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 49.098 ²⁹

Nefs-i Kızıl-ağaç, Rüstem nâm za'im tasarrufundadır, hâsıl 11.741 ³⁰.

Nefs-i Filibe, bâzı hass-ı humâyûn ve bâzı Ayas Paşa tasarrufundadır ³¹.

Nefs-i Tatar-Pazarı, Anadolu Kazaskeri tasarrufundadır, hâsıl 18.250 ³².

Nefs-i Üsküp, hass-ı humâyûndur, hâsıl 372.258 ³³

Nefs-i Kalkandelen, Kubad Bey tasarrufundadır, hâsıl 24.158 ³⁴.

- Nefs-i Kırçova, bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 17.836 ^{34/1}.
- Nefs-i Köprülü, bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 31.500 ³⁵.
- Nefs-i Pirlepe, Dukagin-zâde tasarrufundadır, hâsıl 76.977 ³⁶.
- Nefs-i Manastır, hass-ı humâyundur, hâsıl 106.226 ³⁷.
- Nefs-i Yenice-i Vardar, der tasarruf-i Hamza nâm za'im zevce-i hatun-ı Şah İsmail, hâsıl 20.000 ³⁸.
- Nefs-i Vodine, Kasım Paşa tasarrufundadır, hâsıl 15.213 ^{38/1}.
- Nefs-i Karaferye, Kasım Paşa tasarrufundadır, hâsıl 55.219 ³⁹.
- Nefs-i Serfiçe, Kasım Paşa tasarrufundadır, hâsıl 52.251 ⁴⁰.
- Nefs-i Hurpişte, hass an tahvil-i Nizâmüddin Bey, hâsıl 18.569 ⁴¹.
- Nefs-i Bihlişte, hass an tahvil-i Nizâmüddin Bey, hâsıl 13.630 ⁴².
- Nefs-i Kastoria (Kesriye), hass-ı humâyun, hâsıl 125.604 ^{42/1}.
- Nefs-i Görice, Kasım Paşa tasarrufundadır, hâsıl 9.111 ⁴³.
- Nefs-i Gümülcine, azeb ağası Ali Çelebi tasarrufundadır, hâsıl 69.365 ⁴⁴.
- Nefs-i Inos, vakf-ı imâret-i Bâyezid Han, hâsıl 90.667 ⁴⁵.
- Nefs-i Yenice-i Karasu, Kasım Paşa tasarrufundadır, hâsıl 15.000 ^{45/1}.
- Nefs-i Drama, Ayas Paşa tasarrufundadır, hâsıl 51.374 ^{45/2}.
- Nefs-i Siroz, hass-ı şâhî zill-i ilâhî, hâsıl 188.301 ^{45/3}.
- Nefs-i Zihne, bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 49.950 ⁴⁶.
- Nefs-i Nevrekep, Murad Şah nâm za'im tasarrufundadır, hâsıl 54.708 ^{46/1}.
- Nefs-i Temür-hisar, hass-ı Pâdişâh, hâsıl 40.360 ⁴⁷.
- Nefs-i Avret-hisarı, hass-ı humâyun, hâsıl 12.297 ^{47/1}.
- Nefs-i Sidre-Kapsı, hass-ı humâyun, hâsıl 155.817 ^{47/2}.
- Nefs-i Şehr-i Selânik, hass-ı Pâdişâh, 3.149.659 ⁴⁸.
- mezkûr şehrin niyabeti sancak beği elindedir ⁴⁹.

DER LİVÂ-İ GELİBOLU ⁵⁰

- Nefs-i Gelibolu, bâzı hass-ı humâyun ve bâzı mirliwa tasarrufundadır ⁵¹.
- Nefs-i Malkara, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 55.000 ⁵².

DER LİVÂ-İ SİLİSTRE ⁵³

- Nefs-i Akkermen, hass-ı Pâdişâh, hâsıl 68.861 ⁵⁴.
- Nefs-i Kale-i Kili, hass-ı humâyundur, hâsıl 60.025 ⁵⁵.

- Nefs-i Ahyolu, hass-ı humâyundur, hâsıl 59.134.
 Nefs-i Silistre, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 117.831 ⁵⁶.
 Nefs-i Pravadi, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 25.390 ⁵⁷.
 Nefs-i Varna, vakf-ı câmi-i Sultan Selim Han, hâsıl 61.134.
 Nefs-i Hırsova, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 15.429 ⁵⁸.
 Nefs-i Karin-ovası (Karin-Âbad), mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 13.128.
 Nefs-i Misivri, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 44.760 ⁵⁹.
 Nefs-i Aydos, Mustafa Paşa tasarrufundadır, hâsıl 13.750 ⁶⁰.
 Nefs-i Rus-Kasrı, bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 4.707.

DER LİVÂ-İ NİĞBOLU ⁶¹

- Nefs-i Rus-Yirgöği, بیر کوی dimekle mârufdur -hass-ı humâyun, hâsıl 81.893 ⁶².
 Nefs-i Ivraga, ایوراجه, hass-ı humâyun, hâsıl 42.553 ⁶³.
 Nefs-i Niğbolu, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 230.686. ⁶⁴
 Nefs-i Lofca, bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 30.972 ⁶⁵.
 Nefs-i Tırnova, defterdar İskender Çelebi tasarrufundadır 62.359 ⁶⁶.
 Nefs-i Şumnu, hass-ı humâyundur, hâsıl 20.690 ⁶⁷.
 Nefs-i Zıştova, hass-ı humâyundur, hâsıl 64.448 ⁶⁸.

DER LİVÂ-İ VİZE ⁶⁹

- Nefs-i Vize, Kasım Paşa tasarrufundadır, hâsıl 25.000 ⁷⁰.
 Nefs-i Hayrebolu, Mesih Paşa-zâde Mahmud Bey oğlu Mehmed elindedir, hâsıl 65.000 ⁷¹.
 Nefs-i Birgoz (Lüleburgaz), iki sipahi elindedir, hâsıl 18.350.
 Nefs-i Dânişmend -Eski (Baba-Eski), bir subaşı elindedir hâsıl 24.360 ⁷².
 Nefs-i Çorlu, iki sipahi elindedir, hâsıl 20.000.
 Nefs-i Kırk-Kilise, Müsellem - beği tasarrufundadır, hâsıl 23.785 ⁷³.
 Nefs-i Ereğli, Vakf-ı Sultan Mehmed Han, hâsıl 116.668 ⁷⁴.
 Nefs-i Silivri, Vakf-ı Sultan Mehmed Han, hâsıl 85.070 ⁷⁵.
 Nefs-i Terkos, Vakf-ı Sultan Mehmed Han, hâsıl 53.276 ⁷⁶.
 Nefs-i İncügez انجوكز, Vakf-ı Sultan Bâyezid Han, hâsıl 10.060

DER LİVÂ-İ ÇİRMEN ⁷⁷

- Nefs-i Çirmen, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 11.134 ⁷⁸.
 Nefs-i Hasköy, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 17.085 ⁷⁹.
 Nefs-i Yenice-i Zağra, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 32.185.
 Nefs-i Eyne-pazarı, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 18.076 ⁸⁰.
 Nefs-i Akçe-Kızanlık, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 15.485.
 Nefs-i Çirpan, Hamza nâm za'im tasarrufundadır, hâsıl 12.509 ⁸¹
 Nefs-i Rodocuk, Vakf-ı Câmi-i Sultan Mehmed Han, hâsıl
 67.720 ⁸².

DER LİVÂ-İ SOFYA ⁸³

- Nefs-i Sofya, hass-ı Pâdişâh-ı âlem-penâh, hâsıl 175.523 ⁸⁴.
 Nefs-i Pireznik, gümüş madenidir, hass-ı humâyun, hâsıl
 96.417 ⁸⁵.
 Nefs-i Çirpoçça (Çiprovcı), gümüş madenidir, hass-ı humâyun,
 hâsıl 47.553 ⁸⁶.
 Nefs-i Samakov, hass-ı humâyun, hâsıl 98.201 ⁸⁷.
 Nefs-i Şehirköy, defterdar İskender Çelebi tasarrufundadır,
 hâsıl 8.524 ⁸⁸.
 Nefs-i Berkofca, der tasarruf-ı Hüsam Bey kethüdâ, hâsıl 4.882 ⁸⁹
 Nefs-i İhtiman, Vakf-ı zâviye-i Mahmud Bey veled-i Mihal,
 hâsıl 5.231 ⁹⁰.

DER LİVÂ-İ KUSTENDİL (KÖSTENDİL) ⁹¹

- Nefs-i mâden-i Kratovo, hass-ı humâyun, hâsıl 100.428 ⁹²
 Nefs-i Dubnica, hass-ı humâyun, hâsıl 23.430 ⁹³.
 Nefs-i Menlik, Mustafa Paşa tasarrufundadır, hâsıl 54.096 ⁹⁴.
 Nefs-i Ilica, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 21.373 ⁹⁵.
 Nefs-i İvrâne, der tasarruf-ı müşarünileyh, hâsıl 21.372 ⁹⁶.
 Nefs-i İştîp, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 56.630.
 Nefs-i Ustrumca, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 35.731 ⁹⁷
 Nefs-i Radomir, bir subaşı elindedir, hâsıl 30.060 ⁹⁸
 Nefs-i Nogerîç, bir subaşı elindedir, hâsıl 20.391 ⁹⁹.

DER LİVÂ-İ MİDİLLÛ ¹⁰⁰

- Nefs-i Midilli, der tasarruf-ı mirlivâ-i Rodos, hâsıl 51.832

Nefs-i Kale-i Molova (Molivo), der tasarruf-ı müşarünileyh, hâsıl 47.160.

DER LİVÂ-İ SEMENDRE ¹⁰¹

Nefs-i Kale-i Semendre, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 120.115.

Nefs-i Kale-i Belgrad, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 40.000.

Nefs-i Jejne (Zsezsne, Kopaonik), gümüş madenidir, hass-ı şâhî, hâsıl 80.000.

Nefs-i Rudnik, gümüş madenidir, hass-ı şâhî, hâsıl 213.769.

Nefs-i Kale-i Koyluca, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 10.000.

Nefs-i Kale-i Hram حرام, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 5.000

Nefs-i Kale-i Göğercinlik, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 4.500

Nefs-i Kale-i Resava, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 500.

Nefs-i Ujiçe اوجیچ, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 15.806.

Nefs-i Niş, der tasarruf-ı Mustafa Bey, hâliyâ müşarünileyh Mustafa Bey'e sancak verilmeğın mahlûldur, hâsıl 71.058 ¹⁰².

DER LİVÂ-İ İSKENDERİYE ¹⁰³

Nefs-i İpek, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 31.368 ¹⁰⁴.

Nefs-i Podgoriçe, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 17.112.

Nefs-i İskenderiye, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 31.328 ¹⁰⁵.

DER LİVÂ-İ AVLONYA ¹⁰⁶

Nefs-i Avlonya, hass-ı Pâdişah - mezkurûn bâd-ı havâsı mirlivâ tasarrufundadır - 1.554.888 ¹⁰⁷.

Nefs-i Belgrad (Berat) der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 51.280 ¹⁰⁸.

Nefs-i Delvine, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 19.887 ¹⁰⁹.

Nefs-i Depedelen, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 3.633 ¹¹⁰.

Nefs-i Kanina قاننه, der tasarruf., hâsıl 51.796 ¹¹¹.

Nefs-i Iskrapar اسقراپار, bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 13.407 ¹¹²

Nefs-i Premedi, bir subaşı elindedir, hâsıl 13.232 ¹¹³.

Nefs-i Ergiro-Kasrı, sipahi tasarrufundadır, hâsıl 17.850 ¹¹⁴.

DER LİVÂ-İ İLBASAN ¹¹⁵

Nefs-i Kale-i Drac, hass-ı humayundur, hâsıl 255.932.

Nefs-i İlbasan, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 44.208

DER LİVÂ-i OHRI ¹¹⁶

- Nefs-i Ohri, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 54.954 ¹¹⁷.
 Nefs-i Akçehisar, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 8.279 ¹¹⁸.

DER LİVÂ-i AĞRIBOZ ¹¹⁹

- Nefs-i İstefa استفا , hass-ı hazret-i İbrâhim Paşa, hâsıl 167.595 ¹²⁰
 Nefs-i Livadiya, hass-ı Mustafa Paşa, hâsıl 45.892 ¹²¹.
 Nefs-i İzdin ایزدين , hass-ı Mustafa Paşa, hâsıl 129.275 ¹²².
 Nefs-i Atina, hass-ı hazret-i İbrahim Paşa, hâsıl 157.931 ¹²³
 Nefs-i Salone صالنه , hass-ı hazret-i Mumâileyh, hâsıl 69.774.
 Nefs-i Ağrıboz, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 65.038 ¹²⁴
 Nefs-i Kızılhisar, der tasarruf-ı merdân-ı kale, hâsıl 37.100 ¹²⁵
 Nefs-i Modoniçe مودونيچه ، ودونچ , der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl
 35.000 ¹²⁶.

DER LİVÂ-i TIRHALA ¹²⁷

- Nefs-i İnebahtı, hass-ı humâyundur, hâsıl 212.837 ¹²⁸.
 Nefs-i Badracık, hass-ı humâyundur, hâsıl 107.293 ¹²⁹.
 Nefs-i Alasonya, Mustafa Paşa tasarrufundadır, hâsıl 38.021 ¹³⁰
 Nefs-i Çatalca, hass-ı hazret-i İbrahim Paşa, hâsıl 39.912 ¹³¹.
 Nefs-i Dömeke, der tasarruf-ı Pîrî Paşa, hâsıl 60.393 ¹³².
 Nefs-i Tırhala, der tasarruf-ı mirlivâ, 131.019 ¹³³.
 Nefs-i Yenişehir, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 113.079 ¹³⁴.
 Nefs-i Fener, bir subaşı elindedir, hâsıl 60.495 ¹³⁵.
 Nefs-i Ağrafa, der tasarruf-ı zaîm, hâsıl 42.994 ¹³⁶.

DER LİVÂ-i PREZRİN ¹³⁷

- Nefs-i Prizrin, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 74.068 ¹³⁸.
 Nefs-i Tırgovişte, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 24.733.
 Nefs-i Foça, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 25.868.

DER LİVÂ-i ALACA-HİSAR ¹³⁹

- Nefs-i Zaplana زابلانه ، زابلانه , gümüş mâdenidir, hass-ı Şâhî,
 hâsıl 203.969 ¹⁴⁰.

- Nefs-i İplana ابلانہ, gümüş mâdenidir, hass-ı Şâhî, hâsıl 9491 ¹⁴¹
 Nefs-i Alaca-hisar, der tasarruf-ı mirliva, hâsıl 65.784 ¹⁴².
 Nefs-i Ürgüb, der tasarruf-ı mirliva, hâsıl 26.445.
 Nefs-i Leskofça, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 34.310.
 Nefs-i Bolvan, der tasarruf-ı zâîm, hâsıl 17.081.

DER LİVÂ-İ VIDİN ¹⁴³

- Nefs-i Vidin, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 224.011 ¹⁴⁴.
 Nefs-i Bana بانه, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 5.611 ¹⁴⁵.
 Nefs-i İsfirliğ اسفرلنگ, der tasarruf-ı müşarünileyh, hâsıl
 1.833 ¹⁴⁶.

DER LİVÂ-İ FLORİNA ¹⁴⁷

- Nefs-i Florina, sâbıkâ hass-ı Pâdişah idi, hâliyâ bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 36.494.

DER LİVÂ-İ MORA ¹⁴⁸

- Nefs-i Balya-Badra, hass-ı Humâyundur, hâsıl 133.032 ¹⁴⁹.
 Nefs-i Moton, hass-ı humâyundur, hâsıl 136.907 ¹⁵⁰.
 Nefs-i Koron, hass-ı humâyundur, hâsıl 162.081 ¹⁵¹.
 Nefs-i Holomiç, hass-ı humâyun, hâsıl 33.011 ¹⁵².
 Nefs-i Mezestre, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 105.539 ¹⁵³.
 Nefs-i Kartına, bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 40.968 ¹⁵⁴.
 Nefs-i Anavarin, hass-ı humâyundur, hâsıl 28.964 ¹⁵⁵.
 Nefs-i Kalavorta, bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 24.717 ¹⁵⁶.
 Nefs-i Koritus, (Korintus) der tasarruf-ı merdân-ı kale, hâsıl
 62.470 ¹⁵⁷.
 Nefs-i Vanika, der tasarruf-ı merdân-ı kale-i Vanika 4.400.
 Nefs-i Arhos, der tasarruf-ı Ayas Paşa, hâsıl 36.831 ¹⁵⁸.

DER LİVÂ-İ VÜLÇTERİN ¹⁵⁹

- Nefs-i Novabrda (Novobrd) hass-ı humâyundur, hâsıl 10.262 ¹⁶⁰
 Nefs-i Trepçe, hass-ı humâyundur, hâsıl 10.024 ¹⁶¹.
 Nefs-i Priştina, hass-ı humâyundur, hâsıl 59.551 ¹⁶².
 Nefs-i Vilçiturn ويلچترين der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 18.918 ¹⁶³.

DER LİVÂ-İ YANINA ياننه (YANYA) 164

Nefs-i Narda, hass-ı humâyun, hâsıl 235.777 165.

Nefs-i Yanina, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 139.550 166.

Nefs-i Rinase ريناسه der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 20.110.

Nefs-i Aydonat, mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 40.206 167.

Nefs-i Koniçe قونيچه, bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 21.012 168

Nefs-i Zogoz زغوز, zeâmettir, hâsıl 31.825 169.

DER LİVÂ-İ KARLI-İLİ 170

Nefs-i Aya-Mavra اياماوره der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 26.221.

Nefs-i Engeli-Kasrı (Angelo Kastron) انكلي قسرى, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 21.002.

Nefs-i Voniçe (Vonitza) ونيچه, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 18.484.

DER LİVÂ-İ İZVORNİK 171

Nefs-i İzvornik, bâzı hass-ı humâyun ve bâzı der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 64.440.

Nefs-i Sirebereniçe سربرنیچه gümüş madenidir, hass-ı humâyundur, hâsıl 477.032

Nefs-i Brvenik برونيك, hass-ı mirlivâ, hâsıl 6.629.

DER LİVÂ-İ HERSEK 172

Nefs-i Foça, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 41.560 173.

Nefs-i Bâzâr-ı Balac (Balagay بلاغای "Balagaj") بلج der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 9.658 174.

Nefs-i Bâzâr-ı Mostar, der tasarruf-ı hâsıl 8.521 175.

Nefs-i Bâzâr-ı Prepolje پره بولييه (Prije Polje), der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 17.773 176.

Nefs-i Gorajda غورآرده, bir subaşı tasarrufundadır, hâsıl 27.891¹⁷⁷.

Nefs-i Nova نوه mirlivâ tasarrufundadır, hâsıl 8.421¹⁷⁸.

DER LİVÂ-i BOSNA¹⁷⁹

Nefs-i Yeni-pazar, hass-ı humâyundur, hâsıl 88.666¹⁸⁰.

Nefs-i Bâzâr-ı Saray, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 80.688¹⁸¹.

Nefs-i Vâroş-ı Vişegrad, der tasarruf-ı mirlivâ, hâsıl 39.591¹⁸².

Nefs-i bâzâr-ı Olofça اولوفجه (Olovo), hass-ı humâyun, hâsıl 77.711¹⁸³.

Nefs-i Koniç كونيج (Konjic), hass-ı humâyun 50.507¹⁸⁴.

NOTLAR

¹ D. 8803 numaralı ve kısa bir müddet sonra tanzim edilmiş defterde değışiklik yalnız hâsıldadır: 550.000.

² D. 8803 de hâsıl 655.000.

³ D. 8803 de hâsıl 602.000.

⁴ D. 8803 de mirlivâ Hasan Bey Veled-i Ömer Bey, hâsıl 512.000.

⁵ D. 8803 de sancak beği Ahmed Bey Veled-i Kasım Paşa, hâsıl 350.000.

⁶ D. 8803 de Sancakbeği Sinan Bey, hâsıl 280.000.

⁷ D. 8803 de Sancakbeği Ahmed Bey, hâsıl 375.000.

⁸ D. 8803 de hâsıl 443.000.

⁹ D. 8803 de hâsıl 406.000.

¹⁰ Ahmed Bey, yukarıda gördüğümüz gibi, Hersek sancağına gittikten sonra burası münhal kalmış, D. 8803 den anladığımıza göre, bir müddet sonra Hasan Bey Veled-i Evrenos gelmiştir. Bu sırada hâsılinda da bir tenzil olmuştur: 220.000

¹¹ D. 8803 de sancakbeği Lûtfi Bey (Sadrazam Lûtfi Paşa)dır, ki daha evvel Anadolu eyaletinde Aydın livâsında görülmektedir (Krs. İ A mad. Lûtfi Paşa), hâsıl 503.000

¹² Bu zatın Mora sancakbeği Zeynel Paşa ile becayış ettiği anlaşılmaktadır. D. 8803 de 606.000 hâsilla Zeynel Paşa görülmektedir.

¹³ D. 8803 de Ali Bey Veled-i İskender Paşa Bostanı.

¹⁴ D. 8803 de Sancakbeği Ahmed Bey birader-i hazret-i Ayas Paşa'dır ki, Ahmed Bey veled-i Kasım Paşa yukarıda gördüğümüz gibi, sonradan Hersek sancağına gönderilmiştir. Hâsıl 325.000.

¹⁵ D. 8803 de Sancakbeği Mustafa Bey veled-i Yahyâ Paşa ve hâsıl 225.000.

¹⁶ D. 8803 de hâsıl 319.000.

¹⁷ D. 8803 de Küçük Bâli Bey ki Prizrin'den buraya gelmiştir (bk. bk.) hâsil 220.000.

¹⁸ D. 8803 de Ali Bey, yukarıda zikredildiği gibi, Prizrin sancağına gönderilmiş, yerine de 180.000 hâsil ile Ahmed Bey veled-i Yahyâ Paşa'nın gelmiş olduğu görülmektedir.

¹⁹ D. 8803 de "der tasarruf-ı Mehmed Bey" denilmektedir ki, her halde, aynı zattır.

²⁰ Kimin uhdesinde olduğu burada zikredilmediği gibi D. 8803 de Selânik sancağı hiç kaydedilmemiştir.

²¹ Midilli ve Rodos D. 10.057 de olmayıp, sadece D. 8803 de görülmektedir.

²² Rumeli eyâletinin Paşa Livâsı, yâni, bu eyâlet beğlerbeğinin makarrı ve doğrudan doğruya idaresi ve kumandası altında bulunduğu yerler başta Edirne olmak üzere burada kaydedilen şehir ve kasabalarıdır. Her eyâletin bir paşa sancağı vardı. Anadolu eyâletinininki Kütayha idi. (Tafsîlât için bk. Tayyib Gökbilgin, XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, İstanbul, 1952; ayn. müellif, Kütahya maddesi, İslâm Ansiklopedisi).

²³ Bizzat şehir ve kasabalar nefis tâbiri ile ifade ediliyor, civar ve idâri bölge için nâhiye, kazâ tâbirleri kullanılıyordu.

²⁴ Edirne şehri bütün gelirleri ile Pâdişah haslarındandı. H. 935 de (1529) Edirne şehri Pâdişah haslarının 1.827.951 akçe olduğu görülmektedir (Krş. T. Gökbilgin, ayn. esr. s. 65 v.d.)

²⁵ Aynı malûmatı veren o devre âit diğer bir tahrir defteri (Başvekalet arşivi, n. 370) hâsılı 39.057 akçe olarak göstermektedir (tafsîlât için bk. Edirne ve Paşa Livâsı, tür. yer.)

²⁶ 890 (1484) tarihli bir tahrir kaydı, bize, bizzat Ergene'deki (Uzun-Köprü) bu imâret evkafının müfredat ve taafsîlâtını göstermektedir ve o zaman bu hâsılın 37.108 akçe olduğunu anlatmaktadır (Krş. ayn. esr., 218).

²⁷ Her halde denize yakın olması, bu kasabanın kapudan-ı deryâ tasarrufunda bulunmasına sebep olsa gerekti. 370 numaralı tahrir defteri de (H. 935=M. 1529) onu böyle göstermekte, ancak, hâsılını 22.755 akçe yazmaktadır. İpsala ve Dimetoka hududunda Paşa sancağına tâbi küçük bir kasaba olarak tavsif eden Cihannümâ, denize yakın iki ılıcası olduğunu ve kubbelerini Davud Paşa (Koca) bina eylediğini kaydeder.

²⁸ Cihannümâ'da "Paşa sancağına tâbi bir kasaba-i bi-sûr" olarak tavsif edilen İpsala, Kanunî devri başlarında Rumeli beğlerbeği Behram Paşa tasarrufunda (49.279 akçe) idi. Ve, her halde, onun bir yeniçeri isyanı sırasında ölümünden sonra burada zikredilen vezir Mustafa Paşa (Plâk) ya geçmiş olsa gerektir. Plâk Mustafa Paşa, aynı zamanda, buradan bir mülk de satın alarak (İsmail Bey çiftliği vârislerinden) Serez'deki câmî ve imâretine vakfetmişti (Krş. 370 nu. tahrir defteri; Gökbilgin, aynı eser s. 198). Bu kasabada Murad II. câmî olduğu gibi, Menâzirül-avâlim (Esad Ef. kütüphanesi n. 2421, var. 306) ve ondan naklen Cihannümâ'nın bildirdiği Husrev kethudâ ribat ve imâretî vardı. (Krş. Gökbilgin, ayn. esr. s. 220 v.d.).

²⁹ Paşa Livâsı içinde Edirne nâhiyelerinden ve tâbilerinden sayılan bu kaza (krş. Gökbilgin ayn. esr. s. 86) şehir olarak zeâmet sayıldığını, burada ismi zikredil-

miyen subaşının, o devirde, Sofu Halil oğlu Yusuf olduğunu 370 numaralı tahrir defterinden öğreniyoruz.

³⁰ Edirne'nin şimalinde ve Tunca kenarında bulunan bu kasaba da, aynı devirde ve aynı Livâ dahilinde Edirne tâbilerinden sayılıyordu; zeamet itibar edilen bu kasabanın aynı tahrir defteri vâridatını 9041 akçe göstermektedir.

³¹ Filibe, o devirde, 29 müslüman, 4 hıristiyan mahallesi ve yahudi, çingâne cemaatleri ile büyük bir şehirdi. Burada hâsılı bildirilmemekle beraber 370 numaralı tahrir defteri 1.290.168 akçesi Pâdişah hasları ve 31.723 akçesi Âyas Paşa (o sırada henüz kubbe altı veziri idi) hasları olmak üzere 1.321.891 akçe hâsılı olduğunu kaydetmektedir. XVII. asır ortalarında Filibe'nin mîri mahsulünün senede kırk yük (4.000.000) akçeyi bulduğunu Cihannümâ'dan öğreniyoruz.

³² Bu kasabanın vâridatı Anadolu kazaskerine has tayin edilmişti.

³³ Üsküp şehrinin Pâdişah hası olan hâsılı burada az gösterilmiştir. 370 numaralı defter, aynı devirde, nefsi-i Üsküp (hasshâ-i Pâdişah) ma'a mukata' ât-âdet-i ağnam ile birlikte — 426.527 + 1.761 = 928.288 akçe olarak tesbit etmiş ve ayrıca nâhiye-i Üsküp 6183 akçe olarak kaydolunmuştur. H.881 de vilâyet-i Üsküp Mehmed Çelebi veled-i Kurd ve Mustafa Bey veled-i Uzgur hassalarındandı. Şehrin kıst-ı bâzâr ve niyâbet ma'a vilâyet ve buzhâne ve mumhâne resmi 210.000, monopolya geliri 40.000 idi. 33 mahallesinde 634 müslim hâne, 12 mahallesinde 299 gebr hâne vardı ve hâsılı 46.982 akçe idi (Krş. 4. n. tapu deft.) H. 951 de 413 hâne müslim, 206 gebrân hânesi vardı ve yine Pâdişah hası idi.

³⁴ Kubad Bey, her halde, zaîm idi. Bu kasabanın zeâmet olduğunu bildiren adı geçen tahrir defteri, farklı olarak, hasılını 33. 658 akçe bildirmektedir. h. 881 de nefsi-i Kalkandelen Süleyman Bey veled-i Yahşi Bey haslarından idi ve 41 müslim, 180 gebrân hânesi ile İспенçe dâhil, 46.604 akçe hâsılı vardı (Krş. 4. n. tapu deft.) H. 951 de burası Husrev Paşa hası bulunuyordu ve altı mahallesinde 78 müslim, beş mahallesinde 93 gebr hânesi vardı ve 16.883 akçe resmi yaylak ile birlikte hâsılı kaydolunmuştur (Krş. 232 n. tapu deft. var. 84 v.dd.).

^{34/1} H. 881 de burası zaîm Ali Bey gulâm-ı mîr uhdesinde idi ve, 31 müslim, 145 gebr hânesi ve 27.870 hâsılı vardı (4 n. tapu deft.) 951 de Mustafa Bey bin Kurd Aydın Bey zeâmetindedir, 4 mahallesinde 35 müslim, 2 mahallesinde 34 gebr hânesi ve 28.881 akçe hâsılı görülmektedir (232 n. tapu deft. var. 150 v. dd.).

³⁵ Kırçova gibi Köprülü de bir zeâmet idi. Aynı devrin tahrir defteri bu hâsılları bildirmektedir. H. 881. de ise nefsi-i Köprülü subaşı hası olarak Süleyman Bey birader-i Şahsuvar Bey, an tahvil-i İnal Bey Kastamoni uhdesinde idi. Kıst-ı bâzâr ve niyâbet-i vilâyet 3.000 akçedir; 12 müslim ve 190 gebr hânesi ile 32.684 akçe hâsılı bulunmaktadır (4 n. deft.). H. 951 de, Köprülü, Hızır Bey bin Mihal Bey bin Yahşi bey zeâmetindedir ve hâsılı 30.523 akçedir (Krş. 232 n. deft. var. 376).

³⁶ Burası da bir zeâmet idi ve zaîm olduğu anlaşılan Dukagin zâde, her halde sonradan Haleb ve Mısır beğlerbeğliklerinde tanıdığımız Mehmed Paşadır. H.881 de nefsi-i Pirlepe-ki kıst-ı bâzâr 8.000 ve niyâbet-i vilâyet 4.000 akçedir-iki mahallesinde 21 müslim hânesi, 20 mahallesinde 3.000 gebrân hânesi ve 79.614 akçe hâsılı ile Hüseyin Bey gulâm-ı Mîr zeâmetinde bulunuyordu (Krş. 4 n. deft. Pirlepe'nin h. 951 deki vaziyeti için bk. 232 n. deft. Var. 289 v. dd.).

³⁷ 370 n. tahrir defteri bu hasları 121.276 akçe hâsil ve 14.049 akçe âdet-i

ağnam olmak üzere cem'an 261.325 akçe kaydetmektedir (951 deki vaziyet için bk. 232 n. tapu def. var. 218 v. dd.).

³⁸ Burada zikredilen Şah İsmail'in zevcesi, Çaldıran muharebesinde esir alınıp da o zaman Tâci-zâde Câfer Çelebi'ye tezviç edilen, onun idâmından sonra ise, bu kasaba zeâmetine tasarruf eden Hamza adındaki zâimin zevcesi bulunan kadın, yâni Taclü Hanım olmak lâzımdır. H.925 de nefsi Yenice-i vardar 793 müslim hânesi, 284 mücerred, 25 gebrân hânesi ve 24 yahudi hânesi ile 49.822 akçe hâsıllı Mevlânâ Ahmed Çelebi zeâmetinde idi (Krş. 70 n. tapu def.).

^{38/1} H. 925 de nefsi Vodine, İpeklü Murad ve Hüseyin bin Dizdar'ın müşterek tasarruf ettikleri bir zeâmet olup 68 müslim 116 gebrân hânesi ile 34.417 akçe hasıllı idi (Krş. 70 n. tapu def.).

³⁹ Bu devre âit bir tahrir defteri (No: 167) Karaferye'de ehemmiyetli miktarda Pâdişah hası ile birlikte Mustafa Paşa (Çoban) ya âit 22.033, Ayas Paşa'ya âit 40.155 ve Kasım Paşa (Güzelce) ye âit de 55.219 akçelik hasıllar göstermektedir, yekûn olarak 562.677 akçe kaydedildiğine göre, Pâdişah hası 445.270 akçe tutmakta idi. Kasım Paşa'nunki buradaki miktara tetabuk ettiği için, bu, kasabanın varidatını teşkil ediyordu. Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra hasılları Pâdişah hası olmuştu. H. 925 de burası 231 müslim, 578 gebrân hânesi 96.606 akçe hasıllı Mehmed birader-zâde-i Ali Paşa (Hadım, Atik) zeâmetinde idi (70 n. tapu def.).

⁴⁰ 167 n. tahrir defteri burada da Kasım Paşa hasından başka 59.573 akçelik Pâdişah hası göstermektedir. Ancak, Karaferye'de olduğu gibi, Kasım Paşa bizzat kasabanın varidatına tasarruf ediyordu. H.925 de nefsi Seruçe 49 müslim, 646 gebrân hânesi ve 83.713 akçe hâsil ile Mevlânâ Ahmed Çelebi'nin zeâmetinde idi (Krş. 70 n. tapu def.).

⁴¹ Burada adı geçen Nizâmüddin Bey, her halde, h. 932 de Paşa Livâsı sağ kolunun tahrir emini olarak gördüğümüz (Gökbilgin, ayn, esr., s. 365) kimse olacaktır. Buradaki timarı veyâ zeâmeti, sonradan, Pâdişah hası olmuştur (167 n. def.) H. 925 de vilâyet-i Aştin اشتين zeâmeti, Kurd Bey bin Yakub Bey bin Aştin üzerinde görülmekte, bu bölgenin merkezi olduğu anlaşılan Horpişte kasabasında (nefs-i Hurpişte) 66 müslim, 73 gebrân hânesi yazılmış bulunmaktadır. Mensuh Voynuklar ile birlikte 16.509 akçe hâsılı vardı. (Krş. 70 n. tapu def.).

⁴² H. 925 de Vilâyet-i Vulkaşin ولفاشين, Mustafa Bey Veled-i Pavlo Kurtik مصطفى پاولو كورتك zeâmetinde göstermekte, Bihlişte merkezinde 10 müslim, 94 gebrân hânesi tahrir edilmiş bulunmaktadır. Keza, Hurpişte'de olduğu gibi, mensuh voynuklar ile birlikte hâsil 10.030 akçe yazılmıştı (Krş. 70 n. tapu def.). Bundan on sene kadar sonraya âit olan tahrir defteri de (167 n.) Bihlişte'nin diğer ismini Vulkaşin olarak zikretmekte ve kasabayı Pâdişah hası (13.630 akçe) göstermektedir. Ancak, burada, yâni bu kazâ dâhilinde Behram Paşa'nın da (Rumeli Beğlerbeği) 15.897 akçelik hasılları bulunuyordu.

^{42/1} H. 925 de nefsi Kastoriya Odabaşı Mehmed Bey ile Selânik ser-piyâdesi Hızır'ın zeâmetinde olup 67 müslim ve 732 gebrân hânesi görülmekte, 73.888 akçe hâsılın -ki voynuğan-ı mensuh ile birlikte- 45.300 akçesi Mehmed Bey'in mütebâkisi diğerinin olarak kaydedilmiş bulunmaktadır. Kalesi müstahfazları timarı da vardı (Krş. 70 n. tapu def.).

⁴³H. 925 de Vilâyet-i Goriçe'de Kasım Bey hiş-i Yahya Paşa zeâmeti bulu-

nuyordu ki, bunun buradaki Kasım Paşa olması çok muhtemeldir. Ayrıca, bu devirde, Goriçe kalesi müstahfazları için de tumarlar görülmektedir (Krş. 70 n. tapu deft.). Kasım Paşa'nın, h. 935 sıralarında Görice şehrinden başka bu kaza dahilinde diğer hasları da vardı ve yekünü 57.169 akçeyi buluyordu (Krş. 167 n. deft.).

⁴⁴ Gümülcine şehri bir zeâmet olarak "der tasarruf-ı Ali Bey bin Canbaz Mustafa Bey ağâ-yı azebân-ı Rumeli" uhdesinde, h. 925 de 68.514 akçe hâsıl ile (303 müslim hânesi 197 mücerred, 48 gebrân hânesi 6 mücerred, 19 yahudi hânesi), sonradan 69.365 akçe hâsıl ile bulunmakta idi (Krş. 70 ve 167 n. tapu defterleri).

⁴⁵ H. 898 (1492) tarihli vakfiyede Edirne'de Bâyezid II. külliyesi evkafında görülen İnoz kasabası 728 hânede 72.590 akçe hâsılı ihtivâ ediyordu. Sonradan buna ilâveler olmuş ve hâsıl yükselmşti. (Tafsîlât için bk. Edirne ve Paşa Livâsı, s. 377).

^{45/1} H. 925 de nefsi-i Yenice-i Karasu 215 hânc ve 124 mücerred ile Pâdişah haslarından idi ve 37.804 akçe hâsıl vardı (Krş. 70 n. tapu deft.).

^{45/2} H. 925 de Vilâyet-i Drama Rumeli beğlerbeğisi Ferhad Paşa'nın tasarrufundadır (nefs-i Drama 116 müslim ve 153 gebrân hânesi, 51.374 akçe hâsılı ile). Buraya tâbi olan Kavala ise 22 müslim, 61 gebr hânesi ile 4.736 akçe hâsılı Pâdişah hassıdır (Krş. 70 n. tapu deft.).

^{45/3} H. 925 de nefsi-i Serez yine Pâdişah hassı idi (684 müslim 545 gebrân, 54 yahudi hânesi ile). Bu esnâda Serez hâsılı 100.397 akçe, ayrıca, mukataa-i bâc-ı siyah ve resm-i kantar senede 104.000 akçe idi. (Krş. 70 n. tapu deft.).

⁴⁶ Fâtih devrine âit bir tahrir defteri, Drama ve Nevrekop gibi Zihne'yi de vilâyet olarak tavsif etmekte ve bunların Mehmed Paşa (Karamanî) hassı olduğunu bildirmektedir. Yine o devirde bu kasabanın şem'-hâne mukataası, Drama ve Serez ile birlikte, ehemmiyetli bir vâridat kaynağı olarak görülmektedir. Kanunî devrinde ise, burada da işaret olunduğu gibi, diğer bâzı mücavir şehir ve kasabalar statüsünde ve zu'amâ ile erbab-ı tumar tasarrufunda idi (Krş. Edirne ve Paşa Livâsı s. 74, 85, 145, 148). H. 925 de Zihne yine vilâyet olarak gösterilmekte olup, nefsi-i Zihne 46 müslim hânesi, 27 mücerred, 419 gebr hânesi, 73 mücerred ve 141 bîve ile 56.928 akçelik bir zeâmet idi, fakat zaîm kaydolunmamıştır (Krş. 70 n. deft.).

^{46/1} H. 925 de nefsi-i Nevrekop 167 müslim hanesi ve 67 mücerred, 319 gebr hânesi, 26 mücerred ile 51.509 akçe hâsılı ve Şah Hüseyin Bey kethudâ-i Kara Hamid zeâmetinde idi. (Krş. 70 n. deft.).

⁴⁷ XV. asırda burada mevcut çeltik zeâmeti mukataasına Mehmed Paşa (Karamanî) ve Mesih Paşa timar olarak tasarruf ediyorlardı (Krş. Edirne ve Paşa Livâsı, s. 138, 149). H. 925 de nefsi-i Temür-Hisar 122 müslim hânesi, 33 mücerred, 205 gebr hânesi, 27 mücerred ile Pîrî Mehmed Paşa'nın حضرت پیر محمد پاشا hassı idi ve 27.625 akçe hasılı vardı (Krş. 70 n. deft.).

^{47/1} H. 925 de nefsi-i Avrethisarı 13 müslim (3 mücerred) ve 31 gebrân hânesi (6 mücerred, 8 bîve) ile 12.061 akçe hâsılı Pâdişah hassı idi (Krş. ayn. deft.).

^{47/2} H. 925 de nefsi-i Sidrekapsı 62 müslim (12 müc.) ve 305 gebr hânesi (31 müc., 37 bîve) ile Pâdişah hassı idi (Krş. ayn. deft.).

⁴⁸ 167 n. tahrir defteri (H. 935) Selânik bölgesindeki altı şehir ve kasabanın 150 köyü, mezreaları, çiftlikleri v.s. ile Pâdişah hassı olarak 8.059.108 akçe hâsıl kaydetmektedir.

⁴⁹ Buradaki niyâbet, Edirne'de olduğu gibi, niyâbet-i gebrân-ı nefsi-i Selânik

olacaktır ki, bu vâridat mühim bir yekûnu bulmakta idi. Bu niyâbete tasarruf eden sancakbeği, Paşa Livâsındaki bir mirlivâ, belki de, bu devirde tahrir defterinde mîr-i Selânik diye bahsedilen kimsedir (ayn. esr. s. 76, 113). H. 925 de Selânik 1374 müslim hânesi (282 müc.) 1087 gebrân hânesi (55 müc., 300 bîve), 3143 hâne yahudiyân (530 müc.) ile 3.506.762 akçe hâsıllı Pâdişah hassı idi (Krş. 70 n. tapu deft.).

⁵⁰ Gelibolu Livâsı, Kâtip Çelebi'nin ifadesiyle "kapudân-ı bahr sancağı,, itibar olunurdu. Bu devirde bu livâ, sâdece, Gelibolu ile Malkara'dan mürekkep görünmektedir. Hattâ, Murad II. nin Gelibolu ile Malkara'ya sancakbeği nasbettiği bir zâttan (İzzeddin Balaban Bey) h. 840 tarihli bir huccette bahis vardır (Krş. Edirne ve Paşa livâsı, s. 173). H. 860-870 senelerine âit Gelibolu tahrir defteri ile H. 925 tarihli bu livâ defteri (ayn. esr. s. 352 v.d.) bunları ve daha bir iki yakın nâhiyeyi (Ece - ovası, Kilüdülbahr v.s.) kaydetmektedir. Sonradan, Gelibolu Kapudan Paşa eyâletinin (Cezâyir-i Bahr-ı Sefid) Paşa sancağı olmuş, bir kısım adalarla bâzı sâhil şehirleri birer livâ halinde bu eyâlete bağlanmıştı (Tuhfetül kibar, s. 146). XVII. asır başlarında Gelibolu livâsının nâhiyeleri şunlardı: Gelibolu ma'a nâhiye-i Evreşe اورشه, Cezire-i Limnos, Cezire-i Taşoz, nâhiye-i Malkara ma'a nâhiye-i İbri, nâhiye-i Keşan, nâhiye-i İpsala, nâhiye-i Gümülcine. (Krş. 724 n. tapu deft.; bu livânın Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyâleti dahilinde, bu devirde, zeâmet ve timarları için bk. 731n. deft.).

⁵¹ Bu hususta 75 n. tahrir defteri tafsilâtı ihtivâ eder (Edirne ve Paşa livâsı, s. 533; H. 1023 deki vaziyeti için bk. 724 n. deft.).

⁵² Fâtih devri tahrir defteri (No. 12) bu kasabayı, Gelibolu mîr-i alemi hassı olarak gösteriyordu ki, sonradan burada sancakbeği bulunduğu için onun hassarından oldu (Edirne ve Paşa livâsı, s. 532).

⁵³ Sonradan, XVII. asırda 9 sancaklık bir eyâlet olduğunu bildiğimiz (Aynî Ali Risâlesi s. 12) Silistre bu devirde 11 kadılık yer olarak (kazâ) tahrir defterlerinde işaret olunmuştu. Ancak bu livânın şimdiki kazâları ile 370 numaralı defterde zikredilen kazâlar arasında bâzı farklar vardır. Msl. Yanbolu burada zikredilmediği hâlde, orada bir kazâ olarak gösterilmiştir. Nitekim Bâyezid II. vakfiyesinde de "Silistre sancağında Yanbolu tevâbiinde..." ki köylerden bahsedilmektedir (Edirne ve Paşa livâsı s. 534, (29). Silistre livâsı H. 977 de Silistre ve Akkerman livâsı olarak bir tahrir defterinde, Kanunnâmeleri ile tahrir edilmiş ve fihristinde "Kazâ-i Akkerman" "Kazâ-i Cankerman", "Kazâ-i Kili", Kazâ-i Bender", "Kazâ-i Brail" (İbrâil)", "Kazâ-i Silistre", Kazâ-i Hırsova", "Kazâ-i Tekfur - gölü" olarak tesbit olunmuştur. Mamafih, bu defterin bu livânın ancak bir kısmını göstermekte bulunduğu, baştaki kanunnâmelerde bu sancağa tâbi bütün yerleri zikretmesinden de anlaşılmalıdır. Bu kanunnâmeler başlıca şunlardır: Silistre kanunnâmesi, Akkerman iskelesi, Cankerman iskelesi, Kili iskelesi, Bender iskelesi ve diğer resimleri, Brail iskelesi ve kanunnâmesi, Tulça ve İsakçı ve iskeleleri kanunnâmeleri, Baba iskelesi ve bâc-ı bâzârî, Hırsova iskelesi, Kara Harmanlık iskelesi ve bâc-ı bâzârî, Silistre iskelesi ve diğer resimleri, Göncü-pazarı, Köstence pazarı, Sulu-Mankaliye kanunnâmeleri, Varna ve Balçık iskeleleri, Hacı-oğlu pazarcığı, bâzı köyler kanunnâmeleri, Pravadi, Misori, Aydos, Ahyolu, Suzaboli, Yanbolu, Karın-âbâd v.s. Kanunnâmeleri (Krş. 483 n. tapu deft.).

⁵⁴ Akkerman kasabasının Pâdişah hassı içinde hristiyan reâyanın haracı

da vardı ki, bunun h. 892 den itibaren başladığını ve “cizye-i gebrân-ı vilâyet-i nefsi Akkerman için buranın kadısına h. 896 da (1490) hüküm gönderildiğini biliyoruz (Krş. Edirne ve Paşa livâsı, s. 158). Akkerman h.977 de yine bütün gelirleri ile Pâdişah hassıdır. Bu sırada 25 mahallede 555 müslim hânesi, 9 mahallede 113 gebrân hânesi, ayrıca, Akkerman kalesi yahudiler cemaati, kıptiler cemaati vardı. Bu kale nin erleri, azebleri, beşlûleri, topcuları v.s de tesbit edilmişti (Tafsîlât ve çeşitli resimler için bk. 483 n. tahrir deft.).

⁵⁵ H. 977 de Kili kazâsı Pâdişah hassı idi ve kasabada 13 mahallede -ki bunlar arasında Çerkes mahallesi de vardı- 298 müslim, 5 mahallede 316 gebrân hânesi, kale merdân (72), beşlûyân (19), ve topcuları v.s. tesbit edilmiştir. (Krş. ayn. deft.).

⁵⁶ Silistre kale ve şehrinden başka bu sancak dahilinde diğer kasabaların da vâridatına tasarruf eden mirlivâ uzun müddet Kasım Paşa (Koca, Cezerî) idi ki, onun Bâyezid II den ve sonra Yavuz’dan aldığı mülkü vardı (Tafsîlât için bk. Edirne ve Paşa livâsı, s. 433). h. 977 de mirlivâ hasslarından olan nefsi-i Silistre, 20 mahallede 447 müslim, 15 mahallede 633 gebrân hânesi ve ayrıca yahudi, kıptî cemaatlerini ihtivâ ediyor ve Silistre kalesi muhafızları bulunuyordu (Tafsîlât için bk. 483 n. deft.).

⁵⁷ Kâtip Çelebi’nin “Dobrice içinde kasaba ve kazâdır. Hacı-oğlu-Pazarı ve Karın-âbâd etrafında birer günlük yoldur” dediği bu kasaba ile Edirne civarındaki Pravadi köyü (Krş. Edirne ve Paşa livâsı, s. 363) birbirine karıştırılmamalıdır.

⁵⁸ H. 977 de Hırsova kasabası Silistre mirlivâsı Mehmed Bey’in hasslarından idi ve Hırsova kalesinin 69 müstahfızı, 71 hâne müslim, 84 hâne gebrân v.s. vardı ve hâsil (salâriye ile birlikte) 32.100 akçe idi (Krş. 483 n. deft.).

⁵⁹ 370 n. tahrir defteri kazâ-i Rus-kasrı dâhilinde “nefs-i Misivri” yi aynı hâsil ile mirlivâ hassı göstermektedir. Bu vesikada ise ayrıca Rus-Kasrı kasabası da, bir subaşı tasarrufunda olarak, işaret olunmuştur.

⁶⁰ Bu kasaba daha sonra, her halde, Mustafa Paşa (Boşnak, Çoban, Gazi) nin h. 935 de vefatını müteakip, sadrazam İbrahim Paşa’nın 14.496 akçe ile hassları arasına girmişti (Krş. 370 n. deft.).

⁶¹ XIV. Asır sonlarından itibaren bir sancak olarak serhad livâsı yapılan Niğbolu’da Yıldırım Bâyezid tarafından bir câmi tesis olunmuş ve evkafı vücade getirilmişti. Celâl-zâde, Tabakatülmemâlik... eserinde yedinci derecede bu sancak ahvâlini zikretmekte, Aynî Ali de Rumeli eyâleti teşkilâtında burayı da saymaktadır. Bâyezid II. in damatlarından Nasuh Bey’in 909 da (1503) burada sancakbeği olduğunu biliyoruz. Sonradan XVII. asırdâ Niğbolu livâsı Silistre eyâletine bağlanmıştı (Aynî Ali Risâlesi, s. 12; Tabakatülmemâlik fî derecâtülmesâlik, Üniversite ktb. Ty. 5997 var. 10 v.d.; Edirne ve Paşa livâsı, s. 177, 449) Rüstem Paşa’nın ikinci sadaretinde (1556) yapılan bir tahrirde Niğbolu livâsı nâhiyeleri şu şekilde yazılmıştı: Niğbolu, İvraça, İzladi, Lofça, Tırnova, Çernoy, Hezargrad, Şumnu, Yanbolu, Zağra-i Yenice, Zağra-i Eski-hisar. Yine bu defter bu livânın kalelerini de şöylece sıralamaktadır: Niğbolu, Hlonik حلونيك, Ziştöy, Tırnova, Tutrakan, توترقان, Çernoy, Yirgöği-berü yaka (Ruscuk), Yirgöği-Öte yaka-. (Krş. 467 n. dft.). Bu suretle, İbrahim Paşa devrindeki tahrirde kaydedilmeyen iki nâhiye (İzladi, Çernoy) ve Paşa livâsı ile Çirmen livâsından iki nâhiye (Eskihisar-Zağra, Yenice-Zağra) bu livâya eklenmiştir.

⁶² Burada Rus olarak gösterilen yer Ruscuk kasabasıdır. Bu vesikada Yirgöği ile ikisinin aynı olduğu işaret olunmuştur. Cihannümâ ise “nehr-i Tuna'nın Eflak tarafında Ruscuk'dan bir miktar aşağı kasaba ve kazâdır, kal'asını bir cânip-ten ihata idüp mahallatı ol nehrin kara tarafında vâki olmuştur” diyerek Tuna'nın iki yakasında bulunan bu iki kal'a ve kasabayı tefrik etmiştir. Diğer taraftan 370 n. defter “kazâ-i Çernoy چرنوى” da “nefs-i Orus (Rus)” göstermektedir ki, Cihannümâ bunun sebebini bize anlatmaktadır: “sâbika kal'a ve şehir Tuna'dan nisif merhale Çernoy mahalli olup bâdelfetih Ruscuk mahalli binâ ve tâmir olunmuş”. Belki de bu yüzdendir ki, 370 n. tahrir defterinde kaydolunduğu üzere, bu kasaba ahâlisi kâmilten avarız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyeden mu'af ve müsellemler olmuşlardır. Fâtih devrinde Niğbolu, Vidin kaleleri ile birlikte Yirgöği (Yergöği) kal'ası müstahfizânı cemâatine de Gümülceine memleheları mukataâtından mevâcip verildiğini görüyoruz (Edirne ve Paşa libâsı, s. 151). Nahcivan seferinden sonra tahrir ve yukarıda işaret olunan (Not 38) defterde ise Niğbolu livâsı kal'aları arasında hem Yirgöği -berü yaka- ki Ruscuk olması lâzımdır - hemde kal'a-i Yirgöği - öte yaka- ve aynı zamanda Çernoy kal'ası yazılmıştır. Bu sırada (XVI. asır ortası) “nâhiye-i Çernoy” da “nefs-i Tutrakan” 20.332 akçe ile Pâdişahın kadim hasslarından ve aynı nâhiyede bulunan “nefs-i Rus” 95.726 akçe ile Pertev Paşa hasslarından idi.

⁶³ 370 n. defter bu kasaba için, “nefs-i Ivraga bazarı durur ve gümüş mâdenidir” der ki, diğer bütün mâden şehirleri gibi burası da Pâdişahı hassı olmuştu. Kezâ Kanunî devrine âit 416 n. tahrir defter. “nefs-i Ivraga'da mâden olup müslümanları ve keferesi mâden mesâlihine hizmetleri ve mâden masraflarına haftadan haftaya akçe cem'idüb mâden sarfettikleri için avarız-ı divâniyyeden mu'aflardır” demektedir. Bu esnada nefsi-i Ivraça 74 müslim, 354 gebrân hânesi, demirci olan kıptî ve 53.162 akçe hasılı ile Pâdişahı hassıdır (Krş. 416 n. defter. 1556 da 72.215 akçe hâsılı ve tafsilât için bk. 467 n. defter.).

⁶⁴ Cihannümâ, burası için “Tuna kenarında yârda evleri çam tahtasından bir kasaba-i kebîre ve kazâ ve livâ...” demekte ve “Vâfir bahçesi, bağı, cevâmii üç yerde hamamı ve bir tell-i refi'de bir kapulu taş hisarı vardır andan Tuna kenarına iner bir sûr dahi çevrilüp” diye tavsifini yapmaktadır. XVI. asra âit tahrir defterleri (416, 467 n. tapu defterleri.) bu livâyı hep mirlivâ hâssı olarak göstermektedir. Bu kasabadaki müslüman cemâati “kâfirden kaleye ihtiyat ve hıfza ihtiyâç vâki oldukda kal'a içine girüp baklerler imiş ol sebepten avarızdan mu'af ola deydü defter-i köhnede mukayyed olup” Fâtih devrinden beri bu statülerini muhafaza etmişlerdi. Kale içindekilerle berâber 20 mahallede 463 müslim ve 25 mahallede 396 gebrân hânesi bulunuyordu. Aynı zamanda Voynuklar, kapudan hizmetkârları, Niğbolu ile karşısındaki Hlonik kal'asını bekleyen zenberekçiyan, okçıyan, topçuyân da vardı. Hâsılı cem'an 321.971 akçe idi (416 n. defter.). Bu asrın ortalarında mirlivâ hassları arasında görülmektedir (Krş. 467 n. defter.).

⁶⁵ 370 n. tahrir defteri de burasının “hass-ı za'im” olduğuna -aynı gelir ile işaret ettikten sonra şu izahatı da vermektedir: “nefs-i Lofca ikamet cem' olunur ve hâzârı durur kasabadır”. Bu devre âit diğer tahrir defter. (416 n.) “nefs-i Lofca'yı “zeâmet-i benâmi Mehmed Bey veled-i Hüsrev Bey kethüdâ-i atik-i Rumeli” olarak kaydetmekte ve 6 mahallesinde 133 müslim ve 13 mahallesinde 156 gebrân hânesi yazmış bulunmakta, hâsılı da 31.103 göstermektedir. Nahcivan seferinden

sonra yapılan tahrirde ise “nefs-i Lofca” 34.280 akçe hâsıl ile Pertev Paşa hassaları arasında bulunuyordu (krş. 467 n. deft.)

⁶⁶ Bu ve 370 n. defter İskender Çelebi hayatta iken tesbit ve tanzim edilmişti; diğer kayıt şöyledir: “خاصاً صدرالاکرام والاعظم حضرت اسکندر چای” Tirnova, daha sonra Süleyman Paşa (Hadım) hassaları arasında (206 müslim, 379 gebrân hânesi, ayrıca Lâtinân-ı Dubrovnik, hâsılı 64.671 akçe) idi (416 n. deft.). Daha sonra ise Ali Paşa (Semiz) hassalarından bulunduğu (66.741 hâsıl ile) görülmektedir (467 n. deft.).

⁶⁷ Şumnu kasabası 1556 da 22.137 akçe ile “kadîm” Pâdişah hassı idi (krş. 467 n. deft.).

⁶⁸ 370 n. defterde bu kazâya âit daha fazla bilgi vardır: bu kasabanın iskele olduğu, fakat, Niğbolu mirlivâsı Mehmed Bey veled-i Ali Bey bin Mihâl’in hassı bulunduğu (aynı hâsıl ile) görülmektedir. Bu asır ortalarında Ziştoy, Niğbolu nâhiyesinde bir köy olarak Voynuk seraskeri Hüseyin’in timarı idi (krş. 467 n. deft.).

⁶⁹ Rumeli’de ilk teşkil edilen livâlardan olup Cihannümâ’nın harap olduğunu (XVII. asırda) bildirdiği kalesi, her halde liva merkezi olmasında bir âmil bulunmuş olsa gerektir. Beğlerbeğine tâbi olan sancakbeyinden başka bu eyâlete merbut olan yedi yürük beğinden biri mîr-i yürükân-ı Vize idi ve bu yürükler Vize havâlisinde bulunuyordu. Aynî Ali bu livânın 224.465 akçe sancakbeyi hassı ve 44 cebelûsu bulunduğunu, livâ dahilinde 20 zeâmet ile 79 timar bulunduğunu tesbit etmiştir. Sonradan Vize livâsı da Silistre eyâletine bağlanan sancaklardan biri oldu. Kâtip Çelebi, bu ve 370 numaralı defterde yazılanlardan başka Pınar-Hisar, Çatalca ve Saray kazâlarını da Vize’ye tâbi göstermektedir.

⁷⁰ Bunun hangi Kasım Paşa olduğu bilinmemekle beraber Güzelce Kasım Paşa olması daha fazla muhtemeldir. 370 n. tahrir defteri Vize kasabasının, ismini zikretmiyerek, mirlivâ hassalarından bulunduğunu (aynı şekilde 25.000 akçe), bu hâsılın galle, ispençe ile âsiyâb rûsumundan, şıra, kovan, bostan ve çayır öşüründen ibaret olduğunu, nâhiye-i mezbûre niyâbetinin, serbest olmiyan timarlardan nisif, cürm-i cinâyet, bâc-ı bazar, şehir yakınındaki mezrealar mahsulü sayıldığını bildirmektedir.

⁷¹ Mesih Paşa’nın diğer çocukları için bk. Edirne ve Paşa Livâsı, s. 439. 1503 de Bâyezid II. den ihsan alan Mahmud Çelebi’yi (Bey) tanıdığımız gibi Kanunî devri başlarında Mesih Paşa evkafına mütevellî olan diğer bir torunu Ahmed Bey hakkında da bilgimiz vardır. Bu zâtın bu sırada Vize mirlivâsı olması ihtimali zayıftır. Her halde Hayrebolu’ya zeâmet suretiyle ve bir sipahi olarak tasarruf ediyordu. Burası da biraz sonra mirlivâ hassı olmuştu (370 n. deft.).

⁷² Burada sâdece Dânişmend-eski deniyorsa da 370 tahrir defterinde “Baba-Eskisi nâm-ı diğer Dânişmend-Eskisi” olarak ve Vize mirlivâsı haslarından diye kayıtlıdır. Yol üzerinde bir kasaba olduğu için halkın “âyende ve revendeye hizmet” ettiği de işaret olunmuştur.

⁷³ Kırk-Kilise, Rumeli’de Müsellem-sancağı idi ki, burada Vize livâsına bağlı bulunmakla beraber Müsellem beği tasarrufunda olduğu, 370 de ise doğrudan doğruya Kırk-Kilise mirlivâsı haslarından bulunduğu kaydedilmiştir.

⁷⁴ İstanbul’daki Fâtiht Sultan Mehmed evkafının 894 (1489) senesine âit muhasebesinde Çorlu’ya tâbi Ereğli koryesi vâridatı kaydedildiği gibi 935 (1529)

tahririnde de Kırk-Kilise'ye tâbi, herhalde, diğer bir Ereğli köyü bu vakfa âit görünmektedir (ayn. esr. s. 303, 309). Vâridatları ve ehemmiyetleri dikkate alınrsa, bunun, ikincisi, yâni Silivri'ye yakın olup da bugün dahi Çorlu'ya bağlı bulunan Ereğli olması daha fazla muhtemeldir. Bu tarihten 30-40 sene önce bu Ereğli'nin memleha vâridatı ile birlikte bir yük akçeye yakın vâridatı vardı.

⁷⁵ Silivri bu sırada üç müsliman mahallesi, 12 hıristiyan mahallesi ile vakfa âitti. Kasabanın umumî vaziyeti ile, bu asır ortalarındaki durumu için tafsilât Edirne ve Paşa livâsı (s. 303, 312 v. d.) eserindedir.

⁷⁶ 1489 da burası diğer bir kısım köylerle birlikte vakfa âit olarak tahrir edilmişti (ayn. esr. s. 303).

⁷⁷ Bu livâ Koca Nişancı tarafından derece-i sâdisede ayrıca bahis konusu edildiği gibi, 921 (1515) tarihli mufassal bir timar defterinde de nâhiyeleri tek bir istisnâ ile, Ergene ilâvesile, kaydolunmaktadır (ayn. esr. s. 18). XVII. asırda Cihannümâ bunu orta kol memleketlerinden saymakta ve nâhiyelerine cisr-i Mustafa Paşa ile başlamaktadır. Bu devirde bu livâ, Aynî Ali'ya göre, 20 zeâmet ve 130 timardan müteşekkildi.

⁷⁸ Fâtih devrinde bu kasabanın mîr-i âlem hasslarından olduğu ve içinde İmâret, câmi ve gebrân mahalleleri bulunduğu görülmektedir. (ayn. esr. göst. yer.) No. 370 tahrir defteri ise bu kaydın aynıını bildirmektedir.

⁷⁹ Burada bahis konusu olan Hasköy, Filibe'den bir merhale beride olan Uzunca ova-Hasköy'dür. Burasının Çirmen'in "ahâr haddi" olduğunu söyleyen Kâtip Çelebi, Hasköy olarak bize, Havass-ı Mahmud Paşa olarak tanınan, Havsa kazâsı dahilindeki Hasköy'ü tanıtmaktadır.

⁸⁰ No. 370 tahrir defteri burayı *عن قضاء تكور طاعى درلواء چرمن* olarak işaret etmekte olup Cihannümâda Eynecik (Inecik) şeklinde geçmektedir.

⁸¹ Aynı tahrir defteri Kazâ-i yenileme Çirpan der livâ-i Çirmen olarak ve za'ı min ismini zikretmiyerek 20.056 akçelik zeâmet kaydetmektedir.

⁸² Tekirdağı da Çirmen'e tâbi idi. Bu tahrir defteri de *قضاء تكور طاعى* şeklinde yazarak İstanbul'daki Fâtih Câmii evkafına merbut olduğunu teyid etmektedir. (Tafsilât için bk. Edirne ve Paşa Livâsı, s. 313).

⁸³ Tabakatülmemâlik... müellifi Sofya livâsını ayrıca zikretmez, her halde, "Paşa sancağında olan medâyin ve kılâ ve kasabat ve nevâhî..."meyanında telâkki eder. Zâten 370 numaralı defter de Paşa livâsında Sofya kasabası olarak mutalâa ve kaydetmektedir. Aynî Ali, Paşa sancağında Sofya ve Manastırı merkez olarak kayıt ve işaret ettiği gibi Kâtip Çelebi de ("belde-i mezbûre livâsı Paşa sancağı tâbir olunup..." demektedir. Ancak, burada bu livâ dahilinde zikredilen kasabalardan başka, Cihannümâ, aşağıda diğer bir livâ kasabaları arasında kaydedildiğini göreceğimiz Dubniçe, Radomir kazalarını da saymaktadır. Diğer taraftan, H. 896 tarihli Rumeli gebrân cizyesi tevziâtını gösteren bir defter, Sofya'yı bir livâ olarak zikretmekte ve buraya tâbi bir de Aşağı-Bucak denilen bir yeri göstermektedir. (krş Edirne ve Paşa Livâsı... s. 155) H. 934 tarihindeki bir "defter-i mücmel-i Livâ-i Sofya" bu sancak dahilinde İhtiman'dan gayrı bütün nâhiyeleri ihtiva etmekte, fakat, Cihannümâ'nın kaydettiği yerleri almamaktadır (krş. 145 n. tapu deft.).

⁸⁴ 370 numaralı tahrir defteri Sofya kasabasını aynı mikdar hâsıl ile Rumeli mîrmîrânı hassı olarak bildirmektedir. Filhakika Sofya şehri ve daha bâzi köyler

Pâdişah hassı iken ifrâz olunarak, bir aralık H. (934 tarihinde) Rumeli beğlerbeği Behram Paşa'ya verilmişti. (Krş. 145 n. tapu deft.).

⁸⁵ 370 n. defter de bu kasabanın gümüş mâdeni olduğunu bildirir ve “bâzârı durur” tâbiriyle pazar kurulduğunu anlatır. Hâsılını da, Pâdişah hassı olduğunu belirtmemekle beraber, 96.417 akçe göstermektedir ki, bu rakamı, defterimizde yeri açık bırakılan mikdar olarak kabul etmek lâzımdır. Mamafih, 145 n. tahrir defteri nefsi-i Pireznik'in, gümüş madeni ve Pâdişah hasslarından olduğunu kaydederek hâsılının “ma'a nukre-i maden-i mezbure” ile 37.045 akçe olduğunu bildirmektedir.

⁸⁶ Bu kasaba bu defterde Çitrofa gibi yazılmışsa da yanlıştır. 370 n. tahrir defteri diğer adının Jeleznik زليتك olduğunu ve “mâden-i bâzârgâh” bulunduğunu aynı hâsıl ile bildirmektedir (ayrıca bk. 145 n. tapu deft.).

⁸⁷ 370 n. defter Samakov kazasını bir yerde صهاقو اولاجر, başka bir yerde صهاقو اولاجر olarak kaydetmekte ve buradaki hâsılı göstermektedir (ayrıca krş. 145 n. tapu deft.).

⁸⁸ Pirot ismini de taşıyan bu kasaba İskender Çelebi elinde hass olarak bulunuyordu. 370 n. defter aynı hasılın “hassha-i İskender Çelebi defterdâr-ı dergâh-ı âlî” olduğunu tasrih eder. Ancak, bu devirde Rumeli'de “timar ber-veçh-i çiftlik der tasarruf-ı İskender Bey defterdar..” da gösterilmektedir (krş. Edirne ve Paşa Livâsı.. s. 86, ayrıca bk. 145 n. tapu deft.).

⁸⁹ 370 n. defter bu kasabanın, o sırada Rumeli kethüdası olan Hüsam Bey'in zeâmetinden olduğunu işaret eder. Bir müddet sonra, bu zâtın Rumeli defterdarı sıfatıyla Tekirdağ'ını hass olarak tasarruf ettiğini biliyoruz (Krş. 128 n. tahrir defterinden naklen Edirne ve Paşa livâsı.. s. 84; kezâ bk. 145 n. tapu deft.).

⁹⁰ (Mahmud Bey b. İskender b. Mihaloğlu hakkında bk. ayn. esr. index).

⁹¹ Tabakatülmemâlik mukaddimesi on birinci dereceyi bu sancağın beyanına hasrettiği gibi; Aynî Ali de Rumeli eyaleti içinde Köstendil livâsının has, cebelû v. s. bildirir. 167 n. defter bu livânın 15 safer 937 tarihli (8. X. 1530) mahsulât icmâl muhasebesini (s. 198) nakletmekte ve bu livâyâ bağlı yerlerin durumunu sıralamaktadır. Burasının 1503 de Mahmud Bey adında bir mîrlivâsı bulunduğu da malûmdur. Bir icmâl defteri bu livânın 1530 da 4 kadılık yer olduğunu bildiriyorsa da, bu defter 9 kasaba olarak kaydetmektedir (Edirne ve Paşa livâsı..) 892 tarihli ve Köstendil livâsının (Alaca hisar ve Ezenbul livâsı ile birlikte) voynuklarının esamisini gösteren bir tahrir defteri (21 n. tapu deft.) şu nâhiyeleri zikretmektedir (Ilıca, Radomir, İvrâniye, Nögeriç, Tikveş (tâbi-i Kaza-i Ustrumca), Menlik (tâbi-i kazâ-i Timurhisar), İştîp, Koçana (tâlib-i kazâ-i İstîp), Ustrumca, Doyrangölü (der kazâ-i Ustrumca). Öyle görünüyor ki, burada zikredilen Kratova ile Dubnica sonradan ilhak edilmiş olacaktı. 957 tarihli diğer bir Köstendil livâsı tahrir defteri bu livâyı İlıca, Kratova, Ustrumca, İvrâniye kazâlarına ayırmakta ve İlıca kazâsını İlıca, İslavişte اسلاويشته, Biyalıç بياليج, Dubnicza (“hâliyâ müstakil kadılık oldu” hâşiyesi var), Radomir, Sersil maa' Gorna Krasna مع كورنه قواسنه nâhiyelerini ihtiva etmektedir. Kratova kazası Kratova, İştîp, Koçana, Nögeriç nâhiyelerinden, Ustrumca kazâsı Ustrumca, Tikveş, Menlik (der kazâ-i Timurhisar), Toyran-gölü ve diğer dört nâhiyesi, İvrâniye kazâsı da İvrâniye ve gayrühü nâhiyelerini ihtiva ediyordu (krş. 269 n. tapu deft.).

⁹² Kratova kasabası bu devirde 28 mahalleden ve 165 müslim, 606 gebrân,

11 yahudi hânesinden mürekkep görünüyordu (167 n. defter) bütün kazâ pâdişahı hassı olarak 1.483.529 akçe gelir temin ediyordu. Kâtip Çelebi, buranın tavsifini yaparken, gümüş ve bakır madenleri olduğunu, bakırcılar çarşısı ile darphânesi bulunduğunu, bir câmii ve iki hamamı mevcut olduğunu (XVII. asır) bildirmektedir.

⁹³ Aynı tahrir defteri burayı Köstendil livâsı içinde tasrih eder. XVII. asırda küçük bir belde olduğunu, câmii, hamamı, ufak bir çarşısı bulunduğunu, Orta yoldan Üsküb'e giderken buraya uğradıklarını Cihannümâ'dan öğreniyoruz.

⁹⁴ 167 n. defter, bu kasabayı tâbi-i kazâ-i Timurhisar olarak kaydetmektedir ki, H.883 (1478) tarihli çeltik mukataası kayıtlarında da Menlik ve Demirhisar birlikte geçmektedir. Fâtih devrinde burası zeâmet olarak Karamânî Mehmed Paşanın tasarrufunda iken bu devirde vezir Çoban Mustafa Paşa elinde görülmektedir. Onun H. 935 de (1529) vefatından sonra ise sadrazam İbrahim Paşa'nın hasslarından bulunduğu 167 n. tahrir defterinde kayıtlıdır. Bu esnâda Menlik kasabası 22 mahalleden ibaretti ve 14 müslim, 560 gebrân hanesi, 2 kıptî mahallesi vardı, hâsılı aynı miktarda idi. Mustafa Paşa'nın bu devirde, muhtelif yerlerdeki hassları yekünü 1.230.332 akçeyi buluyordu (tafsilât için bk. Topkapı Arşivi D. 544; kezâ bk. 141 n. tapu deft.).

⁹⁵ Bu kasaba H. 895 (1489) tahrir kayıtlarında Ilıca-i Köstendil ايليجه قستنديل (krş. Edirne ve Paşa Livâsı. . s. 156 v. d.) olarak geçmektedir ki, burada da ayrıca livâ merkezi kaydedilmediğine göre Ilıca kasabası Köstendil'i işaret ediyor demektir. Zâten Kâtip Çelebi de Köstendil'in 12 yerde ılıcaları olduğunu, bunların içinde Bey-Ilıcası mükellef bulunduğunu kaydeder. 167 n. defter bu devirde Köstendil mirlivâsının Mehmed Bey b. Ahmed Ağa isminde birisi olduğunu bildirmektedir. Bu zâtın ve âilesine mensup kimselerin bu bölgede mülkleri vardı (bk. Edirne ve Paşa Livâsı. . s. 380, 381) h. 934 de nefs-i Ilıca Köstendil mirlivâsı Mehmed Bey'in hasslarından (hâsıl 21.373 akçe) idi (Krş. 141 n. tapu deft.).

⁹⁶ Cihannümâ'nın Köstendil'den bir merhale garpte Karadağ eteğinde bir kasaba ve kazâ dediği, demir mâdenleri sebebiyle baltalar ve silâhlar yapıldığını bildirdiği İvrâniye kasabası, 167 n. tahrir defterine göre, bu sırada 33 müslim hânesi, 33 gebrân hânesini ihtiva ediyordu. Bu kasabada Gedik Ahmed Paşa'nın bir Cuma mescidi bulunduğunu ve buraya vakıflar yapıldığını da yine tahrir kayıtlarından öğreniyoruz (krş. Edirne ve Paşa livâsı. . s. 381; kezâ bk. 141 n. tapu deft.).

⁹⁷ 167 n. defter bu sırada 10 müslim, 5 gebrân hanesi, bir akıncı cemaati kaydetmektedir. Kâtip Çelebi, XVII. asırda burada bir tepe üzerinde harap bir kalesi olduğunu, câmii ve hamamları bulunduğunu bildirir. (ayrıca bk. 141 n. tapu deft.).

⁹⁸ 167 n. defter Köstendil livâsındaki bu kasabanın 9 mahallesini kaydetmiştir.

⁹⁹ Bu kasabanın adının Nogerîç şeklinde olması da mümkündür. XV. asır sonlarına doğru bu kasabanın gebrân cizyesi İştîp ile birlikte hesaplanıyordu (Edirne ve Paşa livâsı. s. 156). Bahsedilen subaşı belki de n. 141 de zikrolunan Hamza bin Ali Bey (30.833 akçe zeâmet ile) olacaktır.

¹⁰⁰ Tabakatülmemalik müellifi Midilli livâsını zikretmiyorsa da bu adanın

fetihten itibaren bir sancak olduğunu biliyoruz. 1503 de Mustafa Bey adında bir mirlivâsı vardı (krş. Edirne ve Paşa-livâsı s. 481). Aynî Ali risâlesinde Rumeli sancakları arasında bunu da kaydeder. Defterimizde Midilli kasabası ile diğer tek kasabanın (Molivo) bu esnada Rodos mirlivâsı tasarrufunda olduğu bildirilmektedir ki, bu mevki sancak beyliğinin münhal bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰¹ Sonradan Budin Eyâletine bağlanan Semendre Tabakatülmemâlik ve Ali Aynî risâlesinde Rumeli teşkilâtı içinde sayılmamaktadırlar. Cihannümâ, dâr-ı mülk-i Hâs olarak bildirmekte ve bu livâyâya bağlı beldeleri -ki XVII. asırda bu defterdekinden daha fazla sayıda göstermektedir- sıralamaktadır: Belgrad, Havâle, Hram, Yagodina, Rudnik, Çaçka, Pasorofça (Pasarofça); Rasova, Timok, Kuçayna, Kara Goyoçka, Pojegaçık, Ujiç, Valpova.

XVI. asırda Semendre livâsı eflâkları da ayrı bir statüye tâbi idi ve bunların kanunnâmelerini de ihtivâ eden tahrir defterleri hangi nâhiyedeki hangi köylerin hangi kenezlere bağlı olduklarını tesbit etmekte bulunuyordu. H.934 târihli Semendre livâsı Eflâklarından bâzularını gösteren bir tahrir defteri (144 n. tapu deft.) ezcümle Belgrad nâhiyesini ve bu kazâyâ tâbi Jeleznik ژلزنیک mâdenini, Ujiçe nâhiyesini ve buraya bağlı Valpova (diğer ismi ile Zagor ذاغور), Osad اوساد ve Sokol صقول nâhiyelerinin eflâklarını bildirmektedir.

¹⁰² H. 903 tarihli bir tahrir defteri Semendre livâsında gösterdiği Niş'in reâyâ esâmisini tesbit etmekte ve nef-i Niş'in Semendre mirlivâsı hassı olduğunu tasrih etmektedir. O sırada Niş'in üç mahallesi ile bir cemaâtinde 172 müslim hânesi vardı ve bunlardan 2583 akçe hâsıl temin ediliyordu. 55 gebrân avâriz hânesinden başka iki ulak atı besleyen şehirde 40 kişi bulunuyordu ki, bunlar tekâlif-i örfiyeden müsellemler idiler (diğer timarlar, Niş evkafı ve tafsilât için bk. 27 n. tapu. deft.).

¹⁰³ H. 890 tarihli ve İskenderiye (İşkodra, Arnavud İskenderiyesi) livâsının mahsulât ve rûsumunu, timar ve zeâmetlerini gösteren bir tahrir defteri (17 n. tapu deft.) bu sancağa bağlı daha başka yerleri de tesbit etmiş bulunmaktadır. Ezcümle nâhiye-i Bihor بيهور, nâhiye-i Tirgovişte ترغويشته, nâhiye-i Klopotnik كلپوتنيك tâbi-i kazâ-i Vulçiturn, nâhiye-i Piperler پيپرل tâbi-i livâ-i İskenderiye, nâhiye-i Kilimente كلينته, vilâyet-i Palv پالو, nâhiye-i İzlarika ازلاويقه tâbi-i Plav an kazâ-i Bihor (Bihur), nâhiye-i Foça tâbi-i kazâ-i Podgoriçe, Kazâ-i Depe-Döken ديه دوكن v. s. yerler de kaydolunmuştur. Aynî Ali, Risalesinde bu livânın 459.200 akçelik hasları, 91 cebelûsu, 49 zeâmeti ve 205 timarı bulunduğunu söyler ki, bahis konusu defter dikkatle incelenirse (tafsilât için bk. 17 n. defter) hemen bir asırlık zaman zarfında hâsıl olan fark göze çarpar. Cihannümâ, bu livânın tevâbiini, İpek ve Podgoriçe'yi zikretmeksizin, Gölbaşı, Dragoz, Karacadağ, Ülgün ve Bar olarak saymaktadır ki, bu zamana âit, yâni XVII. asır ortalarındaki diğer bir defter bu mevkileri ve daha bazı yerleri İskenderiye sancağına bağlı nâhiyeler olarak göstermektedir (tafsilât için bk. 747 n. tapu deft.).

¹⁰⁴ İpek nâhiyesi H.890 tarihinde de İskenderiye mirlivâsı hassı idi ve nef-i İpek 33 hâne müslim ve 6 mahallede 104 hâne zimmî reâyâyı ihtiva ediyordu, hâsılı 30001 akçe idi (Krş..17 n. tapu deft.). Bu defter aynı zamanda İpek Voynuklarını da mufassal bir şekilde bildirmektedir. Cihannümâ, burasının Prizrin, Yeni-Pazar ve Bihor yanında bir kaza olduğunu kaydediyor. (İpek nâhiyesinin XVII. asır ortalarındaki durumu hakkında bk. 747 n. tapu deft.).

¹⁰⁵ Nefs-i İskenderiye H. 890 da mirlivâ hasası idi. Bu tarihte kasabada İskenderiye gebrânı 23 hâne, hâsıl 28100 akçe idi. Bundan başka, evvelce Boyane بويانه köprüsü meremmeti ve diğer işler için, Pâdişah hükmü ve Beğlerbeği mektubu ile, bâzı gayr-ı müslim reâya tâyin olunmuş iken, sonradan bunlar da sancakbeğine raiyyet kaydolunmuşlar ve o işe bakmak üzere başka taraftan adamlar ayrılmıştı. Kezâ nefsi-i Dragoz درغوز -ki İşkodra'ya yakındır- varoşunda mütemekkin ve sancakbeğine hass tâyin olunan zimmi reâya da vardı (tafsilât için bk. 17 n. defter).

¹⁰⁶ Bu sancağın H. 912 tahrir defteri (34 n. tapu deft.) şu kısımlarda tesbit etmiştir: Pâdişah hasılları, Mirlivâ hasılları, Mirmirân hasılları, livâ zeâmetleri, Ergiro-Kasrı timarları, Delvine sipahileri timarları, Premedi sipâhileri timarları, İskrapar sipahileri timarları, Belgrad (Berat) ve Mezake sipâhileri timarları, Kanina sipâhileri timarları ve evkaf. Bu livâyâ bağlı kale müstahfazlarını ise Ergiro-Kasrı, Delvine, Depe-delen, Premedi, Klisura, İskrapar, Belgrad, Kanina, Avlonya kaleleri müstahfızları ve livâ voynukları olarak tahrir etmiştir. Avlonya livâsını Aynî -Ali Efendi 229.000 akçelik hasları ve 45 cebelûsu ile, 38 zeâmet ve 479 timar olarak kaydeder ki, H. 1036 tarihli bir tahrir defteri (747 n. defter) bu sancakta 68 zaîm, 130 u. tezkereli ve 350 si tezkeresiz olmak üzere 477 sipahi göstermekle aynı rakamları vermektedir. Avlonya'nın H. 926 tarihli ve henüz Yavuz Sultan Selim saltanatında yapılan bir tahriri de nefsi-i Avlonya'da -ki yine Pâdişah hassıdır- tuzciyan ve muhtelif yahudi cemaatleri (Portakal, İspanyol, Otranto v. s.) yazılmış ve hâsılı aşağı yukarı aynı miktarda gösterilmiştir. Belgrad, Delvine, Depedelen Kanina (mahalleleri ve muhtelif cemaatleri ve gelirleriyle) mirlivâ hasası görünmektedir. Bu esnâda nefsi-i İskrapar Mustafa Paşa birâderi Murad'ın zeâmetinde, nefsi-i Premedi Ali bin Fikri علی بن فکر zeâmetinde bulunuyordu (Tafsilât için bk. 99 n. tapu deft.).

¹⁰⁷ H. 912 târihli defter de burayı Pâdişah hasası gösteriyor, fakat, o tarihte 665 gebr ve 97 yahudi hânesi ile nefsi-i Avlonya hâsılını 878.355 akçe göstermektedir (Krş. 34 n. tapu deft.).

¹⁰⁸ H. 912 de burada 395 gebr hânesi, 11 yahudi hânesi görülmekte ve müslümanların âşârı, niyabet-i vilâyet ile 65.915 akçe hâsıllı mirlivâ hasası olarak kaydedilmiş bulunmaktadır (Krş. ayn. deft.).

¹⁰⁹ H. 912 de de nefsi-i Delvine Avlonya mirlivâsı hassıdır-Bu sırada mirlivâ Davud Beydir-ve 120 hâne ile 19.798 akçe hâsılı vardır (bk. ayn. deft.). Fakat, İbrahim Paşa sadaretinde Avlonya livâsına bağlı görünen Delvine asır ortalarında artık müstakil sancak hâline gelmiştir ki, buna Tabakatülmemâlik'de on beşinci derecede zikrini görmekteyiz ve H. 958 den itibaren livânın ayrıca tahririnin yapıldığına şahit oluyoruz. XVII. asır ortalarında yapılan tahrirde ise bu devirde Yanya livâsına bağlı gördüğümüz bir yerin (Aydonat) Delvine'ye raptedildiği anlaşılmaktadır (XVII. asır ortalarında Delvine sancağına bağlı nâhiyeler için bk. 608 n. tapu deft.). Tahrir defterleri kataloğunda H. 958 tarihine âit gösterilen, hakikat halde, Selim II. devrinde yazıldığı anlaşılan Delvine livâsı "Cedid, mufassal" defteri bu sancağı Delvine, Prakalma بره قالمه, Karveleş قروleş, Aydonat, Mazrak مزارك nâhiyelerine ayrılmış göstermektedir. (tafsilât için bk. 273 n. tapu deft.).

¹¹⁰ H. 912 de Tepedelen kalesinin müstahfızlarına ayrılan timarlar arasında

bu kasabanın kadısı ile kale dizdarı, kethüdâsı v. s. ye âit timarlar da vardı (Krş. 34 n. tapu def.). Cihannümâ burayı Arnavud Belgrad'ı, İskrapar, Premedi ve Ergiro-Kasrı arasında bir kasaba ve kazâ olarak zikreder.

¹¹¹ Kanina'ya-ki Avlonya'nın tam cenubundadır-kimin tasarruf ettiği burada zikredilmediği gibi 912 de de bu nâhiye timarlarına serasker-i Kanina İvaz Hoca timarı ile başlandığı görülmektedir (bk. ayn. def.).

¹¹² H. 912 de nefsi-i İskrapar 192 gebr, 15 müslim hânesi ve 13.560 akçe ile sersolak zaim Hamza Bey'in zeâmetinde idi (bk. ayn. def.).

¹¹³ H. 912 de nefsi-i Premedi 136 hânesi ve bir baştinesi ile be-resm-i timar subaşı tasarrufunda idi ve 16.478 akçe hâsılı vardı (ayn. def.).

¹¹⁴ H. 912 de nefsi-i Ergiroy Kasrı mirlivâ hassı idi ve niyabet-i vilâyet ve Çeltük ile birlikte hâsılı 25.726 akçe idi (Krş. ayn. tapu def.).

¹¹⁵ Tabakatülmemâlik 13 üncü dereceyi İlbasan sancağına tahsis etmekte, Aynî Ali Efendi de 200.963 akçelik hassları ve 45 cebelüsü, 18 zeâmet ve 138 timarı bulunduğunu bildirmektedir. Bu arada yalnız İlbasan ile Drac'dan müteşekkil görünen livâ,H. 1036 da 4 nâhiyeden, ayrıca Cerminka جرمينقه ve İşbat اشبات 'ın da ilâvesiyle, mürekkep görünmektedir (Krş. 747 n. defter.). Kezâ bu defter zaim ve sipâhi sayısını 152 nefer, cebeluyânı 1031 nefer göstermiştir.

¹¹⁶ Koca Nişancı da eserinde Ohri sancağından on altıncı derecede bahsedeceğini bildirmektedir. Bu livâ burada iki beldeden ibâret görüldüğü halde XVII. asır tahrirlerinde bir çok kazâ ve nâhiyelerden mürekkep görünmektedir. Aynî Ali 435.299 akçelik hassları 60 zeâmeti, 342 timarı bulunduğunu bildirir. H. 1036 da ise 310 zaim ve sipahi, 655 cebelüsü kaydolunmuştu (Krş. 747 n. tapu def.). 1022 de ve 1036 daki tahrirler bu livânın ihtivâ ettiği nâhiyeleri Ohri ve Akçehisar'dan başka, Usturuga اوستروغه, Prespe پريسپه, Debrice دبريجه, İstarova استاروه, Gora غوره, Mokri موقري, Velikobrdو ولقوبردو, Debre-i Bâlâ, Debre-i Zîr, Zom زوم, Reka, رقه, Kortin قورتين, Mirokuga ميروكوغه, Sere سره, nâhiyeleri ve bir de yukarda İlbasan sancağına bağlı gördüğümüz Cırmenka جرمينقه nahiyesi olarak göstermektedirler (717 ve 747 n. tapu def.). Cihannümâ bu isimlerden bâzılarını, bu livâya bağlı olarak sayar.

¹¹⁷ H.1022 de Ohri yine mirlivâ hassı idi. Tahrirde kasabalarda yazılan 349 nefer müslüman Ohri kalesi tamira muhtaç olduğu zaman, huristiyan reâyâyı bu işe koşacak, kendileri de mutemed olup, karışılığında tekâlif-i divâniyyeden mu'af bulunacaklardı. Çoğu küçük olan 25 mahallesinde 257 gebr hânesi vardı ve hâsılı da 25.353 akçe idi (krş. 717 n. defter.).

¹¹⁸ Kâtip Çelebi bir kale ve kazâ olarak Akçehisarı Ohri livâsında gösterir ve Prespe, Kolonya, Opar gibi bâzı kazaları bu arada zikreder ki, 717 n. defter yukarıda (not 92) sayılan bazı nâhiyeleri Akçehisar kazâsı muzâfatından olarak bildirmesi bununla alâkadar görünmektedir.

¹¹⁹ Ağrıboz livâsı h. 912 de burada zikredilenlerden başka nâhiye-i Mandud ماندود, nâhiye-i Oröz اوروز, nâhiye-i Ulunar اولونار، اولنار، H. 946 da ise ayrıca Talande (Talentı) طالنده yi ihtiva ediyordu. XVI. asrın birinci yarısında bu sancakta Pâdişah hassları olarak memleha mukataaları (İzdin, Ağrıboz, Atina, Talande, Salone memlehaları), iskele mukataaları (Ağrıboz, Kızılhisar, Oruz, Salone, Talende, İzdin, Ahnos, Androz, Atina, Meğara امغاره iskeleleri) ve

enhâr-ı çeltük mukataaları ile bazı adalar ve Oruz, Atina, İstifa, Salina şehirleri gelirleri görülmektedir. H. 912 de Ağrıboz livâsı miralayı Kasım Bey bin Develû zeâmeti, Ağrıboz, Kızılhisar, Atina, Livadiya, Salina, Modoniçe, İzdin kaleleri müstahfızları timarları vardı. 946 da ise Pâdişah hasslarından başka vezir Süleyman Paşa, Barbaros Hayreddin Paşa hassları, Barbaros'un oğlu Hasan (Paşa)-nın zeâmeti (Ağrıboz, Atina v. s. köylerde 100.800 akçe), Barbaros'un akrabası Mustafa "زعامت بنام مصطفيٰ خويش خيرالدين پاشا"nın zeâmeti de vardı. (Krş. ve tafsilât için bk. 35 ve 196 n. tapu defterleri).

XVII. asır başlarında, Aynî Ali, Ağrıboz livâsını Eyalet-i Cezayir-i Bahr-i Sefid'de 440.000 akçelik hassları ve 12 zeâmet ve 188 timar ile bir livâ halinde gösterir ki Tabakatülmemâlik de Rumili livâları arasında bunu kaydetmediğine göre, bu asır ortalarından itibaren ayrılmış demektir. (Ağrıboz ve mülhakatının h. 977 deki durumu için bk. 484 n. tapu deft.) Kâtip Çelebi de burası hakkında bâzı malûmat vermektedir.

¹²⁰ H. 912 de bu kazâ dahilinde dalyan kıstı da Pâdişah hassları arasında sayılmaktadır. Burada Kadı oturmakta ve buna timar tahsis edilmiş bulunmakta idi (35 n. tapu deft.) 946 da bu kasaba, yukarıda zikrettiğimiz gibi, Pâdişah hassları arasındadır ki, İbrahim Paşa'nın idamından sonra hass-ı humâyun olmuş demektir. Kâtip Çelebi de XVII. asırda bir kasaba ve kazâ olarak bahseder ve "traşi âsân bir nevi senki" ni zikreder.

¹²¹ H. 946 da nefs-i Livâdiya Süleyman Paşa (Hadım) صدرالوزراء العظام سليمان پاشا (Hadım) تابع ليواديه زعامت لفته hası idi ve buraya tâbi görünen Lefte zeâmeti Hayreddin Paşa hası bulunuyordu (196 n. tapu deft.). Cihannümâ, "Mora üzerinde Modonice'den bir menzil öte bir kasaba ve kazâ" olduğunu bildirir ve etrafındaki yerleri sayar.

¹²² Nefs-i İzdin H. 912 (1506)de 101 müslim hânesi ile Halim Bey adında birinin tasarrufunda idi ve Ağrıboz mirlivası zevayidinden bulunuyordu (35 n. tapu deft.). Burası da H. 946 da Süleyman Paşa hası idi. Kâtip Çelebi İzdin'den bahsederken "İzdin'e varan Keştîler körfezine dâhil olup iki mil giderler" demektedir.

¹²³ H. 912 de Atina kadısı timarı da mevcuddu. Burası H. 946 da Pâdişah hası idi. Kâtip Çelebi Medinetülhukemâ olarak ve iç kalesi mamûr . . bir liman hâlinde tasvir eder (Krş. ayn. defterler).

¹²⁴ H. 946 da Ağrıboz livâsı iskeleleri 52.000 akçelik bir mukataa geliri hâlinde Pâdişah hası. idi Nefs-i Ağrıboz ise bu tarihte 71.594 akçe ile mirlivâ hası idi. 912 ve 946 tahrirlerinde Ağrıboz livâsı evkafı da kaydedilmiştir (Tafsilât için bk. ayn. defterler).

¹²⁵ Kızılhisar "Castel Rosso" 912 ve 946 tahrirlerinde bir nâhiye veya kazâ olarak geçmezse de kalesi zikrolunmaktadır. Kâtip Çelebi Tuzla burnundan 75 mil ve deniz kenarından iki mil karada bir sahra üzerinde sūr-ı māmur ve kazâ olarak bildirir.

¹²⁶ H. 912 de nefs-i Modoniçe (33 hâne müslim hâne) Ahmed Kalkandelenli ve Yusuf veled-i Kara Ahmed zeâmetinde görülmektedir (35 n. tapu deft.). Kâtip Çelebi XVII. asırda burayı da bir kazâ olarak zikreder.

¹²⁷ Tırhala livâsı burada görüldüğü gibi, İnebahtı da dâhil olduğu halde, 9 kasabadan ibaret idi. Ancak, H.927 (1521) tahririnde burada zikredilen nâhiye veyâ

kazâlara bağlı daha başka yerler de kaydolunmuştu. Sonradan İnebahtı bir livâ hâlinde Tırhala'dan ayrılarak Cezâyir eyâleti teşkil edildiği zaman bu nâhiye ve kasabaların bir kısmı da yeni İnebahtı livâsına geçmiş görünmektedir. Mamafih ne yukarıdaki vesika (Topkapı sarayı arşivi D.10057) ne de hattâ Celâl-zâde Tırhala livâsından başka İnebahtı sancağını kaydetmezler. Belki, H. 975 de müceddeden yazılan İnebahtı livâsı nâhiyelerini gösteren tahrir defteri (487 n. tapu deft.) bu sancağın ilk teşkil edildiği zamanlara âit bulunmaktadır. Aynî Ali, XVII. asırda ikisini ayırmakta ve Tırhala'yı Rumeli eyâletinde İnebahtı'yı da Cezâyir-i Bahr-ı Sefid eyâletinde göstermekte, bu esnâda Tırhala'nın 36 zeâmet ve 439 timardan mürekkep olduğunu, beğlerbeği hassalarının 450.885 akçe bulunduğunu bildirmektedir. Gerçi H. 927 tahriri (105 n. tapu deft.) vilâyet-i İnebahtı ma'a vilâyet-i Tırhala demekte ise de, bunun, bu tarihte, her iki livâ halinde bulduklarına delâlet edeceğini gösterdiği düşünülemez. Bu defterde, her yerde, livâ-i Tırhala geçtiği halde, H.977 de İnebahtı livâsı nâhiyeleri olarak zikredilen yerlerle alâkadar olarak da livâ-i İnebahtı hiç bir yerde geçmemektedir.

¹²⁸ H.927 de nefsi-i İnebahtı 509 gebrân hânesi, çingâne (28) ve yahudi (84) cemâatleriyle Pâdişah hassı idi ve hâsılı 213.830 akçe kaydolunmuştu (105 n. tapu deft.). H.977 de nevâhi-i livâ-i İnebahtı kısmen hass-ı humâyûn (İnebahtı, Olendrik اولندرک, Badracık, Çatalca, Dömeke, Velstin ولستين, Krenbeş کرنیش, Kravari قراوری Apokri ابو قری, Ağrafâ nâhiyelerinde), kısmen vüzera ve ümerâ hassaları ve timar ve arpalıklardan ibaret bulunuyordu. Ayrıca Golos غلوس ve Badracık بدره جق kale leri müstahfizları da kaydolunmuştu. Nefsi-i İnebahtı 107.999 ve iskele v.s. resimleri 122.300 akçe olmak üzere Pâdişah hassı idi (tafsilât için bk. 487 n. defter). XVII. asır başlarında Aynî Ali, bu sancağın 13 zeâmet ile 287 timarı ve 300.000 akçe hassı olduğunu kaydeder.

¹²⁹ H.927 de nâhiye-i Badra veyâ Badracık hass ve zeâmetleriyle bu sancakta yazılıdır. Nefsi-i Badra buradaki hâsıl ile Pâdişah hassı idi ve bu nâhiyedeki zeâmetlerden biri de Mehmed Çelebi bin Ömer Çelebi'ye âitti. H. 977 de Nefsi-i Badracık der livâ-i İnebahtı'da 94.800 akçe ile yine Pâdişah hassı idi (Kırş. 105 ve 784 n. tapu defterleri).

¹³⁰ H. 927 de nefsi-i Alasonya 35 müslim, 311 gebrân hânesi ve 38.021 akçe hâsılı ile Pirî Mehmed Paşa hassı idi ve bu nâhiyede Mehmed Bey bin Mustafa Bey veled-i Davud Paşa nâmına bir zeâmet de görülmektedir (tafsilât için bk. 105 n. tapu deft.). Alasonya, 977 tahririnde İnebahtı livâsı nâhiyeleri arasında görülmektedir. H. 919 da burada bazı köyler sadrazam Hersek-zâde Ahmed Paşa hassı bulunuyordu.

¹³¹ H. 927 de nefsi-i Çatalca, 4 mahallede 104 müslim hâne ve 6 kürekçi, 4 mahallesinde 189 gebrân hânesi ile ve 239.912 akçe hassı ile Pâdişah hassı idi (105 n. tapu deft.) ki, sonradan İbrâhim Paşa'ya verilmiş demektir. İbrahim Paşa'nın bu devirde muhtelif sancaklarda bulunan hasları topluca olarak bir defterde yazılmış bulunuyordu (Topkapı Arşivi D. 544). Buna göre, Paşa livâsında Timürhisar'da 8 köyde (49.762), Selânik'de 4 köyde (rüsûm-ı kışlak-ı gâvmişân v. s. ile 23.669), Tatar-Pazarı ve Samakov nâhiyesinde 5 köyde (25.184) olmak üzere cem'an 98.615 akçe; Tırhala livâsında Alasonya zeâmeti, Alasonya ve 18 köyde (39.383), Çatalca'ya tâbi Mutafiye مطافيه zeâmeti 12 köyde (79.239) ve ayrıca 4 köyde (40.435), Alasonya'da 3 köy (25.080) Çatalca merkezi ve 16 köyde (82.527), Çatal-

ca'ya bağlı Golos nâhiyesinde bu kasaba ve 6 köyünde 63.011, Fener nâhiyesinde 12 köyde (ve ayrıca Kardiçe bâc-ı bazarı ile 47.258), Krineş (Krenbeş) کرینش nâhiyesinde bu kasaba ile 15 köyde (50.230), Dömeke nâhiyesinde 7 köyde (ve ayrıca resm-i otlak mukataası ile 25.946), yine Alasonya'da 5 köyde (13.826), Tırhala nâhiyesinde 6 köyde (38.584) ve ayrıca 11 köyde (29.572), Ağrafa nâhiyesinde 5 köyde (29.589) olmak üzere cem'an 614.680 akçe; Ağrıboz livâsında, İstife merkezi ve 31 köy ve 3 mezreada (302.046), Atina nâhiyesinde Atina merkezi ve 15 köy, 8 mezreada (218.284), Livadiya nâhiyesinde 5 köyde (26.944), Çatalca nâhiyesinde nefsi Çatalca ve 2 köyde (98.548) olmak üzere cem'an 645.822 akçe; Niğbolu livâsında Rahova merkezi ile 6 köyde (ayrıca bâc-ı nemek ile 60.373), Tırnova nâhiyesinde 6 köyde (33.816), Tutrakan nâhiyesinde bu kasaba ve 4 köyde (28.581), Desbot Birgos ile 4 köyünde (10.701), Malamariç ve 4 köyünde (17.466), Çernoy nâhiyesinin bir köyü ve 5 mezreasında (91.47), Zıştoy kasabası ile bir köyünde (75.248) olmak üzere cem'an 235.332 akçe; Silistre livâsında Varna nâhiyesinde bir köy ve bir mezreada (1810); ayrıca Anadolu eyâletinde Aydın livâsında Alaşehir nâhiyesinde bir köy ve iki çiftlikte (10.000) akçe olmak üzere hepsi 1606.259 akçelik hassı vardı (tafsilât için bk. Topkapı arşivi, D. 544).

¹³² H. 927 de Dömeke zeâmetinden nefsi Dömeke defterdâr-ı hizâne-i âmire Mehmed Bey hassı idi ve kasabada 6 müslim hânesi 9 mahallede 311 gebrân hânesi ile 60.393 akçelik hassı vardı. Bu bölgede ayrıca o sırada Rumeli timarları defterdarı bulunan İskender Bey'in de hassaları vardı. Bu tarihte Katafiye zeâmeti Çatalca kazâsına ve Dömeke'ye tâbi görünmektedir. 977 de Çatalca, Ağrafa gibi Dömeke de İnebahtı livası nâhiyelerinden idi (krş. 105 ve 487 n. tapu defterleri). 977 de nefsi Dömeke 80.423 akçe hassı ile İnebahtı mirlivâsı hassı idi. Fakat bu esnâda kazâ-i Çatalca gibi Dömeke nâhiyesinde bazı köyler Pâdişah hassı bulunuyordu.

¹³³ H. 927 de nefsi Tırhala, Tırhala mirlivâsı Mehmed Şah Bey'in hassı idi ve kasabada 22 mahallede 265 müslim hânesi, 8 mahallede 343 gebrân hânesi 17 akıncıyân, 6 kürekciyân ve 181 yahudi hânesi bulunuyordu. Hâsılı aynı görünmektedir. Tırhala nâhiyesi zeâmetleri arasında Mahmud Çelebi veled-i Karaca Paşa zeâmeti ve bir çok sipâhi timarları vardı (Krş. 105 n. tapu defter; bu livânın 1010 tarihindeki durumu için de bk. 695 n. tapu defter).

¹³⁴ H. 927 de nefsi Yenişehir 14 müslüman mahallesinde 693 müslim hâne ayrıca 75 gebrân hâne, arnavud ve yahudi cemâatleri ve aynı hâsıl ile Mahmud Çelebi veled-i Karaca Paşa zeâmetine dâhil idi. Bu kazâyâ bağlı görünen Platimna بلاتيمنا zeâmetinde nefsi Plâtimna Mustafa Paşa (Çoban) hasslarındandı. Yine bu kâzaya bağlı olan Kesriçe كسريچه kasabası Ahmed Çelebi bin Celil Bey bin İsmâil Bey (İsfendiyar-zâde) zeâmeti içinde bulunuyordu (tafsilât için bk. 105 n. defter).

¹³⁵ H. 927 de nefsi Fenar -bu nâhiyede- 3 mahallesinde 53 hâne müslim, 6 mahallesinde 370 gebrân hânesi ve aynı hâsıl ile Mehmed Çelebi veled-i Sinan Paşa zeâmetinden idi. Bu nâhiyede zeâmet-i Kelemçu كلچو Kasım Paşa hasslarına, Tırhala'da bazı yerler de Rumeli Beğlerbeği Ahmed Paşa (Hâin) hasslarına dâhildi (Krş. 105 n. defter). H. 977 de Yenişehir gibi Fener de İnebahtı livâsı nâhiyeleri arasında görülmektedir ki, o zaman da bunların Tırhala'da kalmış olduğu anlaşılıyor (bk. 487 n. defter).

¹²⁶ H. 927 de nefsi-i Ağrafâ 332 gebrân hânesi ve 48.994 hâsılı ile Ferhad Paşa hassı olarak görülmektedir. Bu esnâda zeâmet-i Golos ve nefsi-i Golos da Ağrafâ'ya tâbi idi. H. 977 de burası Fener kazâsına bağlı bir nâhiye gibi görünmekte ve nefsi-i Ağrafâ ise -yine İnebahtı livâsı nâhiyelerinden bulunduğu halde- 20.000 akçe ile Cezâyir vilâyeti mîr-i âlemi Hüseyin'in zeâmeti bulunmaktadır (Krş. 105 ve 487 n. defterler).

¹²⁷ Prizrin (Pirzerin) livâsı Tabakatülmemâlik'de zikredilmemişe de öteden beri sancak bulunduğu muhakkaktır. H. 935 sıralarında yapılan tahrirde de livâ olduğu tasrih olunmuştu. Aynî Ali 281.646 akçelik hassı ve 17 zeâmet ile 225 timar bulunduğunu bildirir. Kâtip Çelebi tevâbiini Sohoriko, Havass-ı Pirzerin, Kraçova, Bihor, Pirogoişte (Tirgovişte) olarak kaydeder.

¹²⁸ H. 935 sıralarında bu kasaba 4 mahalle müslüman ve 9 mahalle gebrân nüfusu ihtiva ediyordu (Tafsîlât için bk. 167 n. tapu deft.).

¹²⁹ Burası da Celâl-zâde tarafından kaydedilmemiştir. Fakat XVI. asır başlarındaki tahrirler hep sancak olarak gösterirler. Aynî Ali 202.990 akçelik hassları 27 zeâmet ve 509 timarı ile Rumeli eyâletinde zikreder. Ayrıca Kâtip Çelebi de tevâbiini, daha fazla olarak sayar.

¹³⁰ H. 935 tahririnde "Hassa gümüş mâdenidür ve bâzar yeri durur" diye kaydolunmuş, 21 müslim, 144 gebrân ve 3 kıptî hânesi ile 203.910 akçe hâsil gösterilmiştir (Krş. 167 n. tapu deft.).

¹³¹ Aynı tarihte aynı kayıtları ihtivâ eden Aplana'da altı mahalle, 13 müslim, 96 gebrân hânesi bulunuyordu ve aynı miktar hâsil ile Pâdişah hassı idi (Krş. ayn. deft.).

¹³² H. 935 sıralarında 10 müslim, iki gebrân mahallesi bulunuyordu ve mîrlivâ hassı idi. Kasabada Pazar kurulduğu anlaşılıyor. Bu livâyâ dâhil olan Ürgüb, Leskofca, Bolvan'ın statüleri 167 n. tahrir defterinde de aynıdır (tafsîlât için bk. ayn. deft.).

¹³³ Tabakatülmemâlik sekizinci derecede Vidin sancağını zikrettiği gibi bütün tahrir defterleri de kaydederler. Ancak, gerek burada gerek H. 935 sıralarında olan bir tahrir defterinde (370 n. tapu deft.) üç belde gösterildiği halde, XVI. asır ortalarına âit tahrirde nevâhi-i Livâ-i Vidin, Vidin, Polimye بوليميه, Zagorye زاغوريه, Kironiye كيرونييه, Cerezka, Cerneka جرنهقه, Timok تيموك, Fethi-İslâm, Bana, İsfelik nâhiyelerinden ve Vidin, Flordin فلوردين, Belgrad, Bana, İsfelik, Fethi-İslâm kalelerinden müteşekkil olarak yazılmıştır (tafsîlât için bk. 514 n. tapu deft.) Aynî Ali burayı 12 zeâmet, 195 timar ve 330.000 akçe hâsıllı bir livâ gösterir. Kâtip Çelebi de tevâbiini sayar.

¹³⁴ 370 n. defter burayı 173.537 akçelik mîrlivâ hassı ve 3 kalesi 769 köyü ile bir livâ olarak kaydeder. (H' 915 tarihlerine âit 370 n. Tapu deft.).

¹³⁵ Aynı defter burayı beş müslüman mahallesi ve bir gebrân mahallesi ile ve niyâbet-i vilâyet hâsılı ile birlikte 13.062 akçelik Pâdişah hassı kaydeder (370 n. tapu deft.).

¹³⁶ İsfelik'i bu tahrir defteri defterdar ve "kethüdâ-i ser-asker-i muazzam" İskender Bey'in tasarrufunda bildirmektedir.

¹³⁷ Florina'nın sancak oluşu ârizî bir keyfiyet olduğu, bu devrin diğer tahrirlerinde livâ olarak yazılmadığı görülmektedir. 167 m. defter Florina kazasının

mîrmîrân-ı Rumeli livâsında bulunduğunu ve nefis-i Florina'nın da zeâmet olduğunu bildirmektedir. H. 935 sıralarında hâsılı 26.494 akçe idi.

¹⁴⁸ Koca Nişancı on dokuzuncu derecede Mora sancağından bahsetmektedir. Fâtih devrinden itibaren bir livâ hâlinde görülen Mora'da burada zikredilenlerden başka, daha bâzı nâhiyeler mevcuttur. O zamanki vaziyeti bize bildiren tahrir defteri tam olmadığı için, bu sancağın kat'î teşkilâtını takip edemiyoruz. Sâdece, Voştice ووشتیجه (nefis-i Voştice Mahmud Paşa hassı), Vumru وومرو (nefis-i Vumru mirlivâ hassı), Kirovkur کيرووقور, Arkadiya ارقاديا (mirlivâ hassı), Lundar لوندار (mirlivâ hassı) nâhiyeleri de ayrıca yezılmıştı. XVI. asır birinci yarısında Mora tek bir livâ hâlinde iken (D. 9578, D. 8803, D. 10.057) aşağı-yukarı bu nâhiyeleri ve bu kasabaları ihtiva ediyordu. Asrın ikinci yarısında yarımada Mora ve Mezestre livâlarına ayrıldığı zaman buradaki kazâların bir kısmı yeni teşkil edilen Mezestre sancağına bağlanmıştı. H. 979 da Balya-Badra kadısı Mehmed mârifetiyle yapılan tahrirde Mora livâsının fihristi şu kazâları göstermektedir: Balya-Badra, Holomiç, Arhos, Koritos (Gördös, Corintus), Kalavorta, Kartına, Arkadiya. Bununla berâber bu tarihteki Pâdişah haslarından bahsedildiği sırada Moton, Anaboli kazâları, Anavarin (Navarin) kalesi de bu livâ dahilinde görülmektedir. Aynî Ali Mora livâsının 100 zeâmet ve 600 timarını gösterirse de h.979 da 48 zu'amâ ve 671 sipâhiyân mevcuddu. Cihannümâ yarımadayı iki livâ olarak tanıtır ve burayı memleket-i vâhîde suretinde itibar olduğunu bildirir ki, Mora'nın altı sancaktan müteşekkil (Gördös "Coritos" Paşa sancağı, Mezestre, Koron, Manya Anaboli, Aya-Maura) bir eyâlet hâline gelmesi bundan sonradır (Fâtih devri için bk. 10 n. tapu deft.; Selim II. devri için bk. 509 n. tapu deft.; 1022 deki durumu için bk. 713 n. tapu deft.).

¹⁴⁹ Fâtih devrinde Balya-Badra, Paleo-Patras, Zaîm hassı idi ve bu şehirin subaşısı Murad Bey veled-i Temirtaş'ın tasarrufunda bulunuyordu. (Krş. 10 n. deft.). H.979 da burası (nefis-i Balya-Badra) 203.547 akçe ile Pâdişah hassı idi ve yine Mora sancağına bağlı bir merkezdi (Krş. 509 n. deft.). Kâtip Çelebi "İnaebahtı mukabelesinde Mora'da bir iskele ve kazâdır" demektedir.

¹⁵⁰ Modon Bayezid II. devrinde (H. 906) fethedildiği için, Fâtih devri defterinde yoktur. Mezestre sancağı teşkil edildikten sonra oraya bağlandığı görülen (Krş. H. 991 senesine âit 603 n. tapu deft.) Modon, H. 979 da da Pâdişah hassı idi ve memlehası varîdatından başka nefis-i Modon'un 123.269 akçe vâridatı vardı (Krş. 509 n. deft.).

¹⁵¹ Koron da sonradan Moton gibi Mazestre sancağına bağlanmıştı. H. 991 de, Kaptan-zâde Ahmed Çelebi tarafından başlanıp da onun vefatında Rumeli defter-emini Mehmed bin Ali eliyle tamamlanmış tahrir defteri (603 n. deft.) Koron kazasını Mezester'ye tâbi göstermekte ve nefis-i Koron'u da (300 gebrân hânesi, 10 yahudi hânesi ve 110.000 hâsıl) Pâdişah hassı bildirmektedir ki, Kâtip Çelebi de burası hakkında "Manya burnu ve Horos burnundan 4 mil içeri bir belde ve Mezestre sancağına tâbi bir kazadır" diyerek XVII. asırda bunu teyid etmektedir.

¹⁵² Fâtih devrinde Mora nâhiyelerinden biri idi ve nefis-i Holomiç خومج Mora mirlivâsı Sinan Bey bin Elvan Bey'in hassı (101 hâne ve 19.404 akçe hâsıl)

روم ایلیتین وارقم اولان
شهرلر و قصبلر دفتریدر

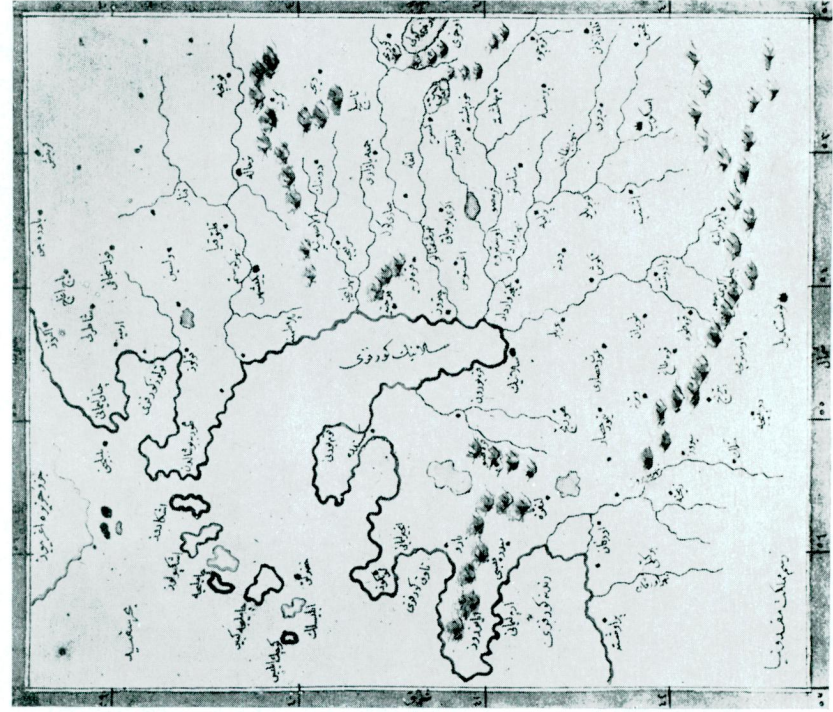
1 — Rumeli Eyâleti taksimatını liva, şehir ve kasaba olarak gösteren defter
(Topkapı Arşivi, No. 9578) I.

The document is a handwritten record in Ottoman Turkish, organized into several sections. Each section is headed by a title in a larger, bold script, followed by a list of entries. Each entry typically consists of a name or location, a description, and a numerical value. The entries are arranged in columns, with some sections having three columns and others having two. The numerical values are often written in a specific style, sometimes with a 'M' or 'K' prefix indicating thousands or hundreds. The document shows signs of age, with some ink bleed-through and a dark stain at the top center.

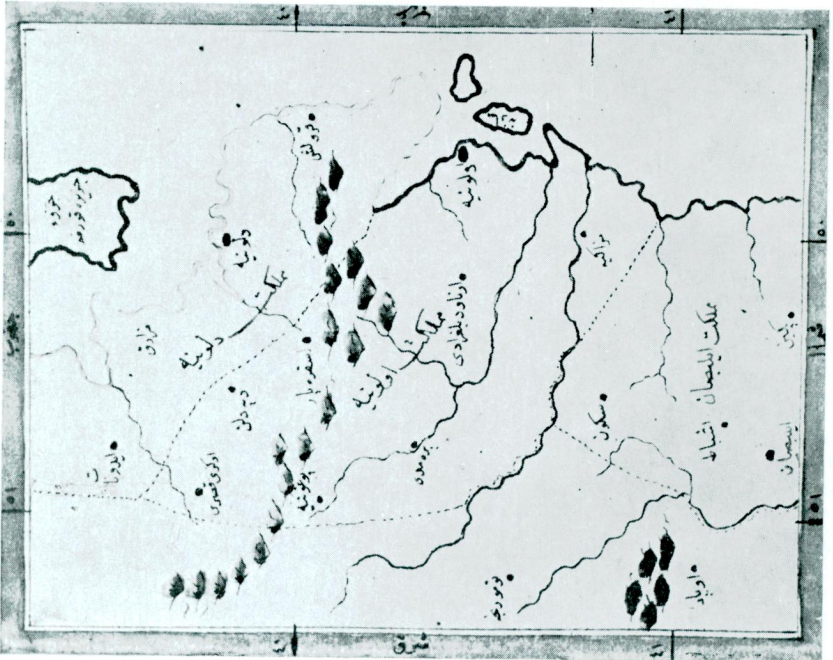
Section Title	Entry 1	Entry 2	Entry 3
در دشت بزرگ	در دشت بزرگ محل ۱۴۲۰۸۱	در دشت بزرگ محل ۱۳۹۵۲۷	در دشت بزرگ محل ۱۳۳۵۲
در دشت بزرگ	در دشت بزرگ محل ۵۰۳۶۸	در دشت بزرگ محل ۱۰۵۵۲	در دشت بزرگ محل ۱۰۵۵۲
در دشت بزرگ	در دشت بزرگ محل ۴۲۴۷۰	در دشت بزرگ محل ۲۴۷۱۷	در دشت بزرگ محل ۲۸۹۶۲
در دشت بزرگ	در دشت بزرگ محل ۳۴۸۳۱	در دشت بزرگ محل ۳۴۸۳۱	در دشت بزرگ محل ۳۴۸۳۱
در دشت بزرگ	در دشت بزرگ محل ۱۸۳۳	در دشت بزرگ محل ۵۰۱۱	در دشت بزرگ محل ۳۳۲۰۱۱
در دشت بزرگ	در دشت بزرگ محل ۱۰۰۲۲	در دشت بزرگ محل ۱۰۰۲۲	در دشت بزرگ محل ۱۰۰۲۲
در دشت بزرگ	در دشت بزرگ محل ۱۸۱۱۸	در دشت بزرگ محل ۱۸۱۱۸	در دشت بزرگ محل ۱۸۱۱۸



10 — Resm-i memleket-i İnebahtı ve Karlı-ili ve Yanya ve Delvine ve Avlonya
(aynı eser, aynı yer, var. 290).



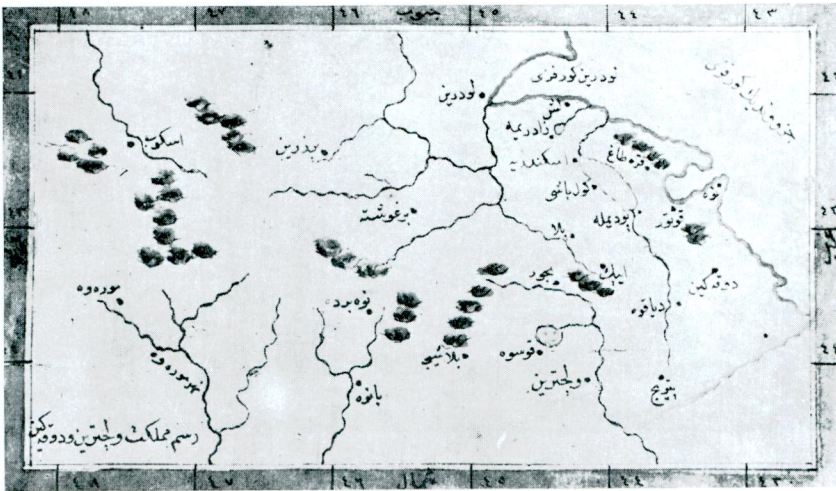
12 — Resm-i memleket-i Makedonya (aynı eser, aynı yer, var. 277).



11 — Delvine, Avlonya, İbisan sanjıkları (aynı eser, aynı yer, var. 292).



13 — Resm-i memleket-i Avlonya ve İlbasan ve Ohri ve İskenderiye (aynı eser, aynı yer, var. 294).



14 — Resm-i memleket-i Vulçtrin ve Dukagin (aynı eser, aynı yer, var. 297).



15 — Resm-i memleket-i Hersek ve Bosna ve Izvornik (aynı eser, aynı yer, var. 298).



16 — Resm-i memleket-i Alaca-Hisar ve Semendire (aynı eser, aynı yer, var. 302).

bulunuyordu (Krş. 10 n. deft.). H.979 da yine Mora livâsında bir kaza idi ve nefsi-Holomiç ise, burada görüldüğü gibi, Pâdişah hassı (27.064 akçe) bulunuyordu.

¹⁵³ Fâtih devrindeki durumunu takip edemediğimiz Mezestre'nin H. 979 da ayrı livâ halinde teşekkül etmiş olduğunu anlıyor ve bu tarihte bu livâ miralayının Ali bin Kurd adında biri bulunduğunu görüyoruz (Krş. 509 n. deft.). 991 de bu livânın nevâhisini gösteren fihristte Mezestre, Minvaşa (Meneğşe, Monemvasia) Kalamata ve Moton nâhiyeleri kaydolunmuştu ki, ayrıca Koron'un da bir kazâ hâlinde bu sancak muzâfatından olarak görüldüğünü yukarıda söylemiştik. XVII. asırda Kâtip Çelebi de bunu teyid etmektedir. 991 de nefsi Mezestre, 1000 geb-rân, 199 yahudi hânesi ve 113.250 hâsıl ile bu sancak mirlivâsının hassı idi.

¹⁵⁴ Kartina, Mezestre sancağı teşekkül ettikten sonra da Mora sancağına bağlı kalmıştı. H. 979 da bu kasaba Mora mirlivâsı Mehmed Bey'in hassı (20.027 hâsıl) idi (509 n. deft.).

¹⁵⁵ H. 979 da Moton kazâsına tâbi görünen nefsi-kale-i Anavarin (Navarin) öyle anlaşılıyor ki, Mezestre sancağına geçmişti. Fakat bu tarihte yine Pâdişah hassı (29.436 hâsıl) idi (509 n. deft.).

¹⁵⁶ Kalavorta, Fâtih devrinde Mora sancağında bir nâhiye idi ve nefsi-Kalavorta (181 hâne, 20.806 hâsıl), bu şehir subaşısı İbrahim Bey hassı bulunuyordu. h. 979 da yine bu livâyâ tâbi ve köylerinde Sokollu Mehmed Paşa'nın 80.000 akçelik hassları bulunan bir kazâ hâlinde görünmektedir. Bu devirde bu sancakta vezir Ferhad Paşa, Rumeli Beylerbeği Hüseyin Paşa hassları, Mora livâsı miralay Mah-mud, merhum Osman Şah Bey kethüdâsı Mehmed namına zeâmetler vardı (Taf-silât için bk. 10 ve 509 n. tapu defterleri).

¹⁵⁷ Fâtih devrinde nâhiye-i Koritus (Cotintus, Gördös) Mora livâsının en mühim bir beldesi ve nefsi-Koritus 328 hâne 27.151 hâsıl ile mirlivâ hassı idi (10 n. deft.). H. 979 da yine Mora livâsının bir nâhiyesidir ki, Aynî Ali'de sonradan Mora bir eyâlet olunca Gördös'ün Paşa sancağı olduğu ilâve olunmuştu (509 n. deft.). Kâtip Çelebi, "Mora'ya dâhil olıcak yerde . . . 360 bedenli bir hisn-i hasin ve hi-sâr-ı metin olup Mora'nın kapusu makamındadır" demektedir.

¹⁵⁸ H. 979 da Mora sancağına bağlı nâhiye-i Arhos'da nefsi-Arhos Mustafa Paşa (Lala) hasslarından (7885 akçe) idi (krş. 509 n. deft.).

¹⁵⁹ H. 892 de, Yusuf bin Abdullah tarafından yazılan tahrirde Vulçitirn livâsı fihristi Vulçitiru, Lab, Priştina, Morava, Topolniça ^{٧٧٧٧٧٧}، müstahfızân-ı Kale-i Novabri ^{٧٧٧٧٧٧} nâhiyelerinden müteşekkil görünmektedir. Bundan başka, Klopotnik ^{٧٧٧٧٧٧}, Vulca ^{٧٧٧٧٧٧}, Oseç ^{٧٧٧٧٧٧} nâhiyeleri de mukayyed idi ki, bunların merkezleri mesl. nefsi-bâzar-ı Vulca, nefsi-bâzâr-ı Klopotnik v. s. diye geçmektedir. Bu sırada Vulçitirn livâsı sancakbeği Mehmed Bey veled-i Hurrem Bey idi. Lâb ^{٧٧٧٧٧٧} nâhiyesi zaîm-i Lab ^{٧٧٧٧٧٧} Hasan beyin zeâmetinde, Morava Hüsnü Beyin, Tipolniçe de Emirza bey veled-i Burma ^{٧٧٧٧٧٧} (an tahvil-i Sadullah Çelebi) zeâmetinde idi (bk. 22 n. tapu deft.). H. 951 tahririnde Lab (Mehmed Paşa hassı), Morava, Topolniç, Blasiç nâhiyeleri bu livâ dahilinde yine kayıtlıdır (tafsilât için bk. 234 tapu deft.) ki, Kâtip Çelebi bunlardan Mora-va'yı (ayrıca Kosova ^{٧٧٧٧٧٧}, Yanova'yı da zikrederek) Vulçitiru tevâbiinden say-maktadır. Aynî Ali, bu livâyı Priştina ile birlikte Rumili eyâletine merbut (205.000

akçelik hassaları, 10 zeâmet, 302 timar hâlinde) gösterir (Bu livâyâ âit bâzı kayıtlar için bk. Edirne ve Paşa Livâsı s. 10, 157, 439).

¹⁶⁰ (XV. asra âit Novobrdo ile alâkalı kayıtlar için bk. 22 n. tapu def. ve Edirne ve Paşa Livâsı tür. yer.). Burada mâdenler bulunduğu için üstâdân da dahil olmak üzere h. 951 de 146 hâne ve ayrıca 6 yahudi hânesi tahrir olunmuştu. Bu tarihte bâzı nâhiyeler de (Troboşoçe تروبوشیچه, Dobriçani دوریچانی, Leskofça لسقوفچه, Ostrovica اوسترویشچه, Morava مورواوا Kara-Tonlu قره طونلو bu kazaya bağlı görünmektedir (tafsilât için bk. 234 n. tapu def. 167 n. defterde (h. 934 sıralarında) bu kazâ hass-ı Pâdişah olarak ve "mahsûl-i ispençe-i nefsi-i Novobrdo ma'a mahsul-i mâden ve dârüddarb ve mukataât" محصول اسپنچه نفس نوبرده مع محصول معدن و دارالفرب و مقاطعات "Üsküb nezâretinin mâdenleri ve ekser mukataaları bu kazâda vaki" olduğunu bildirmektedir.

¹⁶¹ H. 951 de nefsi-i mâden-i Trepçe (Bâlâ ve Ziyar olarak iki kısımda) 76 müslim 277 gebr hânesi ve 207.769 hâsıllı bir yerdî (Krş. 234 n. tapu def.). Halbuki bundan biraz daha evvel (934 sıralarında) Pâdişah hassı olarak galle ve ispençe mahsulü, Trepçe mâdeni ve nefsi-i Trepçe 802.570 akçe yazılmıştı (krş. 167 n. def. s. 360).

¹⁶² H. 892 de zeâmet-i Priştina, İshak Paşa biraderi Mahmud Bey'in tahvilinden mirlivâ hassı idi ve nefsi-i bâzâr-ı Priştina müslüman cemaâtı 51 hâne, 252 gebrân hânesi olmak üzere 65.401 akçe hâsil kaydolanmıştu. Bu nâhiyede, ayrıca, "Paşa sancağına eşen" Yunus Trabzonî'nin zeâmeti vardı (krş. 22 n. def.). H. 934 de bu kazâ Pâdişah hassı ve nefsi-i Preştine 3 müslüman mahallesi, akıncıları ve 9 gebrân mahallesi ile 65.801 akçe hâsıllı görünmektedir (167 n. def.). H. 951 de ise aşağı yukarı aynı statüyü muhafaza ediyor ve 7 mahallesinde 151 müslim hânesi bulunu yordu (Krş. 234 n. tapu def.).

¹⁶³ H. 892 de nefsi-i Vulçiturn 43 müslim, 74 gebrân hânesi ve 26.204 akçe hâsil ile mirlivâ hassı idi. H. 934 de 6 müslim, 5 gebrân mahallesi ile aynı hasıllı ve h. 951 de 20.132 akçe hâsıllı bulunuyordu. Bu tarihte Vulçiturn nâhiyesinde Rumeli Beğlerbeğisi Ahmed Paşa (Kara) hassları da görülmektedir (Krş. 22, 167 ve 234 n. tapu defterleri).

¹⁶⁴ Bayezid II. devrinde Davud Paşa-zâde Mustafa Bey'in mirlivâsı bulunduğunu bildiğimiz (krş. Edirne ve Paşa Livâsı. bk. fihrist) Yanya sancağının XVI. asır ikinci yarısında (Murad III. devri ve Siyavuş Paşa sadareti) yazılan tahririnde, burada ismi olmıyan, daha bâzı nâhiyelere rastlıyoruz: nâhiye-i Malkas مالکاص (Pâdişah hassı), Kondoz قوندوز (Pâdişah hassı), Zagoriye زاغوریه (kezâ), Podgoryani (Cihannümâ haritasında Pogoniya) پودغوریانی, (Sinan Paşa "Koca" hassı), Cernoko چرنوکو, Lama لامه, Kakotrak کاکوتراک, Kirenye, Radomir nâhiyeleri, Aynî Ali Yanya sanaacağını, 460.260 akçe hassları, 62 zeâmet ve 345 timar olarak kaydeder (tafsilât için bk. 586 n. def.).

¹⁶⁵ Narda (Arta) kâzası h. 987 sıralarında Osman Paşa (Özdemir-oğlu) hasslarından idi. Nefs-i Narda -ki yahudi cemaati de vardı- 105.000 akçelik hâsıllı idi. Bu devirde Narda kalesi müstahfızları timarları da görülmektedir (krş. 586 n. def.; Narda hakkındaki diğer kayıtlar ve bu kazâdaki Faik Paşa evkafı hakkında bk. Edirne ve Paşa Livâsı).

¹⁶⁶ H. 987 de de Yanya mirlivâ hassı idi ve bu esnâda 53 nefer müslüman cemaati, 500 gebrân hânesi ve 34 yahudi cemaati bulunuyordu. Hâsılı 165.000 akçe görünmektedir (tafsilât için ve Rumeli beylerbeği İbrâhim Paşa “Kanije Fatihî” hassaları için bk. 586 n. deft.).

¹⁶⁷ Aydonat’ın Delvine’ye bağlanması her halde, Murad III. devrinden itibaren başlamaktadır. Çünkü 586 n. deft. bunu kaydetmemekte, Cihannüma haritası ise Kunduz gibi Aydinat’ı da Delvine sancağı içinde göstermektedir (yk. bk. not 85).

¹⁶⁸ Koniçe nâhiyesi 989 sıralarında Pâdişah hassı bulunuyordu (bk. 586 n. deft; Cihannümâ).

¹⁶⁹ Zogoz h. 987 tahririnde Yanya livâsına bağlı bir nâhiye gibi yazılmış ve Pâdişah hassı gösterilmişti (krş. ayn. deft.).

¹⁷⁰ Bu devre âit bir tahrir defterinde de (934 tarihli ve 140 n. tapu deft.) bu üç kasaba bu livâyı teşkil etmekte, aynı hâsıllarla üçü de mirlivâ Kaytbay’ın hassı bulunmakta idi. Ancak, Angeli-Kasrı’ya tâbi dalyanlarla ve muhtelif iskelelerin mukataaları Pâdişah hassından ve bu sancağa bağlı nefsi-i Aydos ise Mehmed bin Tudurjak *بن تودرژاک محمد* zeâmetinden idi. Bundan başka Aydos’a tâbi köylerde Hamza Bey bin Faik Paşa ve Salih bin Mustafa bin Faik Paşa namlarına timarlar da görülmektedir. Yine Angelo-Kastro ve Ayamavre kalelerinin müstahfazları da kaydolunmuştu. Aynî Ali, Karlı-İli sancağını 10 zeâmet ve 119 timar ile Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyâletinin bir livâsı olarak gösterir.

¹⁷¹ H. 939 da Hüsâm bin Süleyman el-Mutfî bi kazâ-i Vulçitirn *حسام بن سلمان* başta mârifetiyle yazılan tahrirde İzvornik livâsında bu üç beldeden başka Budmir *بودمير*, Şust *شوست*, Kolaşak *قولاشاق*, Kuşlad *قوشلار* nâhiyeleri de tesbit olunmuştu. Nefs-i İzvornik 113 müslim hânesi 16.104 hâsılı ve ayrıca 16011 müteferrik mukataatı ile Pâdişah hassı, nefsi-i Srebreniça, “bâzârı durur kale-i mâmuresi olup timariyle hıfzolunur” kaydı ile ve 36 müslim, 178 gebrân hânesi ve 93.692 akçe hasılı ve ayrıca karye-i hass-ı mâden-i sîm (tâbi-i Srebreniça) 240.685 hâsılı ile tamamen Pâdişah hassı bulunuyordu. Bu sırada bâzı nâhiyelerde Vaynuklar da mevcuttu (krş. ve tafsilât için bk. 175 n. tapu deft.). XVII. asır başlarında bu sancak Bosna eyâletine bağlanmış bulunmakta idi. (bk. Aynî Ali risâlesi).

¹⁷² Fâtihtevrinde (h. 882) mirlivâ ile idare edildiği bildirilen “Vilâyet-i Hersek” de bir çok nâhiye ve kaleler dahildi ve mufassal bir defterde bunlar tesbit edilmişti: Sokol, Tırnova, Kokal *قوڪال*, Samabor *صہابور*, Milaşeva (Miloschevo) *ملاشوه*, Poboşka (Popova) *پوبوشقه نام دیکر پوبوه*, Zagorye *زاغوره*, Osaniça *اوسانچ*, Petriç, Dviştiça *دوشیچه*, Konaç-poli *قوناچ پولی*, Nevesniye *نوسنیه*, Dukat *دوقات*, Dabri *دابری*, Tukovçe *توکوجہ*, Gaçka *غاچقه*. Bu nâhiyelerden başka şu kaleler de zikredilmektedir: Lubuşki *لبوشکی* (Ljubuşki), Ruğ *روغ* (Vrgorac), Kluç *کلوج*, Mostar, Blagaj *بلاغای*, Poçitely *پوچتل*, Klobuk *قلوبوک*, Samabor *صہابور*, Malaşık *ملاشق*. Bunlar bu tarihte kısmen Pâdişah hassı, kısmen mirlivâ hassı ve bir de kale müstahfizları timarları idi. Bilhassa mâdenler hass-ı humâyuna dâhildi. Mesl. Samabor nâhiyesi için şöyle bir kayıt vardır: “nâhiye-i Samabor, nefsi-i bazar-ı Çayniçe *چاینجہ*, demir mâdenleridir. Hersek-ili feth olalıdan berü kadim hasstur. Dergâh-ı muallâdan âmile satılır şimdiki halde (882) âmil Karaca elindedir. Haracı ile üç yıla 3500 floriye verilmiştir resm-i berattan gayrı”. Bundan başka muhtelif nâhiyeler âdet-i

ağnamı da Pâdişah hassı idi. (Tafsîlât için bk. 5 n. tapu deft). H.925 de mirlivâ hassları daha mühim bir yer tutmaktadır. Bu esnada sancakbeği Kasım Bey idi. Hersek livâsı miralayü Sinan'ın zeâmeti olduğu gibi, Ali Paşa akrabasından Hüsnü Çelebi ve Nasuh'un پاشا نصوح خويش علی پاشا، ayrıca, Mustafa Paşa akrabası Hüseyin خويش مصطفى پاشا zeâmet ve timarları görülmektedir (tafsîlât için bk. 76, 167 n. tapu defterleri; Edirne ve Paşa Livâsı, s. 132 v. d.) XVII. asır başlarında Hersek livâsı Bosna eyaletine tâbi idi. Kâtip Çelebi, bu defterlerde kaydedilen yerlerin bir kısmını Hersek nevâhisi arasında saymaktadır (bk. Cihannümâ).

¹⁷³ H. 882 de “nâhiye-i Sokol nefsi-bâzâr-ı Foça” h. 925 de “nâhiye-i Sokol tâbi-i Foça” olarak kaydedilen bu kasaba ikisinde de mirlivâ hassı gösterilmektedir. h.925 de nefsi-i Foça'da 176 gebrân hânesi (52.829 hâsıl), 935 de 4 mahalle, 3 zâviye ve bir cemaatin yazıldığı nefsi-i Foça 12.254 akçe hâsıllı idi (Krş. 5, 76, 167 n. tapu defterleri).

¹⁷⁴ H. 882 de Blagaj بلاغای، بولاغای، kalesi ve nâhiyesi 925 de yine bu nâhiyeye kaydedilmişti. H.935 de bu kasaba Mostar kadısı timarı olarak görünmektedir (Krş. ayn. defterler)

¹⁷⁵ 5 n. defterde Mostar موستار، مصتار، kalesinin diğer isminin Köprü -Hisarı olduğu kayıtlıdır. H. 882 de nefsi-bâzâr-ı Mostar 19 hâne (ispençe 7915) Süleyman Paşa (Rumeli beğlerbeği)'nin dayısı Ali Bey'in timarı idi (5 n. deft.). Burası h. 925 de 85 gebrân ve 4 müslim hânesi (10.281 hâsıl) ile mirlivâ hassı idi (76.167 n. defterler; Edirne ve Paşa livâsı, bk. fihrist).

¹⁷⁶ H. 882 de nefsi-bâzâr-ı Prepolye (Prije... polje) 155 hâne ve (ispençe 4837) 29.512 hâsıl ile mirliya hassı idi (5 n. deft.). 925 de nâhiye-i Kokan قوکان tâbi-i Prepolye gösterilmekte ve nefsi-bâzâr-ı Taşluca (Pileva پیلوه “Plevlje”) bu bölgeye dâhil kaydolunmaktadır. (76 ve 167 n. defterler).

¹⁷⁷ H. 882 de nefsi-i Gorajda (197 hâne, 5674 ispençe ve 23.712 hâsıl) aynı nâhiyede bir şehirdi. H. 925 de burası zaîm Mehmed'in tahvilinden 157 hâne ve 34.692 hâsıl ile mirlivâ hassı idi. 935 de ise bu nâhiye Foça kazasına tâbi gösterilmekte ve nefsi-bâzâr-ı Gorajda 26959 hâsıl ile mirliya hassı kaydolunmaktadır (5, 76, 167 n. deft.).

¹⁷⁸ Nova نوو، h. 925 de 16 gebrân hânesi ve 9501 hâsıl ile mirlivâ hassı idi (Krş. 76 n. deft.).

¹⁷⁹ Bâyezid II. devrinde (H. 890-894) “vilâyet-i Kral” ولایت قرال diye isim verilen Bosna livâsı o devrin tahrir defterlerinde şu nâhiyeler kaydolunmuş görünmektedir. Saray، Tırnova ترنوه، طرنوی، Rama رامه، Brod برود، Laşva لاشق، Visoko ویسکو، Dubrovnik دوبروونیک، Olofça “Olovo” اولوفچه، Pavli-ili پاولی، Boraç بوراچه (Ragonini, Çelebi pazarı)، Hırtar خرتار، Osad اوساد، İvratar اوراتار، İvraca اوراچه، Demurci-pazarı “Gloçaviç” غلوچاویچ، Balac (Plajuy) پروזור، Bobofça بوبوفچه، Prozor پروזור، Buncan بلنج، Blažوی، Křeševa کرشو، Vişegrad، Dobrun دوبرون، Kluç کلوج، Hodiddede خودی دوده، İzvečan ازوجان. Bunların içinde mâden bölgeleri olanlar -ki bizim defterimizde bazıları bahsedilmemiştir- hass-ı hümâyun idi. Msl. “nefs-i bâzâr-ı Křeševa گراشو، gümüş mâdenidir”, “Karye-i Sas صاس tâbi-i Vişegrad demir mâdenidir” kaydı ile Pâdişah hassı bulunuyorlardı. Ayrıca mirlivâ hassları başka zeâmetler ve kale

müstahfızları timarları vardı. Diğer taraftan Eflâkan taifesine de rastlanmaktadır. Bosna içinde Pavli-İli باولی ایلی, Kovaç-İli قواج ایلی، قواج، ولایت قواج، diye tesmiye edilen yerler de zikredilmektedir. Hattâ yukarıda zikredilen bâzı yerler buralara tâbi gösterilmekte idi. Nâhiye-i Hırtar der vilâyet-i Pavli, nâhiye-i Osad der vilâyeti Kovaç v. s. gibi. O devirde bu sancak dahilinde dirlik sâhibi olanlardan Saltuk Çelebi, İbrâhim voyvoda, Nimetullah Çelebi, Ahmed Pençyekî, Kasım Bey birâder-i Davud Paşa, Mehmed veled-i Mansur Bey, Çeşnigir Mahmud Bey, Hüseyin Bey Veled-i Küçük Sinan Bey, Mustafa Bey birâder-i Ali Paşa, Mustafa Bey veled-i Balaban Ağa gibi kimselere rastlanmaktadır (Tafsilât için bk. h. 890 da Mustafa bin Mehmed, Kâtip Mehmed bin Hamza marifetiyle yazılan 18 numaralı tahrir deft. ve 894 tarihli ve 24 n. tapu deft.) Celâl-zâde devrinde, henüz, livâ hâlinde gördüğümüz Bosna, XVI. astrın ikinci yarısından itibaren, Eyalet hâline geldi ve Hersek ile diğer sancaklar buraya bağlandı (Krş. Aynî Ali Risâlesi).

¹⁸⁰ H. 890 da zeâmet-i Yenice Pazar, Ahmed Bey veled-i İsâ Bey tasarrufunda iken h.894 de bu nâhiye mirlivâ hassı idi ve nefsi Yeni-Pazar'da 162 müslim ve 53 gebrân hâne bulunuyordu (Hâsil 32.369). Burada merhum İsâ Bey'in evkafı da görülmekte idi (Krş. 18 ve 24 n. defterler).

¹⁸¹ H.890 da Nahiye-i Saray Gümlü Çelebi كوملو چلی tahvilinden mirlivâ hassı idi. h.894 de de aynı vaziyette görülen bu nâhiyede nefsi bâzâr-ı Saray 92 müslim, 89 gebrân hânesi ve 7 cemaat-i Dubrovnikliو جماعت دورونیکلو ile (42.241) akçe yazılmıştı. Tırnova da buraya tâbi idi. Bu esnada mirlivâ hassı olan başka kasabalar da görülmektedir. Mesl. nefsi bâzâr-ı Priboy tâbi-i Dobrun دورون، nefsi bâzâr-ı Dimitrofça, nefsi bâzâr-ı Blajuy بلاژوی، v. s. gibi. Diğer taraftan ser-asker-i Brod برود . ser-asker-i vilâyet-i Pavli (Karagöz) dirliklerine de rastlanmaktadır. (Krş. aynı defterler).

¹⁸² H. 890 da Vişegrad zeâmeti Mehmed Çelebi veled-i İsâ Bey tasarrufunda idi ve nefsi bâzâr-ı Vişegrad 12 müslim, 205 gebrân hânesiyle 24.279 akçe olarak yazılmıştı. Ayrıca Vişegrad kadısı timarı vardı. h.894 de karye-i Sas صاص Vişegrad'a tâbi gösterilmişti ve demir mâdenlerinin Pâdişah hassı olduğu bildirilmektedir (Krş. ayn. defterler).

¹⁸³ H. 890 da Olofça (Pavli-İli vilâyetine bağlı) pazarı kurşun mâdeni ve Pâdişah hassı olarak 178 hâne ve 3 müslim hâne yazılmıştı. H. 894 de 177 hâne 80.491 akçe hâsil görülmektedir. (Krş. 18 ve 24 n. defterler).

¹⁸⁴ H. 890 ve 894 de nefsi bâzâr-ı Koniçe (Tırnova'ya tâbi) 54 gebrân ve 1 müslim hâne ile mirliva hasslarından idi (Tafsilât için bk. 18 ve 24 n. defterler).

EYALET DE ROUMILI, Ses LIVAS, ses villes, leurs revenus et leurs propriétaires, au début du règne de SOLIMAN le MAGNIFIQUE. ¹

“KÂTIP ÇELEBI” HADJI HALIFA dans son ouvrage renommé à Cihannûmâ commence par citer les divers pays du ROUMILI, résultant de la division des territoires de l’ancienne BYZANCE “IKLIM-i-ROUM” en deux parties, soit “YUNAM-i-ROUM” c’est-à-dire ROUM d’Hélène et pour l’ANATOLIE et il explique que la contrée se trouvant à l’Occident et au Nord du Bosphore “HALIC-i-KONSTANTINYE” était, pendant la conquête, connue sous le nom de “ROUMILI”. Cette définition était, depuis le commencement, employée en même temps comme nom géographique et d’autre part elle a exprimé, dans la division administrative, une unité d’administration dont la portée et l’étendue augmenta de plus en plus. Pendant la deuxième moitié du XIV^{ème} siècle, dès le commencement de la conquête de la Péninsule Balkanique, on y créa une BEGLERBEGGILIK (Préfecture) et la fonction de Préfet fut confiée à LALA SAHINPAŞA. D’autre part, à cette époque, les pays des régions frontalières étaient considérés comme “UDJ” ou marches extrêmes et l’on donnait aux autres des commandants ou des notables. Nous voyons d’abord que GAZI EVRENOS BEY fut nommé UC-BEYI c’est-à-dire BEY des pays de la frontière. C’est un événement curieux qu’au début de la domination ottomane dans les Balkans, on ne disait pas encore l’EYALET pour ROUMILI. AŞIK PAŞA ZADE et NEŞRI désignent toujours les petites forteresses et les petites villes, chacune comme un VILAYET. Par exemple... VILAYET de DIMETOKA, VILAYET d’IPSALA, VILAYET de HAYRELIOBOU, VILAYET de ÇORLOU. On pourrait comprendre que cette organisation a été complétée au XV^{ème} siècle peu à peu, et que les zones administratives se précisèrent et se déterminèrent au cours de cette période. Il est évident qu’à la tête de l’Administration et des forces militaires de ROUMILI, dont, depuis sa conquête, la grande importance qu’elles ont prise était indiscutable, on a placé les chefs militaires les plus capables et les plus dignes de confiance. En effet, nous connaissons, à la première moitié du XV^{ème} siècle, les personnalités distinguées qui avaient assumé

¹ Ağustos 1954 de Cambridge’de XXIII. Müsteşrikler kongresinde okunmuştur.

les rôles de premier plan dans les cadres de l'Empire Ottoman et qui furent nommés à l'administration de cette zone, comme TIMURTAŞ PAŞA, SINAN PAŞA, ŞEHABEDDİN PAŞA. Ceux-ci administraient eux-mêmes les contrées conquises en premier lieu dans les Balkans, comme un "Sandjak du Pacha" "PAŞA LIVASI" et, tenaient sous leur autorité les forteresses et les villes les plus importantes du point de vue stratégique, en les confiant aux chefs militaires les plus célèbres et les plus capables au combat, comme des LIVAS (Sandjaks) - Ainsi se sont formées les LIVAS de GELIBOLU, (GALIPOLI), de ÇIRMEN, de VIZA, de SOFIA, de NIKOPOLIS etc. l'une après l'autre, et celles-ci ont été rattachées aux BEGLERBEGILIK de ROMILI. Ces pays-là, la Péninsule Balkanique, quoi qu'il en soit, atteignent par la conquête la plus vaste étendue; on les administra comme une seule BEGLERBEGILIK jusqu'au milieu du XVI ème siècle. Mais les contrées des Balkans ultérieurement annexées à l'Empire Ottoman sont devenues chacune une LIVA dépendant du Vilayet de ROUMILI, selon leur importance stratégique et administrative.....

Depuis le commencement de la conquête, on observe que quelquefois cette fonction de BEGLERBEGILIK de ROUMILI se reunissait directement avec la fonction du poste de Premier Vizir. Ainsi, nous voyons une fois que MAHMOUD PAŞA au 15 ème siècle, pendant son pouvoir d'une quinzaine d'années et deuxièmement IBRAHIM PAŞA au début du règne de SOLIMAN le KANUNI, avaient dirigé le BEGLERBEGILIK de ROUMILI eux-mêmes, en même temps qu'ils exerçaient leurs fonctions de premier vizir. Ces cas extraordinaires peuvent résulter probablement du fait que MEHMED II, le Conquérant et SOLIMAN le MAGNIFIQUE (KANUNI) avaient fixé le centre de gravité de leurs politiques, extérieure et militaire, dans cette région des Balkans - En effet, pendant la première phase avaient été conquises la SERBIE, la BOSNIE, l'ALBANIE et toute la Morée et pendant la deuxième époque on avait pris, en utilisant comme base les premières, BELGRADE, la HONGRIE et tout le Littoral de la DALMATIE.

Il était d'usage, jusqu'à ces derniers temps, de considérer que la documentation la plus condensée et la plus sûre était contenue dans le de AYNİ-ALI, un petit livre remontant au début du XVII ème siècle, concernant l'organisation primaire, ses revenus, ses HASS et TIMARS

ses forces militaires en période de guerre etc. du BEGLERBEGILIK de ROUMILI, qui comprenait souvent presque toute la Péninsule Balkanique, comme un EYALET. Cette source historique est certainement bien loin de refléter avec une fidélité la situation au XVI^{ème} siècle et surtout l'organisation à l'époque du KANUNI: Les autres sources historiques, du XVII^{ème} siècle, telles que CIHANNUMA du HACI HALIFA, la partie du ROUMILI, comme de KANUNANME de HEZAR-FEN, HUSEYEN, peuvent nous faire connaître aussi l'organisation de leur temps. D'autre part, CELAL-ZADE (KOCA NIŞANCI) qui pourrait nous renseigner, étant l'un des plus compétents, dans son ouvrage célèbre "TABAKAT AL MAMILIK fi daracat AL MESA-LIK" a seulement parlé malheureusement des tables de matières de l'organisation de ROUMILI, dans son introduction. En conséquence on comprend facilement la grande valeur des cahiers relatifs à ce sujet et des enregistrements faits de leur temps.

En réalité, nous possédons aujourd'hui d'assez grandes connaissances grâce aux détails enregistrés relatifs au statut du ROUMILI, comme des autres régions de l'Empire, ces enregistrements ayant été faits pendant la dernière moitié du XV^{ème} siècle et la première moitié du XVI^{ème}. Mais le plus grand inconvénient de ces cahiers d'enregistrement consiste en ce que l'on ne nous a pas transmis des cahiers formant une série complète et établis en même temps dans toutes les régions. De la comparaison des différents cahiers, concernant l'ensemble de la Péninsule Balkanique, vont résulter un peu, à mon avis, des progrès dans les recherches et les efforts faits dans ce domaine.

C'est pourquoi un tout petit cahier, que nous venons de découvrir dans les archives de TOPKAPI SARAYI paraît avoir une importance extraordinaire pour la raison qu'il donne l'aspect général de l'organisation du ROUMILI au début du règne de SOLIMAN le MAGNIFIQUE et plus particulièrement au temps de SADARET (grand vizirat) d'IBRAHIM PAŞA. Ce cahier (Defter) ne fournit aucun détail ni aucun des renseignements circonstanciés que nous trouvons dans les autres cahiers d'enregistrement connus sous les noms de MUFASSAL et d'ICMAL; il nous fait connaître seulement les noms des villes et petites localités du ROUMILI, leurs qualités, c'est-à-dire leur état de LIVA (sous-préfecture), ŞEHİR (ville), KAZA (district), KASABA (petite ville) ou KAL'A (forteresse), les lieux de leur rattachement, leurs prop-

riétaires avec leurs fonctions, les revenus des villes; en somme, les points les plus importants. Cependant, ce cahier ne porte aucune date, mais on peut constater facilement qu'il fut écrit sous le règne de SOLIMAN KANUNI et au temps du grand vizir IBRAHIM PAŞA, du deuxième vizir MUSTAPHA PAŞA, et du DEFTERDAR ISKANDER ÇELEBI, qui tous étaient en vie à cette époque. Par ce qu, Ils apparaissent comme les probriétaires de quelques villes ou petites villes. MUSTAPHA PAŞA mourut en 935 H (1529); par conséquent le cahier a été écrit avant sa mort. Nous pouvons ainsi supposer, en tout cas, la date du DEFTER: entre 1526-1529- Ce cahier énumère tout l'EYALET de ROUMILI en 27 LIVAS, sans faire de division en aile droite et en aile gauche (SAG KOL, SOL KOL), ni ROUMILI, ni LIVA de PAŞA. Cependant, un autre cahier d'enregistrement, que l'on appelle MUFASSAL, écrit seulement quelques années après celui-ci et qui contient aussi les mêmes chiffres de contribution et autres détails (Archives de BAŞVEKALET, ISTANBUL No. 167) avait considéré la LIVA de PAŞA en deux parties principales, l'aile droite et l'aile gauche. D'autre part, on sait très bien que KATIP ÇELEBI dans son CIHANNUMA, divise les pays du ROMILI en trois parties principales, en y ajoutant l'aile moyenne, Ortakol de sorte qu'il considérait que l'aile droite contiendrait les LIVAS de VIZE et KIRK-KILISE, en allant d'ISTANBUL à SILISTRE et les rives du Danube: l'aile gauche aurait les régions littorales de la Mer EGEE, SALONIQUE et la MOREE: l'aile moyenne se composerait des LIVAS qui étaient dans la direction de la BOSNIE et du BUDIN, la Hongrie.

L'une des originalités les plus importantes de notre document consiste en la différence des sources du XVII^{ème} siècle, de CELAL ZADE et même des autres cahiers d'enregistrement qui ne datent que de quelques années plus tard, au sujet des LIVAS qu'il énumère et des villes et petites villes qu'il leur rattache respectivement. Par exemple, CELAL ZADE cite SKOPOLIE et DELVINE chacune comme des LIVAS; AYNİ ALI et aussi KATIP ÇELEBI n'en diffèrent aucunement. Par contre, dans notre cahier, le premier de ceux-ci on considère comme dépendances du LIVA de PAŞA et le deuxième comme étant une ville du LIVA de VALONA. D'autre part, le cahier d'enregistrement que nous savons avoir été écrit en 937 H (1531) ou un peu plus tard (No 167) avait montré FLORINE comme un KAZA (district) alors qu'on la considère dans le nôtre comme une LIVA. Il est naturel que l'EYALET

de BUDIN, qui avait été formé après la conquête de la Hongrie, contiendrait aussi les LIVAS de SEMENDRE, IZVORNIK, qui dans notre document sont indiqués dans le cadre de l'EYALET de ROUMILI. D'ailleurs CELAL ZADE non plus ne les cite dans sa table des matières du ROUMILI. Pourtant, dans ce manuscrit, à la différence des autres cahiers d'enregistrement, nous voyons aussi les LIVAS de GALIPOLI et de MYTILENE (MIDELLI) dans de cadre du ROUMILI. D'autre part, parmi les villes et forteresses qui sont rattachées aux LIVAS, il y a aussi une grande différence entre celles-ci et celles des cahiers ultérieurs (BAŞVEKÂLET ARŞIVI No 167, 370). Et même, il diffère aussi d'un autre cahier particulier à cette époque, décrivant et présentant en détail les HASS des hommes d'État, comme IBRAHIM PAŞA, MUSTAPHA PAŞA, AYAS PAŞA, KAZASKER MOULANA MUHIDDIN, etc. (Archives de TOPKAPI SARAYI D. 544) et on observe entre les deux cahiers les diversités d'organisation du ROUMILI, qui nous permettent de croire qu'il y avait en même temps des nuances dans les vues à ce sujet, entre les hommes d'administration et les employés ou secrétaires du recensement (TAHRIR EMİNİ).

Dans notre cahier, les LIVAS du EYALET de ROUMILI sont les suivantes: PAŞA LIVASI (Liva de Pacha), GELIBOLU (Gallipoli), (Nikopoli), VIZE (Viza), CIRMEN (Tchiermen), SOFYA (Sofia), KOSTENDIL (Kustendil), MIDELLÛ (Mytilène), SEMEDRE (Semendria), ISKENDERIYE (Skutari, Skodra), AVLONYA (Valona), ILBASAN (Elbasan), OHRI (Okhrida), EGREBUZ (Agriposé), TIRHALA (Trikala), PREZERIN (Prizren), ALACAHISAR (Krouchevats), VIDIN, FLORINA, MORA (Morée), VULÇTERIN (Voultechtrin), YANINA, KARLI-İli (Acarnaie), ZVORNIK, HERSEK (Herzégovine), Bosna (Bosnie).

Nous examinerons maintenant, un peu et en général, la composition quelques LIVAS et leurs villes, désignées sous le nom de NEFS c'est-à-dire la ville elle-même, la ville proprement dite, leurs propriétaires avec leurs titres et fonctions et enfin leurs revenus. Nous voyons d'abord la LIVA de Pacha, comprend la plus grande étendue et contient 34 villes et petites localités: Ce sont: EDIRNE (Andrinople), DİMETOKA (Démitoka), ERGENE (Ouzoun - Koeprü), FEREDJIK, IPSALA, ESKIHISAR ZAĞRA (Stara Zagora), KIZIL AĞAÇ (Kizil Agatch), FILIBE (Philippopoli), TATAR PAZARI, ÜSKÛB (Sko-

polie), KALKANDELEN (Telovo), KIRÇOVA (Krouchevo), KÖP-RÜLÜ (Vélès), PIRLEPE (Prilep), MANASTIR (Monastir, Bitolia), YENICE VARDAR (Vardar Yanitsa), VODENA, KARAFERIA (Verria), SERFIÇE (Selfiedje, Sarvice), HORPIŞTE, BEHLİŞTE, KESRYİE (Kastoria), GÖRICE (Goeritsa), GÜMÜLCINE (Komotini), INOZ (Enos), YENIDJE KARASU, DRAMA SEREZ (Sérès), ZIHNE (Zonova), NEVREKOP, TIMUR-HISAR, AVRET-HISAR, SİDEROKAPSI, (Salonique).

Parmi ces villes: EDİRNE, USKUP, MANASTIR, KASTORIA, SEREZ, TIMUR-HISAR, AVRETHISAR, SIDEROKAPRI et SELANİK appartiennent aux HASS du PADISCHAH entièrement et leurs revenus les plus importants sont:

Salonique:	3.149.659 akçe (aspre)
Edirne :	1.807.892 akçe,
Üsküp:	372.258 akçe,
Monastir:	106.226 akçe

Quelques unes de villes appartiennent partiellement aux HASS du PADISCHAH et aux HASS des VIZIRS, ou à une fondation pieuse. Dans la LIVA de PAŞA, parmi les possesseurs du HASS et trouvaient MUSTAFA PAŞA, AYAS PAŞA, KASIM PAŞA, KAPUDAN BEY, DUKAKIN-ZADE (MEHMED PAŞA), ALİ ÇELEBI (Ağa des Azeps), KAZASKER de l'Anatolie et quelques ZAIMS dont l'un était HAMZA, le possesseur de YENIDJE VARDAR et mari de l'ancienne épouse du ŞAH ISMAIL SAFAVIDE. La LIVA GELIBOLU, dans notre cahier, contient seulement les villes de GELIBOLI et de MALGARA, appartenant la première aux HASS du SULTAN.

Nous savons qu'il y a aussi des sources historiques, parmi lesquelles un manuscrit turc de la BIBLIOTHEQUE NATIONALE, No 41, F. 40 d'après lequel cette LIVA s'est transformée, dès le milieu du XVI^{ème} siècle, en une LIVA de PASA du EYALET de CEZAIİR-i BAHR-i SEFID, c'est-à-dire EYALET des Iles Méditerranéennes, qui s'était nouvellement formé. La LIVA de SILISTRA contenait les villes d'AK-KIRMAN, KILI (Kilia) AHYOLU (Ankhialos), PRAVADI, VARNA, HIRSOVA, KARINOVASI (Karnabat), MESURİ, AİDOS RUS-KASRI (Rousoukesse); et les trois premières de celles-ci appartenaient aux HASS du PADISCHAH; VARNA, à la fondation de SULTAN SELIM (à mosquée de SELIM Ier, à ISTANBUL), et les autres

aux HASS ou ZEAMET de MIRLIVA (Bey de Sandjak) et des SUBAŞI (chefs militaires). Nous savons également que cette LIVA est devenue un EYALET indépendant à partir du début du XVII^e siècle. La LIVA de NIKOPOLI se composait des villes suivantes: YİRGÖĞI (Giurgiu), On dit aussi dans le cahier Rus, IVRADJA (Orie-Khovro) NIKOPOLI, proprement dite, LOFÇA (Lovetch), TIRNOVA, SUMNU (Chumla), SISTOV NIKOPOLI, qui procurait les plus forts revenus de cette LIVA, appartenait au MIRLIVA, le HASS de Bey de Sandjak (230.686 aspre), SUMNU et les autres villes aux HASS du PADISCHAH et TIRNOVA était la possession de ISKANDER ÇELEBI, le célèbre DEFTERDAR de cette époque. La LIVA de VIZE comprenait les villes et petites villes de VIZE, HAYREBOLOU, BİRGOZ (Lulebourgaz), DANISCHMEND ESKI (Babaeski), TCHOURLOU, KIRK-LILISE, EREĞLI, TERKOS, INCÜGEZ. Dans cette LIVA ne se trouvait pas le HASS du PADISCHAH, mais, plusieurs appartenaient aux fondations (VAKF) de FATIH et de BAYEZID. Cependant KIRK-KILISE était la possession du BEY de MUSELLEM. C'est CELÂL-ZADE qui, le premier, nous apprend que cette ville, se transformant en une LIVA particulière, des MUSELLEM de KIJILCA, avait été rattachée au EYALET de ROUMILI.

Le LIVA de ÇIRMEN, dont les revenus n'étaient pas importants, se composait des villes de CIRMEN, HASKÖY, YENICE, ZAĞRA (Novo Zagora) INEPAZARI, AKÇA KIZANLIK, CIRPAN (Tchirpan) et RODOSCUK (Rodosto, Tekfur-dağı) - La dernière était le HASS de MIRLIVA et les autres au VAKF de la Mosquée de FATIH (Istanbul). La LIVA de SOFIA contenait les villes et petites villes minières suivantes: SOFIA, PREZENIK (Berejnik) CETROFCA (Tchitrovetz), SAMAKOV, SEHIRKOY (Piro), BERKOFÇA (Brekoutza), IHTIMAN SOFIA et les villes minières appartenaient aux HASS du PADISCHAH. SEHIRKÖY était la possession d'ISKANDER CELEBI, BERKOFÇA de HUSSAM Bey le KETHUDA et IKTIMAN de la fondation de ZAVIYE de MAHMOUD Bey, MIHAL/OĞLOU.

La LIVA de KUSTENDIL se composait des villes de KRATOVA (la ville elle-même appartient aussi aux HASS du PADISCHAH) DUBNITZA, MENLIK, ILICA, IVRANYIA (Vrana) ICHTEP, USTRUMEA (Stromitza), RADOMIR, NOKERITCH MENLIK appartenaient aux HASS de MUSTAPHA PAŞA et les autres à des

MIRLIVA et SOUBACHI. La LIVA de MIDİLLİ (Mitylène) consistait seulement en la ville de MIDİLLI et la forteresse de MOLOVA (Molivo) - Il est intéressant de noter que celles-ci étaient la possession du MIRLIVA de RODOS (Rhodes) qui n'appartenait pas, à ce moment-là, au EYALET de ROUMILI et aurait appartenu plus tard au EYALET de CEZÂİR, avec la LIVA de MIDİLLI.

je ne veux pas continuer à énumérer les autres LIVAS et leurs villes en détail, pour m'abstenir de renseignements circonstanciés. Il est possible de les voir de les examiner dans l'original par les photo-copies ci-jointes.

Pourtant je voudrais indiquer que plusieurs de ces livas contenaient des régions relativement petites, en tout cas, pour former des buts stratégiques. Par exemple, le LIVA d'ILBASAN, avec cette ville et la forteresse de DRAÇ (Durazzo), le LIVA d'OHRI, la ville d'OHRI avec AKÇE-HISAR le LIVA de PRZERIN TIRGOVIŞTZA et FOCA, avec la ville de PRZRIN. le LIVA de KARLI ILI consistait en AJA-MAURA, ANGELIKASTRO et VONITJA. Cependant, le LIVA de FLORINA se composait seulement d'elle-même. Cette LIVA était auparavant du HASS du PADISCHAH, tandis qu'à ce moment-là elle se trouvait en possession d'un SOUBACHI et l'on ne tarda pas, comme indiqué plus haut, à être déçue du statut de LIVA et rattachée à une autre LIVA. Il s'est certainement produit, avec le temps, des changements considérables dans les rattachements et dépendances des villes, petites villes et forteresses aux LIVAS, Quelquefois, leur nombre augmenta, d'autres fois la dépendance changea et il est évident que leurs possesseurs de même que leurs revenus, ont subi des altérations. importantes. Il est toujours possible de suivre ces changements, soit dans les cahiers d'enregistrement ultérieurs, soit dans l'oeuvre d'AYNİ ALİ, de CIHANNÜMA et autres sources statistiques et descriptives. En tout cas, si l'on fait des comparaisons entre celles-ci, on obtiendra certainement des résultats intéressants. A ce sujet, nous nous contenterons de présenter les cartes dont nous avons prises des photocopies, dans un manuscrit inédit de Cihannüma se trouvant à la Bibliothèque de TOPKAPI SARAYI (REVAN KÖŞKÜ) pour indiquer les possibilités entre le début du XVI ème siècle et le XVII ème siècle, dans la question des divisions administratives de ROUMILI, et nous désirons aussi terminer notre communication en insistant sur l'importance considérable à plusieurs points de vue, de ce document.

CLEMENS EMİN BOSCH

(1899-1955)

Prof. Dr. ARİF MÜFİD MANSEL

22 Temmuz 1955 tarihinde hem İstanbul Arkeoloji Müzeleri, hem İstanbul Üniversitesi memleketimizin kültürüne büyük hizmetleri dokunmuş olan bir rüknünü, Prof. Bosch'u kaybetti. Gerek Müze-
de, gerek Üniversitede kendisiyle uzun müddet çalışmış ve kendisini yakından tanımak fırsatını bulmuş bir ferd olarak bu satırlarla hatırasını anmağı bir borç telâkki ediyorum.

Clemens Bosch 6 Ekim 1899 da Almanya'nın Köln şehrinde doğmuş, ilk ve orta tahsilini Köln ve Darmstadt'ta tamamladıktan sonra 1920 senesinden itibaren Berlin ve Heidelberg Üniversitelerinde ilkçağ tarihi, arkeoloji ve klâsik filoloji tahsil etmiş ve 1925 de Heidelberg'te ilkçağ tarihi kürsüsünü işgal eden meşhur tarihçi A. v. Domaszewski'nin nezdinde "*Die Quellen des Valerius Maximus ; ein Beitrag zur Erforschung der Literatur der historischen Exempla*" (*Valerius Maximus'un kaynakları ; tarihî "exemplum"lar literatürüne dair bir araştırma*)¹ adlı bir tez hazırlıyarak doktora imtihanını vermiştir. 1927 senesinden itibaren Bosch'u Halle Üniversitesinde tanınmış ilkçağ tarihçisi W. Weber'in yanında buluyoruz. Bu âlimin teşviki ile Bosch ilkçağ Küçük Asya sikkeleri üzerinde çalışmağa başlamıştır ki bütün hayatı müddetince bu konu onu birinci derecede ilgilendirecek ve en verimli ilmî faaliyeti bu sahada olacaktır. Bosch ilk önce bu çalışmaları için gerekli malzemeyi toplamak üzere 1928 senesinden itibaren gerek Almanya dahilinde, gerek diğer Avrupa ülkelerinde müteaddit seyahatler yapmış, böylece başlıca nümizmatik kabinelerinde bulunan Anadolu sikkelerinin tariflerini ihtiva eden fişlerden başka bunların alçı kalıplarından müteşekkil gayet zengin ve kıymetli bir etüd koleksiyonu vücade getirmeğe muvaffak olmuştur. Bu çalışmalarını yakînen takip ve takdir eden Prof. Weber 1930 da kendisini Halle Üniversitesinde müdürü bulunduğu "İlkçağ araştırmaları enstitüsü" ne (Institut für Altertumswissenschaft) başasistan olarak almıştır.

¹ Bu tez 1929 senesinde Stuttgart'ta basılmıştır.

Bosch'un 1931 senesinde Berlin Arkeoloji Cemiyetinde verdiği "Über die kleinasiatischen Münzen der römischen Kaiserzeit" (Roma imparatorluk devri Küçük Asya sikkeleri hakkında) adlı konferans² bu çalışmaların bir programını, aynı zamanda hedefini ihtiva etmekte, bundan başka Anadolu'da Romalılar devri sikkelerinin yalnız bu ülke için değil, fakat bütün ilkçağ tarihi için ne kadar önemli vesikalar teşkil ettiği hakkında açık bir fikir vermektedir. Müellif bazı umumî mülâhazalardan sonra Roma imparatorluk devrinde birçok Anadolu şehrinin idarî ve iktisadî muhtariyetini muhafaza ettiğini ve sikke darbetmeğe devam eylediğini ortaya koymakta, bunların sayısının M. ö. 1. asırda 140 olmasına karşılık M. s. 1. asırda 173, 2. asırda 270, 3. asırda ise 295 e yükseldiğini, basılan sikke miktarının da (bu hususta tam rakamlar tesbit etmek mümkün olmamakla beraber) bununla hemahenk olarak tedricî surette arttığını ve 3. asırda en yüksek haddini bulduğunu açıklamaktadır. Bundan sonra sikkelerin tarih vesikaları olarak önemine dair birkaç misal veriyor: üzerlerinde ordu sancakları (*signum*) tasvirleri bulunan ve nisbeten geç devirlere ait olan sikkeler büyük yollar üzerindeki şehirlere aittir. Bu şehirler bir harita üzerinde tesbit edildikte M. s. 3. ve 4. asırlarda Roma ordularının Doğu seferlerine giderken takip ettikleri yollar vâzih bir surette meydana çıkmaktadır. - Nikaia (İznik) sikkeleri üzerinde Sangarios'un (Sakarya) allegorik tasvirleri vardır. Strabon ilkçağda bu nehrin Gallos'la (Mudurnu suyu) birleştiği noktaya kadar seyrüsefere elverişli olduğunu yazdığına göre ticaret gemilerinin Karadenizden bu noktaya kadar geldiği, buradan malların kara yolu ile İznik'e sevk edildiği, bu şehirden de Marmara yoluyla Akdenize ulaştırıldığı meydana çıkar. Şu halde bu sikkeler İznik şehrinin ticareti için Sakaryanın haiz olduğu önemi tebarüz ettirmektedir. - Romalıların hâkimiyetleri müddetince yaymağa çalıştıkları "Pax Romana" mefhumuna, yani Romalılar sayesinde cihanda bir sulh ve sükûn devresi başlamış olduğu vakıasına bu sikkeler fazla yer vermemektedir. Buna karşılık bilhassa 3. asır sikkelerinde pek çeşitli zafer tasvirlerine rastlanmaktadır. Bunlardan bazıları sembolik bir surette imparatorluk devri Roma kültürünün barbarlara karşı kazandığı zaferi açığa vurmakla beraber bir çokları o zamanlar Doğuda Romalıların en

² Şu eserde basılmıştır: *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Archäologischer Anzeiger* 1931, s. 423-456. Tenkit: *Numismatisches Literatur-Blatt* 1932, s. 2573-2575 (H. Lorenz).

A. M. Mansel



Clemens Emin Bosch
1899 — 1955

korkunç düşmanı olan Part'lara karşı kazanılan zaferlerle ilgili bulunmaktadır. Yine bu hâdiselerle ilgili olarak "*Roma aeterna*" (ebedî Roma) mefhumu bu sikkeler tarafından sık sık ele alınmaktadır. Dinî sahada da sikkeler önemli bir rol oynamaktadır. İlâh kültürünün yayılışı, bunların birbiriyle olan münasebeti, kült binaları ve heykellerinin şekli hakkında sikke tasvirleri önemli ipuçları vermektedir.

1932 senesinde Bosch bu çalışmalarına dayanarak kaleme aldığı "*Die kleinasiatischen Münzen der römischen Kaiserzeit*" (Roma imparatorluk devri Küçük Asya sikkeleri) adlı bir tez ile doçent olmuş ve bu mevkii Halle Üniversitesinde 1935 senesine kadar muhafaza etmiştir. Bu tez bazı tadiller ve ilâvelerle "*Die kleinasiatischen Münzen der römischen Kaiserzeit. II. Einzeluntersuchungen. I. Bithynien. I. Hälfte*" (Roma imparatorluk devri Küçük Asya sikkeleri. II. Tafsîlâtli araştırmalar. I. Bitinya. I. cüz) ünvanı altında 1935 te Stuttgart'ta bir kitap halinde neşredilmiştir. İlim âlemi tarafından, o devirde intişar eden tahlil ve tenkit yazılarının gösterdiği gibi, ³ müsaid karşılanmış olan bu eserin önsözünde Bosch konferansında açıklamış olduğu hususlara ve bilhassa Anadolunun orijinallığı ve bütün ilkçağın siyasî ve kültürel tarihi için taşıdığı öneme işaret ettikten sonra ⁴ sikkelerin bu kültürü aydınlatmak hususunda oynadığı rolü tebarüz ettirmektedir. Fakat esashı neticelere varabilmek için yalnız muayyen bölgelere değil, bütün Anadoluya ait sikke malzemesinin bilinmesi zarureti üzerinde duran Bosch kendi zamanına kadar Anadolu sikkelerine dair bazı umumî kataloglar yapılmışa başlanmış, fakat bunlar tamamlanmak şöyle dursun, insicamlı parçalar halinde bile neşredilememiş olduğunu anlatmakta, kendisinin ise M. ö. 700 senesi ile M. s. 300 seneleri arasında Anadoluda basılan sikke malzemesinin heybeti karşısında çalışma sahasını hudutlandırmak mecburiyetinde kaldığını ve sadece Roma imparatorluk devri sikkelerini (Avgustus'tan Gallie-

³ Bk. *Deutsche Literatur-Zeitung* 1935, s. 1659-1661 (K. Regling); *Klio* 29, 1936, s. 328-329 (F. Miltner).

⁴ Anadolunun özelliklerini Bosch müteaddid yazılarında tebarüz ettirmeye çalışmıştır. Yukarıda adı geçen *Archäologischer Anzeiger*'deki makalesinden başka bk. *Numismatisches Literatur-Blatt* 48, 1931, s. 2493 v.dd.; 2553 v.dd.; 2572 v.dd.; 5555 v.dd. ve II. Türk Tarih Kongresinde (1937) yaptığı "*Tarihte Anadolu hususiyetleri-DasAnatolische in der Geschichte*" adlı tebliğ (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, IX. seri, no. 2), İst. 1943, s. 801-811.

nus'a kadar) etüd konusu olarak seçtiğini yazmaktadır. Bosch yalnız idare tekniği bakımından bir mâna taşıyan Roma eyalet taksimatı yerine öteden beri coğrafi, etnik ve kültürel birlikler olarak karşımıza çıkan Bithynia, Pontos, Karia, Lykia, Pamphylia... gibi antik bölgeleri ele almakta, her bölge için iki kitap çıkarmak niyetinde olduğunu söylemektedir. Birinci kitap bu bölgede basılmış olan sikkelerin bir katalogunu, ikinci kitap ise teferruata kadar giden mufassal araştırmaları ihtiva edecek ve birincisinin bir nevi tefsiri olacaktı. Anadolu'nun ilkçağda ihtiva ettiği 18 bölgeye ait sikkeler bu suretle toplu olarak neşir ve tefsir edildikten sonra umumî mahiyette nihaî bir cilt neşredilecekti ki bu ciltte bundan önceki tafsilâtlı araştırmalarda ortaya atılan meseleleri yahut elde edilen neticeleri bir kerre daha gözden geçirmek, bunlardan bazılarını birleştirmek suretiyle Roma imparatorluk devrinde Anadolu'nun şehircilik, iktisat ve para, siyaset ve kültür sahalarındaki gelişmesinin anahatları çizilmiş olacaktı. Ne yazık ki Bosch bu büyük ve belki de bir kişinin takatının fevkinde olan programı tahakkuk ettirememiş, yukarıda zikrettiğimiz Bithynia tafsilâtlı araştırmalarına bağlı sikke katalogunu dahi tabettirmeğe muvaffak olamamıştır.

Bu eserin kısmen dahi neşredilememesinde siyasi hâdiselerin de rolü olmuştur. O tarihlerde Almanya, Hitler rejiminin tesiri altında, hiçbir tahdide tahammülü olmayan ilim araştırmalarının gelişmesine elverişli bir ülke olmaktan çıkmıştı. Bu rejimle bağdaşamayan Bosch için akademik karyerde ilerlemek imkânları ortadan kalkmıştı. İstanbuldaki Alman Arkeoloji Enstitüsünün başında bulunan Prof. Scheide'nin ⁵ tavassutu üzerine İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki antik sikke koleksiyonlarının tertip ve tasnifi ile görevlendirilen Bosch 1935 senesinde Türkiyeye gelmiştir. Böylece Bosch için yeni bir âlem açılmış oluyordu. Kendisi üzerinde bu kadar çalıştığı, hakkında bu kadar büyük plânlar hazırladığı sikkelerin vatanına gelmiş, İstanbul müzelerinde ise pek zengin bir malzeme ile karşılaşmıştı ⁶. Bu malzeme Müzeler umum müdürü Halil Edhem merhumun gayreti ile 1918, 1924 ve 1929 senelerinde İstanbul'a davet edilmiş olan Berlin mes-

⁵ Bu değerli ilim adamı ve idareci için yazdığım nekrolojiye bk. *Belleten* XVI, 1952, s. 407-418.

⁶ İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki meskûkât koleksiyonları ve bunların tarihçesi için bk. Halil Edhem, *Âsariatika Müzesinde meskûkât koleksiyonları* (İstanbul Âsariatika Müzesi neşriyatı, no. 6), İst. 1923, s. 28 v.d.

kükât kabinesi müdürü Prof. K. Regling tarafından tetkik ve tasnif edilmiş ve bir envanter defteri de vücade getirilmişti ⁷. Fakat yeni buluntular ve satınalmalar sayesinde koleksiyonlar günden güne zenginleşiyordu. Hem bunları gözden geçirmek, hem de sadece bir envanter ile iktifa etmeyip bunların ilmî bir kataloğunu yapmak mübrem bir ihtiyaç haline gelmişti. İşte Bosch bu işe bütün kuvveti ile sarılmış, o zamanlar meskükât kabinesini idare eden ve geniş pratik bilgilere sahip bulunan merhum Osman Arıdağ'ın şahsında kendine yakın bir dost ve değerli bir çalışma arkadaşı bulmuştur. 1939 senesi sonbaharına kadar devam eden bu çalışmaların neticesi üç ciltlik mufassal bir katalog ile teşhir edilen sikkeler için bir rehber hazırlanması olmuştur. Sikkelerin o tarihte patlak veren harpten dolayı Anadolu'ya nakli üzerine katalogun bazı noksanlarını tamamlamak mümkün olamamış, bu yüzden bu eser bugüne kadar basılamamıştır ⁸. Çok faydalı bilgiler ihtiva eden ve bir nevi nümizmatik elkitabı karakterini taşıyan rehber ise "*Eski sikkeler rehberi. I. Bölüm. Yunan Romen-Bizantin ve Avrupa sikkeleri*" adı altında İstanbul'da 1951'de intişar etmiştir.

Müzedeki çalıştığı esnada Bosch için önemli bir hâdisce cereyan etmiştir. Öteden beri dinî konulara karşı hususî bir ilgi göstermiş olan Bosch Türkiye'ye geldikten sonra İslâm dinini yakından incelemek ve tanımak fırsatını bulmuş, bu dinin tesirine kapılarak müslüman olmuş ve "Emin" adını almıştır. Bundan sonraki eserlerinde kâh "Clemens" kâh "Emin" önadlarını kullanmaktadır.

Meskükât koleksiyonunun Anadolu'ya nakli üzerine Bosch için müzede faaliyet sahası kalmamıştı. Fakat kendisinin akademik karyerden yetişmiş bir âlim olduğunu ve esasen müzede çalıştığı esnada arkeoloji öğrencilerine konferans şeklinde çok istifadeli dersler verdiğini gözönünde bulunduran İstanbul Üniversitesi kendisini Hellenizm-Roma ve Nümizmatik profesörlüğüne seçmiş ve bu vazife Bosch 1954 senesine, yani hastalığı ders vermesine artık müsaade etmediği ana kadar, kalmıştır. Bu müddet zarfında Bosch iyi bir hoca olduğunu da isbat etmiştir. Hem yanındaki asistanların karyerlerinde

⁷ Halil Edhem, *adı geçen eser*, s. 29 v.d. ve *Halil Edhem Hatıra Kitabı II* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, VII. seri no. 5 a), İst. 1948, s. 24 (Mansel).

⁸ Bu noksanların bir an evvel tamamlanıp katalogların basılmasının sağlanmasını müze uzmanlarından bekleriz.

ilerlemelerine, doktora ve doçentlik tezlerini hazırlamalarına yardımlarda bulunmuş, hem de verdiği dersler, vüzh ve dakikliklerinden dolayı, öğrenciler tarafından büyük istifade ile takip edilmiştir. Bilhassa antik sikkelere, ilkçağ kültür tarihinin birtakım problemlerini halletmek üzere başvurması ve bunların önemini her defasında yeni delillerle ortaya koyması bu derslerin hususiyetini teşkil eder. O esnada Bosch pek orijinal olmamakla beraber birçok isabetli görüşleri ihtiva eden ve öğrencilere mücmel, fakat sağlam bilgiler vermediği gözönünde bulunduran “Helenizm tarihinin anahatları. Ks. 1-2”⁹ ve “Roma tarihinin anahatları”¹⁰ adlı ders kitaplarını yazmıştır.

Üniversitede çalıştığı esnada yaptığı neşriyatın hepsi Anadolu'nun ilkçağ tarihi, nümizmatığı ve epigrafyasına aittir ve bazan bu üç bilim kolunun birbirini ne suretle desteklediği ve tamamladığına dair güzel misallerle doludur. Nitekim “*Bergama kiral hanedanının şeceresi*”¹¹ ve “*Bithynia tetkikleri*”¹² metodlu kaynak araştırmaları mahiyetinde olup bunlardan birincisi Bergama kiral ailesinin şeceresini kesin olarak tesbit etmekte, ikincisi ise bilhassa ikinci elden öğrendiğimiz kaynakların tahlil ve tenkidi neticesinde en eski Bithynia tarihine yeni temel taşları katmaktadır. Anadolu'nun ilkçağda diğer bütün Akdeniz ülkelerinden daha fazla sikke darbettiğini ve bunu darp mahallerinin sayısının açığa vurduğunu belirten “*Eskiçağda müstakil meskûkât darbının vüs'atı*”¹³ adlı makalesi, Anadolu'da hiçbir zaman tanınmamış olan imparator I. Gordianus'a ait sikkelerin mevcudiyetini bildiren ve bunların ancak III. Gordianus zamanında, büyük babasının adına basılmış olduğunu ortaya koyan “*I. Gordianus'un Küçük Asya sikkeleri*”¹⁴ adlı kongre tebliği, yahut Apameia (Myr-

⁹ *Helenizm tarihinin anahatları. I. Ks. Büyük Iskender İmparatorluğu* Çeviren: A. Erzen (İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi yayınları, no. 161), İstanbul 1942; II. Ks. *Roma İmparatorluğuna katıldıkları tarihe kadar Helenizm Devletleri*. Çeviren: S. Atlan (İst. Üniv. Edeb. Fak. yayınları, no. 206), İstanbul 1940.

¹⁰ *Roma tarihinin anahatları. I. Ks. Cumhuriyet*. Çeviren: S. Atlan (İst. Üniv. Edeb. Fak. Yayınları, no. 127), İstanbul, 1940.

¹¹ *Türkiyat Mecmuası VII-VIII, 1940/42, s. 105-127.*

¹² *Bellelen X, 1946, s. 29-53.*

¹³ *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, cild. I (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, VII. seri, no. 5), Ankara 1947, s. 161-164.

¹⁴ *IV. Türk Tarih Kongresi* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, IX. seri, no. 4), Ankara 1952, s. 66-72.

leia= Mudanya) sikkelerine dair yazılmış ilk monografi olan “*Colonia Iulia Concordia Apameia sikkeleri*”¹⁵ adlı etüdü ve recam ve teşvikim üzerine tertiplemiş olduğu “*Türkiyenin antik devirdeki meskûkâtına dair bibliyografya*” sı¹⁶ nümizmatik sahasına ait kıymetli araştırmalardır. “*Nikaia bayram oyunları*”¹⁷ ise kitabeler sayesinde öğrendiğimiz şehir bayramlarına sikkelerin yardımı ile bazı yenileri katılabileceğini açığa vurmakta, “*Ankaradaki antik devir hamamının müessisi*”¹⁸ nin kitabeler sayesinde ismi ve tarihi tesbit olunmakta, Roma imparatorluk devrinde eyaletlerde büyük binaların kimler tarafından ve ne suretle yapıldığı noktaları üzerinde durulmakta, “*Die Kelten in Ankara*” (*Ankarada Kelt’ler*)¹⁹ adını taşıyan etüdde yine kitabelere istinaden Galat ailelerinin ilk imparatorluk devrinden itibaren göçebeliği terk ederek şehirlere yerleşmeğe başladığı, fakat yerli halk ile karışarak M. s. 2. asırdan itibaren benliklerini tamamiyle kaybettikleri gösterilmekte, bu suretle bütün bu makalelerde epigrafya ile tarihin birbirini ne şekilde tamamladığı hakkında güzel misaller verilmektedir.

Bosch nümizmatığın yanında epigrafyanın Anadolunun ilkçağ tarihi için ne kadar büyük bir önem taşıdığını gözönünde bulundurarak sırf bu saha ile de uğraşmıştır. Nitekim 1941/42 kışında uzunca bir müddet asistanı Dr. Afif Erzen ile birlikte Ankarada çalışarak bu şehrin antik kitabelerini toplamış²⁰, 1946 senesinde birlikte yaptığımız Antalya bölgesi tetkik gezisinde Antalya müzesinde bizzat kopya ettiği yahut öğrencilere kopya ettirdiği kitabeleri bir makale

¹⁵ *Tarih Dergisi* (İst. Üniv. Edeb. Fak.) I, sayı 2 (1950), s. 237-262; II, sayı 3/4 (1950/1), s. 7-16; V, sayı 8 (1953), s. 55-68.

¹⁶ Türk Tarih Kurumu yayınlarından, XII. seri, no. 2. Ankara 1949.

¹⁷ *Bellesten* XII, 1948, s. 325-348, levh. 59. Aynı makalenin almanca sı “*Die Festspreise von Nikaia*” ismi altında řu dergide çıkmıştır.: *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung* I, 1950, Heft 1, s. 80-99.

¹⁸ III. Türk Tarih Kongresi (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, IX. seri no. 3), Ankara 1948, s. 576-581.

¹⁹ *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung* II, Heft 3, 1953, s. 283-293.

²⁰ Halen Türk Tarih Kurumunda bulunan “*Ankara’nın İlkçağ tarihi için kaynaklar*” adını taşıyan bu eserin mezkûr Kurum tarafından bir an evvel bastırılması şayanı temennidir. “*Die Phylen von Ankara*” ve “*Die Aera von Ankara*” adlı makaleleri ise Edebiyat Fakültesi tarafından yakında neşredilecek olan “*Anadolu Araştırmaları*” dergisinde çıkacaktır.

halinde neşretmiş²¹, 1947 ile 1951 seneleri arasında epigrafist ve nümizmat sıfatıyla iştirak ettiği Antalya bölgesinde Side kazılarında çıkan kitabeler üzerinde çalışmış, bunlardan 1947 senesi kitabelerini kazı önraporunda yayınlamıştır²². Sırf epigrafya sahasında fazla ihtisası bulunmaması ve bu saha ile ancak Anadolu gezileri ve kazıları vesilesiyle ülfet peyda etmiş olması yüzünden bu son iki etüdünde bazı hatalara düşmüş olmasını müsamaha ile karşılamak icap eder²³.

Prof. Bosch'u şimdiye kadar verdiğimiz bu tafsilât ile bir ilim adamı olarak tanıtmaya çalıştık. Fakat kendisiyle 1935 ten beri gerek Müzede, gerek Üniversitede, gerek tetkik gezileri ve kazılarda yakın arkadaşlık etmiş bir ferd sıfatı ile şunu söyleyebilirim ki Bosch yalnız bir âlim değil, fakat tam mânasıyla kâmil bir insandı. Herkesin iyiliğini ister, herkese karşı nazik ve samimi muamele eder, yakın dostları ve talebelerinin ilim sahasında ilerlemeleri ve geniş bilgisinden faydalanmaları için hiçbir fedakârlıktan çekinmezdi. Kendisi ile en yakından ve devamlı olarak temas etmek fırsatını bulduğum Side kazılarında tarih, nümizmatik ve epigrafya sahalarından başka arkeolojide de esaslı bilgilere sahip olduğunu müşahade eder, fikir ve tavsiyelerinden daima faydalanırdım²⁴. Ne çare ki sıhatli gibi görünen bu kâmil insan 1951 kışında hiç beklenmedik bir anda, bir felç geçirmiş ve yatağa serilmişti. İlk zamanlar kuvvetli ve dinç bünyesinin hastalığı yeneceği ümidi hepimizde mevcuttu. Hattâ bir müddet hastalığının, kendisine tekrar ders verdirtebilecek kadar iyiliğe doğru gitmesi yakın dostlarında bu ümidleri arttırmıştı. Bununla beraber beyin damarlarının sertleşmesinden ileri geldiği anlaşılan hastalık seyrine yavaş, fakat fasılasız olarak devam etmiş, bunun neticesinde Prof. Bosch en olgun ve en verimli bir yaşta dünyaya gözlerini kapamıştır. Bununla yalnız iyi bir dost değil, fakat Anadolunun ilkçağ kül-

²¹ "Antalya Kitabeleri", *Bellekten* XI, 1947, s. 88-125.

²² Arif Müfid Mansel-Emin Bosch - Jale İnan, 1947 senesi Side kazılarına dair önrapor - *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen von Side im Jahre 1947* (Türk Tarih Kurumu yayımlarından, V. seri, no. 1), Ankara 1951, s. 46-80.

²³ Bu hususta J. ve L. Robert'in tenkitlerine bk. *Revue des Etudes Grecques* 61, no. 284/5 (1948), s. 198-203; 64, no. 299/301 (1951), s. 193-195; 65, no. 304/5 (1952), s. 53-55.

²⁴ Antalya bölgesine dair yazmış olduğu iki kıymetli etüd 'Pamphylia'nın deniz stratejisi bakımından önemi' ve "Pamphylia tarihine dair araştırmalar" adları altında Side kazıları neşriyatı serisinde Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanacaktır.

tür tarihinde oynadığı rolün önemine ve asıl iştiğal sahası olan Anadolunun Roma imparatorluk devrinde ictimaî, iktisadî, dinî ve hattâ bir dereceye kadar siyasî hususlarda istiklâlini korumağa ve İtalya ve Roma üzerinde tesirlerde bulunmağa muvaffak olmuş bir ülke olduğuna tam kanaat getirmiş ve bunu bütün eserlerinde, konferanslarında ve derslerinde tebarüz ettirmeğe çalışmış bir âlim kaybetmiş oluyoruz. Yakın çalışma arkadaşlarına ve yetiştirdiği talebelerine halen düşen vazife araştırma ve derslerinde Prof. Bosch tarafından kurulmuş olan geleneği devam ettirmektir. Ancak bu suretle hem memleketimizin irfanına esaslı bir hizmette bulunabileceğimize, hem de Bosch'un ruhunu şad edeceğimize inanıyorum.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

HALİD ZİYA UŞAKLIGİL, *Sanata Dair* (Türk Şair ve Edipleri), c. 111, İstanbul, Maarif Basımevi, 1955, 314 sahife, 410 kuruş.

Halid Ziya Uşaklıgil'in makale ve musahabelerini topladığı *Sanata Dair* adlı eserinin birinci ve ikinci ciltleri, vefatından yedi-sekiz yıl önce basılmıştır¹; eserin üçüncü cildi, müellifin ölümünden on yıl sonra, 1955 yılının son günlerinde neşredilmiş bulunuyor. Biz bu yazımızda, "Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı'nın 18 Ekim, 1949 tarih ve 86 sayılı kararı ile, Bilim Eserleri serisinde yayımlanması kararlaştırılmış ve Yayım Müdürlüğü'nün 22 Kasım, 1949 tarih ve 1515/451 sayılı emriyle birinci defa olarak 3000 sayı" basılan üçüncü cilt üzerinde durarak, birinci kısımda eserin muhteviyatını tanıtmaya, ikinci kısımda ise tab'ı ve tertibi hakkında izahat vermeğe çalışacağız.

I

Sanata Dair'in üçüncü cildi altmışyedi makale ve musahabeyi içine almaktadır. Dil ve imlâ mes'eleleri, kitap tenkidleri, bâzı şair ve muharrirlere dair tehasşüsler, edebî ve psikolojik bahisler bu musahabe ve makalelerin mevzularını teşkil ediyor; bunlar dışında birkaç mektuba da rastlıyoruz.

1. Dil ve imlâ mevzuundaki makaleler oldukça kabarık yekûndadır. Müellif, zihnini işgal eden, hal çarelerini de düşündüğü mes'eleleri ele alıyor. Arapça'dır diye *sarf*, *nahv*, *istilah* kelimelerini bırakarak, *sarf* yerine Yunanca'da yazı mânasına gelen *gramma* kelimesinin Fransız kalıbına konulmuş bir şekli olan *gramer*'in kullanılmasını, aslı Yunanca iki kelimedenden teşekkül eden *Syntaxe* (Sintaks)'ın *nahv*, *istilah* mukabili de *terme* kelimesinin tahrifle *terim* hâlinde kabulünü hayretle karşılıyor. Onu hayrete düşüren şey yıllardanberi alışılan kelimelerin, Arapça'dır diye terkedilirken, yerini Yunanca kelimelerin almasıdır. Aynı mülâhaza ile, Türk yazısı Arap harflerinden teşekkül ettiği zaman baştan iki harfe dayanılarak *Elifbe* denildiğini, Lâtin harflerinin alınmasını müteâkip Yunanca'nın *Alpha*, *Beta*'sından meydana gelen *Alfabe* yerine, Türk yazısının ilk üç harfine istinaden *A. B. C* denilmesinin bünyemize uygun düşeceğini ileri sürmektedir. Esasen Fransızlar da kendi yazıları için *A. B. C* istilahını kullanır ve bizim harflerimizden farklı olarak onlar

¹ Her iki cilt, İbrahim Hilmi Kitabevi tarafından İstanbul'da basılmıştır: C. I, Şirket-i mürettebiye Matbaası, 1938, 151 sahife, 50 kuruş; c. II, ayn. matbaa, 159 sahife, 50 kuruş. Edebiyat, musiki, sanat mes'eleleri, dil ve terceme sahasındaki makale ve musahabelerden yirmibeşi birinci, yirmialtıncı ikinci ciltte yer almıştır. Birinci ve ikinci ciltler pek tabii olarak aynı büyüklüktedir; Maarif Vekâleti'nin neşri üçüncü cilt, diğer ciltlerden beş santim kadar büyük boyda basılmıştır.

son harfi *s* telâffuz ederler. Diğer milletlerin tuttuğu yoldan faydalanarak Türk yazısına *Alfabe* değil, A. B. C denilmesinin daha yerinde olduğu kanaatindedir ².

“Türk A. B. C’sinin şu *b, c, d* harfleri sakat çocuklarıdır. Esasen hilkatleri pek sağlam olan bu çocuklar, nasılsa bizim hususî bir görüşümüze göre koşsunlar, otursunlar, yürüsünler diye bir terbiye usulüne mahkûm tutulmuşlar ve bunun neticesi ile malûl bir hale gelmişlerdir. Onlara denilmiş ki siz falan ve filân takdirlerde *b, c, d* olmayacaksınız ve bu emri alalıdanberi onlar da şaşırarak oldukça karışık bir vaziyette kalmışlar” cümleleri ile başlayan makalede, bahsi geçen harfler yüzünden imlâda ortaya çıkan karışıklık, sarfa ait kaidelerin de bu yüzden ihlâli misaller verilerek anlatılmaktadır. Yeni Türk yazısında, Arap harflerinde *hemze* ve *avn* (ع، ا) ’ın yerini tutan bir şeklin bulunmaması, bu eksikliğin Türkçe’yi telâffuz bakımından bozduğu, imlâ sabit bir hal almadıkça lûgat ve sarf kitabı yapılmayacağı Halid Ziya’yı düşündüren, bâzı makalelerine ana fikir teşkil eden mevzulardır. ³

2. Müellifin ifadesine göre Maarif Vekâleti, “Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde doçent olan Dr. Tahsin Banguoğlu isminde genç bir mütehasşısı me’mur ederek, 1940-41 ders yılında bütün okullarda gramer dersleri ana kitabı için anket olmak üzere bir kitap yazdırmış ve bunu Türk lisaniyatçıları ile edib, şair ve muharrirlerinin, Türkçe ve Edebiyat öğretmenlerinin tenkidine bırakmış”, adı geçen eser Halil Ziya Uşaklıgil’e de gönderilmiştir. Dil ve imlâ hakkındaki makalelerden yanılmıyorsak onyedisi, Tahsin Banguoğlu’nun grameri münasebetiyle tahlil ve mütalâalardır ⁴.

3. *Sanata Dair*’in üçüncü cildinde Abdülhak Şinâî Hisar’ın *Fahim Bey ve Biz*, Turhan Tan’ın *Patrona Halil*, Mebrure Samî Karay’ın *Gurbetteki Kadın*, İsmail Habib’in *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, İbrahim Alâeddin’in *Acular*, *Söz Oyunları* adlı eserleri hakkında bibliyografya makaleleri vardır. Roman ve hikâye sanatına hakkıyla vâkif, bu nev’in Türk edebiyatına en güzel ve orijinal örneklerini kazandıran Halid Ziya Uşaklıgil, sahası dışında bir eseri, meselâ İsmail Habib’in *Avrupa Edebiyatı ve Biz* adlı kitabını ele alınca tamamıyla indî, müsbet esaslara dayanmayan birkaç hükümden sonra eser ve müellifine dair tehasşüslerine yer vermektedir; yukarıda kaydettiğimiz hikâye ve romanlar münasebetiyle yazdığı makalelerde ise, vak’alar, kahramanlar, eserin nev’ine has teknik meziyetleri, noksanları münasebetiyle kıymetli tahlil ve tenkidlerine şahit oluyoruz ⁵.

4. Halid Ziya Uşaklıgil’in Cenab Şahabeddin, Tevfik Fikret, Ali Ekrem, Sabri Esad, Mehmed Rauf, Refik Ahmed, Hüseyin Suad, Besim Atalay, Yusuf Ziya ve Orhan Seyfi başlıklı yazıları tetkik ve araştırma mahsulü değil, yer yer kıymetli hatıralarını da içine alan tehasşüslerdir; müellif bunlarla nasıl tanıştığını, musaha-

² *Niçin Sarf Yerine Grammaire, İstilah Yerine Terim, İmlâ Mes’elesinde Yapılması Zarurî Olan Değişiklikler* (S. 1-7).

³ *Türk A. B. C’sinin Sakat Çocukları : B, C, D; ε ve ا* başlıklı makaleler (S. 8 v.d.).

⁴ S. 25-79. Bahsi geçen kitabın adı *Anahatlarile Türk Grameri*’dir (Maarif Basımevi, İstanbul, 1940).

⁵ Sırasıyle bk., s. 208, 217, 221, 226, 135.

belerini, karakterlerini, hususî hayatları ile alâkalı bâzı hatıralarını canlandırıyor. Eserlerinden hatırlayabildiklerini zikrederek, kendisine en çok te'sir eden parçalar üzerinde duruyor. *Kırk Yıl* isimli hatıratında da Cenab, Fikret, Ali Ekrem'e dair hâtıra ve intubalarına yer vermişti; *Sanata Dair*'in üçüncü cildindekilerde kısmen aynı şeylerin tekrarlandığını, daha ziyade onlardan farklı hatıra ve tehassüslerin izlerini görüyoruz. Te'sirli, câzip bir ifade ile kaleme alınan bu musahabeler, malzeme cihetinden de çok alâka vericidir; bedîî kıymetleri yanında gerek müellifin, gerek adı geçen kimselerin haltercemeleri hakkında kıymetli malzemeyi ihtiva etmeleri, bu samimî musahabelere bir vesika değeri de kazandırıyor ⁶.

5. Roman ve hikâye yazmakla müşahede kudretini inkişaf ettiren, muhitindeki hâdiselerle yakından alâkadar ve zengin bir hatıra hazinesine malik bulunan, yeni neslin eserlerine bigâne kalmayan Halid Ziya, makale ve musahabe mevzuu bulmakta güçlük çekmez. Sokaklarda, tramvaylarda rastladığı tahsil çağında gençlerin, Lise talebelerinin nezahetten uzak konuşmaları, dilinin bozukluğu kadar vezni, kafiyesi, şekli de bozuk ve bir mâna da ifade etmeyen şiirler, bol bol neşredilen, fakat kıymetten uzak hikâye ve romanlar, fikir almak için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Şubesi'nden bir gencin kendisine müracaatı ve neler konuştuğu, muteriz bir dostu musahabelerine mevzu teşkil eder ⁷. Üslup, sanatta teknik, temsil kudreti, kelimelerin yarattığı hayaller, Türkçe'nin zenginliği ve sade yazmanın bayağılığa düşmek demek olmadığı, tiyatro eserleri için terceme mi, tatbik mi daha uygun olduğu, manzum tiyatro v.b. sanat ve edebiyat bahisleri üzerindeki makale ve musahabeleri de az değildir ⁸. Bir İngiliz hakiminin *Gülmenin Şekilleri, Sebepleri, İnkişafı ve Kıymeti Hakkında Tecrübe* isimli kitabının bir fıkrasındaki hükme dayanarak edebiyatta mizah üzerinde durur. Resim, musiki, mimarî eserler karşısında hayallerimizin nasıl faaliyete geçtiğini, herhangi bir şeye verilecek cevabın o esnada değil, iş işten geçtikten sonra akla geldiğini alâka uyandıran misallerle izah ettiği psikolojik makalelerine de rastlıyoruz. Sonuncuda, Fransızlar'ın birşeyin sonradan akla gelmesi mânasına *l'esprit de l'escalier* ta'birinin karşılığı olarak *merdivenin fikri* ifadesini kullanmıştır ⁹.

6. *Sanata Dair*'in üçüncü cildindeki mektuplardan biri İsmail Habib'in edebiyat kitabı hakkındaki tenkidleri dolayısıyla Mustafa Nihad Özön'e, Suud Kemal Yetkin'e yazılanı, eserlerini nasıl yazdığı ile alâkalı suallere cevaben kaleme alınmıştır. Türk Dil Kurumu'nda çalıştığını tahmin ettiğimiz bir ahabına yazdığı mektubu ise, T. D. Kurumu'nun *İmlâ Kılavuzu Üzerine Önastar* isimli risaleyi neşri sebebiyle yazılmıştır; *Merdud Harf* başlıklı bu yazısında Türk harfleri arasında q harfinin yer almamasının meydana getirdiği ve getireceği mahzurları misallerle izaha çalış-

⁶ Bu on musahabe kitabın sonunda yer almıştır (S. 234-313).

⁷ *Konuşma Dili, Yeni Bir Salgın, Nasıl Okunmalı, Hikâye Bolluğu, Şaşırılmış Genç, Mes'ele Nedir* (S. 115, 120, 129, 146, 177, 181, 189 v.d.).

⁸ *Üslûb Nedir, Teknik Kelimesi, Temsil Kudreti, Kelimelerde Hayal, Lehce Darlığı, Edebiyatta Varlık, Terceme mi Tatbik mi, Sahnede Nazım* (S. 87, 111, 95, 99, 103, 107, 166, 162 v.d.).

⁹ *Niçin Güleriz, Hayalîn Vazifesi, Merdivenin Fikri* (S. 131, 154, 192 v.d.).

muştır. Hususi değil, herkesin okuması için yazılan bu açık metuplar, Halid Ziya'nın eserlerini nasıl yazdığı ve dil hakkında kıymetli mütalâalarını aksettirdiğinden mühimdir ¹⁰.

II

Sanata Dair'in üçüncü cildi, Halid Ziya Uşaklıgil'in vefatından on yıl sonra basılmış bulunuyor. İhtiva ettiği yazılar acaba müellif mi, yoksa ölümünü müteakip ailesi tarafından mı Maarif Vekâleti'ne tevdi olunmuştur? Bu makale ve musahabelerin hepsi, veya birkısmı evvelce neşredilmiş midir? Neşredilenlerin veya matbu olmayanların müsvedleri müellifin kendi yazısı ile midir? Eserde bu gibi meçhulleri halledebilecek bir mukaddime ararken, ilk sahifede müellifin *İmlâ ve Sarf* başlıklı makalesi ile karşılaşırız. Kitabın bir indeksi, hattâ fihristi de yoktur.

Propaganda maksadı ile film veya âmiyâne romanların başlıkları hariç, başlıkların vazifesi, o yazının veya kitabın muhteviyatını aksettirmesi mu'tattır. Kitabın kapağında *Sanata Dair*-III ibaresinin altında parentez içerisinde kaydedilen *Türk Şair ve Edipleri* adının muhteviyatıyla alâkası yok denilecek kadar azdır. Roman ve hikâyelerinde, her nevî eserinde işlediği fikri tam mânasiyle canlandıran başlıklar bulan Halid Ziya'nın altmışyedi makale ve musahabeden ancak onu *Türk Şair ve edipleri* hakkındaki *Sanata Dair*'in üçüncü cildine *Türk Şair ve Edipleri* adını verdiğini zannetmiyoruz.

Eserin, iç kapağındaki kayıttan "Bilim eserleri serisinde yayımlan"dığı anlaşılıyor. İlmî yazıların hususiyetinden bahsedecek değiliz: yalnız, ilimle hiçbir alâkası bulunmayan san'atkâr Halid Ziya'nın bu eserindeki makale ve masahabelerinin, ver yer hatıralarını da içine alan şahsî görüş ve düşüncelerinden başka bir şey olmadığını gözönüne alarak eserin neden ilim serisine dâhil olduğunu anlayamadığımızı söylemekle iktifa edelim.

Eserin baştan beş formasını ayrı ayrı başlıklar altında imlâ, sarf ve nahv mevzu-lu müstakil makaleler teşkil ediyor. *Sanata Dair*'in üçüncü cildi gibi münferid makale ve musahabelerden ibaret bir kitaptaki parçaların sıra ile okunmaması tabîî olmakla beraber, baş kısımdaki bu yazılar sıra takip etmeksizin okunduğu takdirde birşey anlamak mümkün değildir; çünkü her müstakil makalenin ekseriya başında, bâzar, herhangi bir yerinde rastlayacağınız: "Kılavuz kitabında isimlerde tasrif kaideleri pek toplu olarak kısaca izah olunmuştur", "Kılavuzda izafetten bahsedilirken..", "Bu yazımızda buraya kadar kılavuzda çizilmiş olan yolu takip ettik" gibi cümlelerden ne kastedildiğini, ancak *Maarif Vekâleti'nin Güzel Bir Teşebbüsü* başlıklı yazıyı okuduktan sonra sezmeğe kaabildir. Halid Ziya'nın *klavuz* kelimesinden kasdı, Tahsin Banguoğlu'nun *Anahallariyle Türk Grameri*'dir. Makalelerden onyedisinin adı geçen gramer hakkında mütalâalar olduğunu, bunlarla Tahsin Banguoğlu'nun gramerini

¹⁰ *Bir Açık Mektup, Altı Soru, İmlâmuz - I. Merdut Harf, İmlâmuz - II. Türk Dil Kurumu Kâtibine Açık Mektup* (S. 138, 142, 196, 200 v.d.). Sonuncu mektup, İbrahim Necmî Dilmen'e hitaben yazılmıştır.

karşılaştırma suretiyle kavrayabildik.¹¹ *Anahatları ile Türk Grameri*'nin başında *Fonetik* bahsi vardır; yanılmıyorsa, *Sanata Dair*'in baştan ilk yedi makalesi de, adı geçen gramer hakkındaki mütalâalara bir mukaddime olabilir¹². Bu yazıların muhteviyatı anlaşılmiş bulunsa idi, aynı kitaba ait tenkidî düşüncelerin muhtelif kısımlarının müstakil makaleler halinde değil, birbirinin devamı olduğu fikrini uyandıracak tarzda tertibi icabederdi.

Halid Ziya'nın diğer eserleri gözden geçirilince, kendine has bâzı imlâ hususiyetleri bulunmakla beraber, tashih hususunda titiz bir muharrir olduğu görülür; hayatta iken basılan eserlerinde pek az hataya rastlarız. *Sanata Dair*'in üçüncü cildinde ise mütenevvi yanlışlar yer alıyor. Alelâde kelimeler, eser, şahıs ve yer adları, manzum parçalar ve terkipler, noktalama işaretleri çok yanlıştır; bazan aynı kelimenin birbirinden farklı muhtelif yanlış şekillerine şahit oluyoruz. Okuyanları bilgi bakımından da yanlış yola sevkedecek olan hatalar, aşağıdaki misaller vasıtasıyla daha iyi anlaşılacaktır:

a. Tearruz, mevkie, takti', müsaade, tevcih, nükte, kitabet, malûmat, vakia, vukuuna, mişvar v.b. alelâde kelimeler, eserde *tearuz*, *mevkiye*, *takti*, *müsade* *tevcig*, *nukte*, *kitabet*, *mâlumat*, *vakaa*, *vukuna*, *mişvar* şeklindedir.¹³ Kelimelerin imlâsında da bir müvazene görülemiyor; aynı sahifede bile kalimelerin imlâsı birbirinden farklıdır: Mübahase-mübahasa; âkibeti-akıbeti; Operétte, operet, operétte; harb , harp..¹⁴

b. Rezaizade Ekrem'in *Takdir-i Elhan*, Cenab'ın *Hac Yolunda*, Ahmed Midhat'ın *Lâtaif-i rivayât*, Sabri Esad'ın *Odalar ve Sofalar*, Alexandre Dumas Père'in *Monte-Cristo* adlı eserleri *Takdir-i İlhan*, *Haç yolunda*, *Letaifi rivayet*, *Odalar ve sofralar*, *Montecristo* şeklinde yazılmıştır. Halid Ziya'nın bir tiyatro eserinin adı ayrı ayrı üç şekil arz ediyor: Fruzan, Frûzan, Fûruzan¹⁵. Koçi Bey, Louis, Hârizmşah, Hâmid, Leoncavallo, Mascagni, Âzmâyiş (Bir kadın ismi), Odéon'da, Concordia (Odéon ve Concordia, H. Ziya'nın gençliğinde İstanbul'da opera ve operet temsil olunan yerlerdir) şahıs ve yer isimleri Koço Bey, Louyis, Harzımşah, Hamid, Léon Cavalho, Mascağni, azmayış, Ode onda, oncordia şaklini almıştır¹⁶.

c. Bu gün terkipleri, atf "ve" lerini, nisbet ve mef'ul eklerini, vezin icabı uzatılan heceleri yazabilmek için muayyen kaidelerimiz vardır; bunlara riayet suretiyle en ağır metni doğru olarak yazabiliyoruz. *Sanata Dair*'in üçüncü cildinde terkipler, atf "ve" leri, mef'uller muayyen bir mefhum olmaktan çıkmış, bilhassa şiirlerde,

¹¹ S. 25-82.

¹² S. 1-22.

¹³ Yanlışların bulunduğu sahife ve paragraflar için sırasıyla bk., s. 15, p. 1, 5; s. 90, p. 4; s. 187, p. 3; s. 121, p. 6; s. 238, p. 4; s. 235, p. 1; s. 269, p. 12; s. 257-p.3; s. 191, p.4; s. 131, p. 1; s. 253, p. 3.

¹⁴ S. 117, p. 1; s. 218, p. 1; s. 220, p. 3; s. 282, p. 6; s. 283, p. 1; s. 115, p. 3, 4; s. 241, p. 8.

¹⁵ S. 183, p. 1; s.240, p. 1. s. 148, p. 4; s. 280, p. 3; s. 148, p. 3; s. 140, p.9; s. 167, p.6; s. 243, p. 8.

¹⁶ S. 231, p.4; s. 125, p. 6; s. 91, p.1; s. 162, p. 2; s. 282, p. 7; s. 295, p. 4; s. 282, p. 6.

mânası kaybolacak kadar bozuk ve *zira bu terazu bu kadar sikket çekmez* gibi kelimece noksan mısralar da mevcuttur (S. 250).

Eserdeki nisbet edatlarının, terkiplerin, atf “ve” lerinin nasıl tesbit edildiği hakkında fikir verebilmek için bunlardan bazılarının önce doğru, sonra yanlış şekillerini kaydediyoruz: Zihnî meleke, edebî hayat, ufk-ı ruh, kalb-i alil, Kâve-i zâlim, Hazine-i fûnun, manzara-i sefalet, burc-i eshar, ihrak-ı bi’nnar, sehl-i mümteni’, hey’et-i ictimâ, kût-ı ziya, kavs-i ateş, hayat-ı hazin, hâr-ü nâlende, (Zihni meleke, edebi hayat, ufku Ruh, kalb’i âlil, Gavei Zalim, Hazinei Fün’un, manzara’i sefalet, bürcü es’har, ihrak binnar, sehlî mümteni’, heyti içtima, kûtu ziya, kavsi ateş, hayatı hazin, hâ-rü nâlende) ¹⁷. Verdiğimiz bu misallerin, dikkat edilirse birçok yanlışları birarada ihtiva ettiği görülür. Edebiyat-ı cedide ve Servet-i fûnun terkiplerinin birbirinden farklı altı türlü şekli mevcuttur:

Edebiyat-ı Cedide, Edebiyyat-ı Cedide, Edebiyat-ı Cedîde, edebiyatı cedide, Edebiyatı Cedide, Edebiyatı-Cedide; “Servet-i” fûnun, Servet-i Funun, Serveti-Fünun, Servetifunun, Servetifünun, Servet-i Fünun ¹⁸.

d. Mütenevvi yanlışlar dolayısıyla ifadenin mânasını kaybettiği cümlelere de maalesef rastlamış bulunuyoruz:

Orhan Seyfi hakkındaki makalede mevcut “Vezninin öyle bir *tarabı* var ki aruz mudur, hece midir, sizi araştırmağa sevk ediyor” cümlesinin mânasını, Halid Ziya’nın ahenk yerine *tarab* kelimesini kullanma temayülünü bilmeyenler anlayamazlar; *tarab* kelimesi aynı paragrafta dört defa *tarb* şeklinde tekrarlanıyor ¹⁹. Hikâyeleri ilham eden hadiseler anlatılırken geçen “..artık bir irade ile, bir doğurmağa müştak *hami* ile ilâd hadisesi vukua gelmiştir” cümlesindeki *hami* kelimesi, aslında *haml* olsa gerektir ²⁰. Aşağıdaki cümlede yer alan *izah* kelimesinin *ikaz* olduğu çok muhtemeldir: “İçlerinde manzume yazmakta muvaffak olamayacaklarını tahmin ettiklerimden birkaçını *izah* etmekten çekinmedim; hattâ bunlardan tavsiyemi kabul edenler oldu ²¹”. Halid Ziya, Fikret tarafından Mehmed Rauf’un yazılarının nasıl tashih edildiğini anlatırken, “Fikret o sırada Hisar yakınında kendisiyle beraber kaleminin ucuyla dokunur ve onlara daha salim bir şekil verirdi” diyor. Bu cümledeki *Hisar yakınında* ifadesinden bir mâna çıkmıyor ²²; bu, müellifin, Fikret’in evini kasden kullanma itiyadında olduğu *Hisar yalısında* olabilir.

Üslûb Nedir başlıklı makalede son devir hikâyecilerinden bahsedilirken Esad Faik adı geçiyor ve müteâkip paragrafta bu ismi Faik Esad şekline giriyor ²³. Faik

¹⁷ S. 249, p. 7; s. 282, p. 2; s. 248, p. 4; s. 297, str. 9; s. 297, p. 3; s. 237, p. 6; s. 245, p. 1; s. 181, p. 1; s. 216, p. 1; s. 115, p. 2; s. 246, p. 1; s. 245, p. 5; s. 296, p. 6; s. 297 str. 10.

¹⁸ S. 240, p. 7; s. 286, p. 4, 5; s. 117, p. 3; s. 239, p. 4; s. 239, p. 6; s. 286, p. 3; s. 253, p. 6, s. 241, p. 7; s. 296, p. 3; s. 117, p. 3; s. 183, p. 1.

¹⁹ S. 309, p. 5.

²⁰ S. 143, p. 4.

²¹ S. 120, p. 2.

²² S. 286, p. 3.

²³ S. 93, p. 5,6.

Esad, 1902'de vefat eden Andelib mahlâslı şairdir; müellif son neslin hikâyecileri arasında Faik Esad'dan bahsetmiş olamaz. Yeni nesil hikâyeye muharrirlerinden Esad Faik diye biri bulunmadığına göre, bu isim Esad Faik veya Faik Esad değil de bir üçüncü isim, meselâ Said Faik midir? Bunu anlayabilmek için metnin aslına müracaattan başka çare kalmıyor.

"...böyle giriş ve duyuş farklariyle başlayan bir izdivaç, eğer iki tarafın birbirine *örüş* mütekebil müsaadelerde bulunarak ikisini bir noktada buluşturacak adımlarla devam etmezse, muhakkak bir iflâs neticesine varacaktır" cümlesinde²⁴ geçen *örüş* diye bir kelimenin mevcudiyetinden haberdar değiliz. Acaba metnin aslı Arap harfleri ile midir? *Örüş* şeklinde okunan *o revîşi* veya *o revîş-i mütekebil* ifadesi midir? Cümlelerin umumî mânası, biraz sonra *adım* kelimesinin geçmesi bu fikri kuvvetlendirmektedir.

"Garpte bu fıkarcılık hiçbir vakit râğbetten düşmeyerek hergün gazetelerde, mecmualarda, hattâ sahnelerde "nakildiseur" denilen sanat erbabı ellerinde devam etmektedir" cümlesindeki *nakildiseur* kelimesinin mânasını hiçbir dilin lûgatinde bulmak mümkün değildir. Cümlelerin mânasına bakılırsa, herhalde, Arapça *nâkil* kelimesi nakil şekline konulmuş, *nâkil*'in Fransızca karşılığı *diseur* ile birleştirilerek, metinde görüldüğü gibi yarısı Arapça'dan galat, yarısı Fransızca garip bir kelime meydana gelmiştir²⁵.

Sanata Dair'in üçüncü cildi dikkatli bir tashihten geçmediği için bâzı cümleler birbirine karışmış, mükerrer dizilmiştir²⁶. Halid Ziya uzun cümleler yazmak itiyadında olmakla beraber, bunlarda hiçbir zaman mantıksızlığa düşmemiş, vuzuhtan uzaklaşmamıştır; kullanacağı kelimeleri de itinayla seçer. Türkçe'ye tam mânasıyla hâkim olan müellifimizin, "Şimdi sonra yeni neslin yenilik arayan genç şairlerine geçiyorum"²⁷, "Bende de bu dostlardan epeyce vardı, zamanın rüzgürları onların hemen hepsinin şuraya buraya dağıttı ve bir çoğunun da bir defa avdet etmek mümkün olmayan yerlere kadar götürdü"²⁸, "O gün, o saatte buluştuk:— Size yetişmek için, diye başladı; kahvaltımı yarım bıraktım, bana birşeyler ikram ediniz. Bilir misiniz? Ben bir parça oluyorum"²⁹ gibi cümleler yazmayacağına muhakkak nazariyle bakılabilir.

Halid Ziya Uşaklıgil, düşünen ve fikirlerini tam mânasıyla ifade için noktalama işaretlerini yerinde kullanmak hususunda titiz bir muharrirdir. *Sanata Dair*'in üçüncü cildinde noktadan sonra küçük harflere, sonunda nokta bulunmayan cümlelere, istifham cümlesinin sonunda veyahut *ki* edatı ile başlayan rabit cümlesinden evvel noktaya, soru işaretinden sonra küçük harfle başlayan cümlelere, iki noktadan sonra bâzan büyük, bâzan küçük harfe, turnak içerisindeki cümlelerin kâh büyük, kâh küçük harfle başlaması gibi yanlış noktalama işaretlerine ve yersiz büyük, küçük

²⁴ S. 292, p. 1.

²⁵ S. 147, p. 4.

²⁶ S. 185, str. 29 v.d.; s. 187, str. 8 v.d.; s. 189, p. 3; s. 234, str. 15 v.d.

²⁷ S. 129, p. 5.

²⁸ S. 189, p. 2.

²⁹ S. 159, p. 3.

harflere sık sık rastlıyoruz; hattâ küçük harfle başlayan paragraf da mevcuttur. Ali ekrem, *göl* manzumesi gibi küçük harfle başlayan şahıs ve eser adları, Montaine-in, Schopenhauer-in misallerinde görüldüğü gibi hasisimlerin edattan tire ile ayrılması, eser adlarının, harflerin cinsi gözönüne alınmayarak bâzan siyah, bâzan italik, turnak içerisinde v.b. muhtelif şekillerde dizilmesi de okuyanların gözünü rahatsız etmekte, dikkatini dağıtmaktadır. Ehemmiyetsiz gibi görünen, fakat bir yazının iyi anlaşılması ve zevkle tâkibi için mâni teşkil ettiğini müdrük olanlarca mühim sayılan bu teknik hatalara, bazılarını yukarıdanberi misalleriyle izaha çalıştığımız mütenevvi yanlışlar da ilâve olununca, *Sanata Dair*'in ne hâle getirildiğinin tasavvurunu, bu makalemizi okumak lütfunda bulunanlara bırakıyoruz.

Sanata Dair'in ticaret maksadı ile, vesaitten mahrum herhangi bir matbaada değil, Maarif Vekâleti tarafından, teknik vasıtaları haiz bir matbaada tab'ı, gerek bilgi, gerek tertip hatalarını daha ehemmiyetli kılmaktadır. Tashihlerde kendini gösteren malûmat noksanlığı, kayıtsızlık ve lâübalilik, hayatta bulunmayan kıymetli bir sanatkârın hatırasına hürmetsizlik olduğu kadar, Maarif Vekâleti'nin diğer neşriyatı hakkında bir itimatsızlık da uyandıracığından ma'zur görülemez. Türk fikir hayatının bu gibi neşriyatın mahiyetini takdirden âciz olacak derecede aşağı bulunmadığını hatırlatırken, Maarif Vekâleti'nin bundan sonraki neşriyatında daha ciddî davranacağını, böylece ciddî mesaiyi teşvike rehber olacağını ümit etmek isteriz.

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

1955 YILININ II. YARISINDA
TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPANESİNE GELEN
KİTAPLAR VE DERGİLER

- ARCHANGELSKY, S. I.: *Agrarian Legislation and the Agrarian Movement in England During the Revolution of the XVII Century*. Moscou: 1955, 85 s. = Publishing House of Ussr Academy of Sciences. 8° (A. 1-9659).
- ARTSIKHOVSKI, A.V.: *Nouvelles Découvertes à Novgorod*. Moscou: 1955, 55 s. = Editions de l'Académie des Sciences de l'Urss. 8° (9661).
- ASLANBAY, MUHİDDİN: *Seyyid Battal Gazi'nin hayatı ve bazı menkibeleri*. Eskişehir: Kardeşler Matbaası, 126 s. 6 lev. 4° (B-3470).
- AYGEN, DR. CEMAL M.: *Teşriî faaliyetinden dolayı devletin hukukî mesuliyeti*. Ankara: 1955, Akıncı Matbaacılık ve Gazetecilik Koll. Ort. 112 s.=A. Ü. S. Bil. Fakültesi yayınlarından no. 49-31. 8° (A. 1-9663).
- BABİNGER, FRANZ: *Maestro Ruggiero Delle Puglie Relatore Pre-Poliano Sui Tatari*. Venezia: 11 s.=Estratto dal volume "Nel VII Centenario Della Nascita Di Marco Polo" pubblicato a cura dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. 8° (A. 1-9608).
- BABİNGER, FRANZ: Firişte-Oghlu. Roma: 1954, S. 153-155 = Estratto dagli Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli Nuova Seri, vol.V. 8° (A.1 9620)
- BECH, GUNNAR: *Studien Über Das Deutsche Verbum Infinitum*. Kobenhavn: 1955, 222 s. Band. I.=Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab-Historisk-filologiske Meddelelser, bind 35, Nr. 2. 8° (A. 1-9635).
- BENZ, ERNST: *Schellings theologische geistesahnen*. Wiesbaden: 1955, s. 235-306=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955. Nr. 3. 8° (A. 1-9647).
- BIYIKLIOĞLU, TEVFİK: *Trakya'da Millî Mücadele*. Ankara: 1955, T.T.K. Basımevi, I cilt, 566 s.=T.T.K. yayınlarından VII. Seri nr. 25. 8° (A. 1-9632).
- BIYIKLIOĞLU, TEVFİK: *Bibliyografya*. Ankara: 1955, T.T.K. Basımevi, 4 s. Belleten XIX, 73. Ocak 1955 den ayrışım. 8° (A. 1-9679).
- Bilan des travaux du consul de l'Europe (1949-1954)*. Strasbourg) 1954, 68 s.=Conseil de l'Europe Direction de l'Information. 8° (A. 1-9596).
- CHÉHADÉ, DR. ABDUL-KARİM: *Ibn An-Nafis et la Découverte de la Circulation Pulmonaire*. Damas: 1955, Institut Français de Damas. 54 s. 19 pl. 8° (A. 1-9598).
- ÇARK, Y. G.: *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler. 1453-1953*. İstanbul: 1953, Yeni Matbaa, 302 s. 8° (A. 1-9605).
- DAMBSKI, JERZY: *Crania et Alia Ossa Polonica Wczesnośredniowieczne Cmentarzysko W. Końskich*. Wrocław: 1955, 55 s.=Materiały I Prace Antropologiczne Nr. 3. 8° (A. 1-9675).
- DANSETTE, ADRIEN: *Histoire des Présidents de la République*. Paris: 1953, Amiot-Dumont, Edition revue et corrigée, 296 s. 8° (A. 1-9639).
- DEMİRCİOĞLU, HALİL: *Ölümünün ellinci yıldönümü münasebetiyle Theodor Mommsen*. Ankara: 1953, T.T.K. Basımevi. Belleten, XVII, 68, Ekim 1953 den ayrışım. 8° (A. 1-9602)

- DILLER, HANS: *Die Bakchen und ihre Stellung im Spätwerk des Euripides*. Wiesbaden: 1955 S. 453-471. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955, Nr. 5. 8° (A. I-9647).
- DOKLÁDAL, MĪLAN: *Morfologie Bolce Ušniho U Hlučičianu* (Morfologia MaLzowiny Usznej Mieszkańców Hulczyna). WrocLaw: 1955, 64 s. 8° (A. I-9677).
- DOZIER, EDWARD P; *The Hopi-Tewa of Arizona*. Kalifornia: 1954, Berkeley-Los Angeles press, s. 259-376, 4 fig. 4 pl. = University of California publications in American Archaeology and Ethnology, vol. 44, Nr. 3. 8° (A. I-9606).
- DROUJININE, N. M: *La Genèse du Capitalisme en Russie*. Moscou: 1955, 78 s. = Editions de l'Académie des Sciences de l'Urss. 8° (A. I-9652).
- EMGE, CARL AUGUST: *Über das bleibende Erbe Nietzsches*. Wiesbaden: 1955, 207-230s. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955, Nr. 2. 8° (A. I-9647).
- ENER, KASIM: *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*. Adana: 1955 Bugün Matbaası, 164 s. 9 rs. I hr. 8° (A. I-9601).
- ENGİN, DR. M. SAFFET: *Eflâtin Cumhuriyet*. İstanbul: 1950, 235 s. = Türk Kültür Yayınları, 8° (A. I-9604).
- ENÖN, AHMET: *Bizim İlyadamız*. Niğde: 1955, Tuğrul Basımevi, 47 s. = Epepe yayınları: I, 1955, 8° (A. I-9628).
- EYİCE, SEMAVİ: *İstanbul. Petit guide à travers les monuments Byzantins et Turcs*. İstanbul: 1955, İstanbul Matbaası, 138 s. XXVI pl. 3 plan. = X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi tertip komitesinin neşriyatı. 8° (A. I-9669).
- FIRATLI, NEZİH: *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Seçme Bizans Eserleri Rehberi*. İstanbul: 1955, İstanbul Matbaası, 52 s. XVI pl. 39 rs. = X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tertip Komitesinin Neşriyatı. 8° (A. I-9674).
- FIRATLI, NEZİH: *A Short Guide to the Byzantine works of Art in the Archaeological Museum of Istanbul*. İstanbul: 1955, 55 s. 39 rs. = X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tertip Komitesinin Neşriyatı. 8° (A. I-9667).
- FRIEDRICH, DR. JOHANNES: *Kurze Grammatik der alten Quiché-Sprache im Popol Vuh*. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955, Nr. 4. 8° (A. I-9647).
- GOETZE, ALBRECHT: *Kızıuwatna And The Problem of Hittite Geography*. Copyright: 1940, Yale University Press, 86 s. I hr. = Yale Oriental Series Researches. Vol. XXII. 8° (A. I-9685).
- GODLEWSKI, ALEKSANDER LECH: *Struktura Antropologiczna Polinezyjczyków*. WrocLaw: 1955, 63 s. = MateriaLy I Prace Antropologiczne Nr. 8. 8° (A. I-9678).
- GORDON, ARTHUR E.: *Potitus Valerius Messalla Consul Suffect 29 B. C*. Kalifornia: 1954, University of California press, s. 31-64. = University of California Publications in classical Archaeology V. 3, Nr. 2, pl. 7-9. 8° (A. I-9609).
- GÖKÇEN, İBRAHİM: *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*. İstanbul: 1950, Marifet Basımevi, 169 s. 18 pl. = C.H.P. Manisa Halkevi Yayınlarından sayı: XIX. 8° (A. I-9617).
- GREENWALT, EMMETT A.: *The Point Loma Community in California 1897-1942 A The-*

- osophical Experiment*. London: 1955, University of California press Berkeley and Los Angeles. 236 s.=University of California Publications in History Vol. 48. 8° (A. I-9672).
- GRİFFİTHS, GORDON: William of Hornes Lord of Hèze and the Revolt of the Netherlands (1576-1580). California: 1954, University of California press Berkeley and Los Angeles, 91 s. = University of California Publications in History Vol. 51. 8° (A. I-9671).
- HALL, H. R, C. L. WOOLLEY: *Ur Excavations Al'Ubaid*. Oxfort: 1927, University Press. 68 pl. 244 s. 4° (B-3466)
- HEMPEL, DR. LUDWIG: *Frostbodenbildung und Lössanwehung in der Würmeiszeit auf Muschelkalk und Buntsandstein bei Göttingen*. Wiesbaden: 1955, s. 13-42.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955. Nr. 2. 8° (A. I-9646).
- İNALCIK, HALİL: *Ottoman Methods of Conquest Studia Islamica II (1954)*, s. 103-129 dan ayıribasım. 8° (A. I-9600).
- İNAN, PROF. AFET: *Kemâl Atatürk'ü Anarken*. Ankara: 1955, T.T.K. Basımevi 180 s. I. rs.=Atatürk'ten Hatıralar: 2. 8° (A. I-9681).
- İSFENDİYAROĞLU, FETHİ: *Galatasaray Tarihi*. İstanbul : 1952, Doğan Kardeş Yayınları A. Ş. Basımevi, 583 s. Cilt I. 4° (B-3476).
- İVERSEN, ERİK: *Some Ancient Egyptian Paints and Pigments*. Kopenhagen: 1955, 42 s. =Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filologiske Meddelelser, bind 34, Nr. 4. 8° (A. I-9637).
- JÄSCHKE, GOTTHARD: *Die Türkei in den Jahren 1942-1951*. Wiesbaden: 1955, 196 s. 8° (A. I-9607).
- KANSU, ŞEVKET AZİZ: *Southwest Asia An Anthropological Review for 1952-1954 Yearbook of Anthropology 1955*, 445-470den Ayıribasım. 8° (A. I-9664).
- KARADENİZLİ, KEMAL: *Trabzon Tarihi*. Ankara: 1954, Ankara Basım ve Cilt Evi, 115 s. I rs. = Trabzon Kalkınma Cemiyeti Neşriyatı Nr. 6. 8° (A. I-9684).
- KEİL, JOSEF: *Ephesos, ein Führer durch die Ruinenstätte und ihre Geschichte*. Wien: 1955, 81 rs. 2 pl. = Österreichisches Archäologisches Institut. 8° (A. I-9668).
- KNIGHT, MELVIN M.: *Los Americanos en Santo Domingo*. Ciudad Trujillo: 1939, 208 s. =Publicaciones de la Universidad de Santo Domingo. 8° (A. I-9613).
- KNOROV, Y.: *A Brief Summary of the Studies of the Ancient Maya Hieroglyphic Writing in the Soviet Union*. Moscou: 1955, 53 s.=Publishing House of Ussr Academy of Sciences. 8° (A. I-9656).
- KOLB, DR. ALPERT: *Australien im weltbild Unserer Zeit*. Hamburg: 1955, 35 s. =Hamburg Universitätsreden. 8° (A. I-9612).
- LAZIUS WOLFGANG: *Karten der Österreichischen Lande und des Königreichs ungar aus den Jahren 1545 - 1563*. Innsbruck: 1906, 53 s. 20 pl. 2° (C-367).
- La culture europeenne et le conseil de l'Europe*. Strasbourg: 1955, G. Thone, Liège. 79 s. =Conseil de l'Europe Direction de l'information. 8° (A. I-9595).
- LEMERT, EDWIN M. : *Alcohol and the Northwest Coast Indians*. Berkeley and Los Angeles press. S. 303-406.=University of California Publications in culture and Society V. 2, Nr. 6. 8° (A. I-9611).

- LITTMANN, ENNO: *Arabische Märchen und Schwänke aus Ägypten nach mündlicher Überlieferung gesammelt, übersetzt und erklärt*. Wiesbaden: 1955, 23—187 s. = *Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Klasse der Literatur*. Jahrgang 1955, Nr. 2. 8° (A. I-9648).
- LIZARAZO, J. A. OSORIO: *La Isla Iluminada*. Ciudad Trujillo: 1953, 362 s. 8° (A. I-9614).
- LOSSKY, ANDREW : *Louis XIV, William III, and the Baltic Crisis of 1683*. London: 1954, University of California, Berkeley and Los Angeles press. 73 s.=University of California Publications in History vol. 49. 8° (A. I-9673).
- MATTHEWS, DR. A. T. J. Türkçeye çev. NERMİN ABADAN: *Yetişen Türk İdarecileri*. Ankara: 1955, T.T.K. Basımevi, 78 s.=A.Ü.S.Bil.F. İdarî İlimler Enstitüsü yayınları Nr. I. 8° (A. I-9680).
- Millî Mücahit ve Millî Edip Ayaz İshakî*: İstanbul: 1955, Osmanbey Matbaası, 47 s. İdil Ural Mecmuası ilâvesi. 8° (A. I-9594).
- MINTS, I. I, G. N. GOLIKOV: *The Great October Socialist Revolution and its Significance for the Historical Destiny of the Peoples of Russia*. Moscou: 1955, 98 s.=Publishing House of Ussr Academy of Sciences. 8° (A. I-9655).
- MISZKIEWICZ, BRUNON: *Fragmenta Craniologica Cmentarzyska z Polski I ziem Ościennych*. Wrocław: 1954, 154 s. = *Materiały prace Antropologiczne* Nr.:4. 8° (A.I-9676)
- NANITA, ABELARDO R.: *Trujillo*. Ciudad Trujillo: 1954, 383 s. new English version. 8° (A. I-9616).
- NIKONOV, A. D.: *The Origin of World War II and the Prewar European Political Crisis of 1939*. Moscou: 1955; 94 s.=Publishing House of ussr Academy of Sciences. 8° (A. I-9660).
- Noticario Arqueologico Hispanico I Cuadernos 1-3 1952*. Madrid: 1953, 279 s. 67 lev. = Ministerio de Education nacional direccion general de bellas artes comisaria general de excavaciones arquelógieas. 8° (A. I-9619).
- NOVOSSELSKI, A. A, V. I. CHOUNKOV: *La Publication des Sources Historiques en Urss*. Moscou: 1955, 63 s.=Editions de l'Académie des Sciences de l'Urss. 8° (A. I-9651).
- OLSON, RONALD L. : *Social Life of the Owikeno Kwakiutl Anthropological Record*. California: 1954, University of California press, 14 v. Nr. 3, 4 rs. I hr. 46 s.=University of California publications. 4° (B-3471).
- On dört Mart Tıp Bayramı'nın (749. yılı) münasebetiyle yapılan konuşmalar*. Ankara: 1955, İdeal Matbaası, 37 s.=Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti yayınlarından Nr. 182. 8° (A. I-9682).
- ÖZ, TAHSİN: *Turkish Ceramics*. Published By the Turkish Press, Broadcasting and Tourist Department. 45 s. 75 pl. 2° (C-368).
- PAPER, HERBERT H.: *The Phonology and Morphology of Royal Achaemenid Elamite*. Ann Arbor: 1955, The University of Michigan Press, 119 s. 8° (A. I-9627).
- PELLAT, CHARLES: *Le kitâb At-Tarbi' Wa-t-tadwîr de Çâhîz*. Damas: 1955, 46+218 s. Institut Français de Damas. 8° (A. I-9640).
- PIOTROVSKY, B. B: *New Contribution to the Study of Ancient Civilizations in the Ussr*. Moscou: 1955, 75 s. 4. pl. = Publishing House Ussr Academy of Sciences 8° (A. I-9658).

- RAUH, DR. WERNER: *Botanische Mitteilungen aus den Anden (I-III)*. Wiesbaden: 1955, 45-69 s.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955 Nr. 3. 8° (A. I-9646).
- ROWE, JOHN HOWLAND: *Max Uhle, 1856-1944 A Memoir of the Father of Peruvian Archaeology*. California: 1954, 134 s. 114 pl.=University of California Publications in American Archaeology and Ethnology Vol. 46. Nr. I. 8° (A. I-9610).
- RUBOW, PAUL V.: *Shakespeares Ungdomsstykker*. Kopenhagen: 1955, 33 s. I lev.=Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, historisk-filologiske Meddelelser, bind. 34. Nr. 5. 8° (A. I-9636).
- RUDDER, BERNHARD: *Über die Häufigkeit gewisser-Stigmen-und einen Status degenerativus beim Menschen*. Wiesbaden: 1955, 10 s.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955. Nr. I. 8° (A. I-9646).
- RYBAKOV, B. A.: *La Formation de la Russie de Kiev*. Moscou: 1955, 89 s =Editions de l'académie des Sciences de l'Urss. 8° (A. I-9649).
- SANSONI, G. C.: *Relazioni vol. I Metodologia-Problemi Generali Scienze Ausiliarie Della Storia*. Roma: 1955, 506 s.=Comitato Internazionale Di Scienze Storiche X Congresso Internazionale Di Scienze Storiche. 8° (A. I-9683).
- SANSONI G. C.: *Relazioni Vol. II. Storia Dell'Antichità*. Roma: 1955, 292 s.=Comitato Internazionale Di Scienze Storiche X Congresso Internazionale Di Scienze Storiche. 8° (A. I-9683).
- SANSONI, G. C.: *Relazioni vol. III Storia Del Medioevo*. Roma: 1955, 652 s.=Comitato Internazionale Di Scienze Storiche X Congresso Internazionale Di Scienze Storiche. 8° (A. I-9683).
- SANSONI, G. C.: *Relazioni vol. IV Storia Moderna*. Roma: 1955, 396 s.=Comitato Internazionale Di Scienze Storiche X Congresso Internazionale Di Scienze Storiche. 8° (A. I-9683).
- SANSONI, G. C.: *Relazioni vol. V. Storia Contemporanea*. Roma: 1955, 383 s.=Comitato Internazionale Di Scienze Storiche X Congresso Internazionale Di Scienze Storiche. 8° (A. I-9683).
- SANSONI, G. C.: *Relazioni vol. VI. Relazioni Generali E Supplementi*. Roma: 1955, 957 s. =Comitato Internazionale Di Scienze Storiche X Congresso Internazionale Di Scienze Storiche. 8° (A. I-9683).
- SANSONI, G. C.: *Riassunti Delle Comunicazioni vol: VII*. Roma: 1955, 441 s.=Comitato Internazionale Di Scienze Storiche. 8° (A. I-9683).
- SETTON, M. KENNETH: *A History of the Crusades V. I*. Philadelphia: 1955, Pennsylvania press, 694 s. 14 hr. I rs. 4° (B-3469).
- SCHLÜTER, DR. MED. FRANZ; KARL WEZLER: *Die Wirkung Konstringierender und dilatierender Stoffe auf die Querdehnbarkeit isolierter kleiner Arterien vom muskulären Typ*. Wiesbaden: 1955, s. 75 - 140. = Akademie der Wissenschaften und Literatur, Abhandlungen der Mathematisch - Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955, Nr. 4. 8° (A. I-9646).
- SCHÖNBACH, DR. MED. GERHARD-DR. MED. HEINZ LANGENDORF: *Das Verhältnis von Innenradius und Wandstärke in den kleinen Blutgefäßen*. Wiesbaden: 1955,

- s: 159-185.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955. Nr. 6. 8° (A. I-9646).
- SKASKIN, S. D.: *Le Condizioni Storiche Della Rivolta Di Dolcino*. Moscou: 1955, 59 s.= Edizioni Dell'Accademia Delle Scienze Dell' U.R.S.S. 8° (A. I-9654).
- SPINDLER, GEORGE D.: *Sociocultural and Psychological Processes in Menomini Acculturation*. California: 1955, University of California, Berkeley and Los Angeles press. 271 s. 6 plates, 5 rs.= University of California Publications in culture and Society, Vol. 5. 8° (A. I-9670).
- STIMM, DR. HELMUT: *Altfrankoprovenzalische Übersetzungen hagiographischer lateinischer Texte aus der Handschrift der Pariser Nationalbibliothek fr. 818. I. Prosalegenden*. Wiesbaden: 1955, S. 203.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955, Nr. 1. 8° (A. I-9647).
- STRUVE, V.: *The Significance of Certain Demotic Papyri of the State Museum of Fine Arts Named After A. S. Pushkin For the History and Culture of Ptolemaic Egypt*. Moscou: 1955, 57 s. 2 rs. = Publishing House of Ussr Academy of Sciences. 8° (A. I-9650).
- ŞAHİNGİRAY, ÖZEL: *Son Nöbet Defteri*: Ankara: 1955, Türkiye İş Bankası A. Ş. tarafından bastırılmıştır; Doğu Ltd. O. Matbaası, 183 s. 8° (A. I-9666).
- ŞIRAZLI ŞEYH SADİ, ÇEV. NİĞDELİ HAKKI EROĞLU: *Gülistan tercümesi Gül Suyu*. Niğde: 1944, Vilâyet Matbaası, 240 s. = Niğde Halkevi Yayınlarından Nr. 5. 8° (A. I-9603).
- TAMİR, ÂRİF: *La Quşida Sûriya de Muhammad B. 'Alî B. Hassan As-Sûri*. Damas: 1955, Institut Français de Damas, 74 s. 8° (A. I-9594).
- TAŞLIKLIOĞLU, DOÇ. DR. Z.: *Tanrı Apollon ve Anadolu ile Münasebeti*. İstanbul: 1954, İbrahim Horoz Basımevi, 84 s. 8° (A. I-9633).
- TEHERANİ, AGHÂ BOZORG: *Bibliographie des Ouwages Shi'ites*. Teheran: 1955, İmp. Madjless, IX-I, 336 s. 8° (A. I-9625).
- TOWNSEND, FRANCIS E.: *Quisqueya A Panoramic Anthology of Dominican verse*. Ciudad Trujillo: 1954, 101 s. 8° (A. I-9615).
- TROLL, WILHELM, DİMİTRİ HARTL: *Über einige Baueigentümlichkeiten von Limosella aquatica L., insbesondere ihre Infloreszenz*. Wiesbaden: 1955, 143-154 s.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955. Nr. 5. 8° (A. I-9646).
- TÜMERDEM, İ. HAKKI: *Başkomutan Atatürk'e Değın: Türk orduları Başkomutanları ve yaptıkları büyük meydan muharebeleri üzerine araştırma*. İstanbul: 1953, K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi, 74 s. 15 hr.=K.K.K. Yayınları. 8° (A. I-9597).
- Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*: 5 Nisan 1955 Genel Kurulu. İstanbul: 1955, Çituri Biraderler Basımevi 22 s. 4° (B-3465).
- USINGER, FRITZ: *Friedrich Schiller und die Idee des Schönen*. Wiesbaden: 1955, 13 s. =Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Klasse der Literatur Jahrgang 1955, Nr. I, 8° (A. I-9648).
- UTCHENKO, S. L.: *The Crisis of the Polis and the Political views of the Roman Stoics*.

- Moscou: 1955, 64 s.=Publishing House of Ussr Academy of Sciences 8° (A. I-9657).
- VECİHÜ'L-HUFFAR: *Evcehu'n-nahzati fi'l-Iraki'l-Hadis*. Dımeşk: 1955, Darülinşa neşriyatı, 141 s. 4° (B-3475).
- VOLLGUÏNE, V. P.: *Humanisme et Socialisme*. Moscou: 1955, 64 s.=Editions de l'Académie des sciences de l'Urss. 8° (A. I-9653).
- WOODWARD, E. L., BUTLER ROHAN: *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*. London: 1955, Oxford University press, 539 s. III. Seri V. IX, 1939. 8° (A. I-8802).
- WOODWARD, E. L., BUTLER ROHAN: *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*. London: 1955, Oxford, University press. LXXXIV + 560 s. Vol. VIII, (1938-1939) 8° (A. I-8802).
- WOLLEY, SIR LEONARD-D. LITT. L. L. D-F. S. A.-HON A. R. I. B. A.: *Alalakh An Account of the Excavations at tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*. London: 1955, 411 s. 131 pl. I plan.=Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London Nr. XVIII. 4° (B-3474).
- ZAJACZKOWSKI, ANANIASZ: *Bulğat Al-Mustâq Fi Luğat At-Turk Wa-L-Qifzâq*. Warszawa: 1954, 224 s.=Polska Akademia Nauk, Komitet Orientalistyczny. 8° (A. I-9638).
- ZENTNER, KURT: *Die Ersten Fünfzig Jahre des XX Jahrhundert II*. Offenburg-Baden: 1950, 254 s. 4° (B-3467).
- ZENTNER, KURT: *Die Ersten Fünfzig Jare des XX Jahrhunderts I*. Offenburg- Baden: 1950 255 s. 4° (B-3467).
- ZENTNER, KURT: *Die Ersten Fünfzig Jahre Des XX. Jahrhunderts III*. Offenburg-Baden: 1950, 254 s. 4° (B-3467).

DERGİLER

- Akis IV, 58-70 (1955); V, 71-85 (1955).
- American Journal of Archaeology LIX, 3, 4 (1955).
- Anadolu-Revue des études d'archéologie et d'histoire en Turki préhistoire, Antiquité Byzance II (1955).
- Anatolian Studies: V (1955).
- Archiv Orientalni XXIII, 1-3 (1955).
- Archiv für Orientforschung XVII, 1 (1954-55).
- Arkeologiki Efiimeris I (1904)-35 (1954).
- Årsberattelse 1954-1955.
- Arsbok 1951-1953.
- Athenaeum XXXIII, 1-2 (1955).
- La Autenticidad de la Bula XCIX, 3 (1955).
- Azerbaycan IV, 1-7 (1955); IV, 12 (1955).
- Bulleten XIX, 72-74 (1954).
- Biblica XXXVII, 3, 4 (1955).
- Bibliotheca Orientalis XI, 6 (1954); XII, 1-4 (1955).

- Bilten 1 (1951); 2 (1953).
 Bulletin of the School of Oriental Studies XVII, 2, 3 (1955).
 Bulletin de Correspondance Hellénique LXXIX, 1 (1955).
 Bulletin of the Institute of Historical Research Theses supplement no. 16 (1955).
 Bulletin of the Institute of Historical Research XXVIII, 77 (1955).
 Bulletin the Metropolitan Museum of Art XIII, 8-10 (1955); XIV, 1 (1955).
 Bulletin de l'Unesco IX, 7-12 (1955).
 Bulletin Archéologique Polonais XXII, 1 (1955).
 Bulletin University Museum XI, 1 (1954).
 Büyük Felsefe Lûgatı VII-X (1955).
 Byzantinische Zeitschrift XLVIII, 1 (1955).
 Cahiers de Tunisie 9 (1955).
 Cahiers d'Histoire Mondiale II, 3 (1955).
 Cambridge Historical Journal XI, 3 (1955).
 Calendario XCVI (1954-1955).
 Central Asiatic Journal I, 2.
 Cuadernos de Historia Primitiva
 Çocuk ve Yuva III, 7-27 (1955).
 Danisth Foreign Office Journal 16, 17 (1955).
 Daniş XV, 8-10 (1955).
 Darülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası, I-IV.
 Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası I (1332)-VIII (1932).
 Der Islam XXII, 1 (1955).
 Dergi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Tarih ve Kültürünü Tetkik Enstitüsü I, 2, 3 (1955).
 Dış Ticaret-Yıllık İstatistik 1 (1953); 1, 2, 3 (1954).
 Dış Ticaret-Özel Ticaret 4 (1954); 4 (1955).
 Dış Ticaret Aylık İstatistik 1955.
 Dış Ticaret Aylık İstatistik-Özel Ticaret. 1955.
 Die Sprache I (1949); II (1950); III (1954).
 Documents Turcs pour l'Histoire Macédonienne III (1809-1817).
 L'Ethnographie 49 (1955).
 Florida Anthropologist VIII, 1-3 (1955).
 Forum III, 30- 36 (1955), IV, 38-42 (1955).
 Genova III, I-2 (1955).
 Germania XXXIII, 1-2, 3 (1955).
 Glasnik, vrhovnog islamskog Starjesinstva VI, 5-10 (1955).
 Glasnik Soc. des Musées et de l'inst. de conserv. de la R. P. Macédonie I, 8-9 (1955).
 Ćodisnjak I (1949); II (1950); III (1951).
 Harp Tarihi Vesikalari Dergisi IV, 12-13 (1955).
 Hellenica X (1955).
 Hesperia XXIV, 1-3 (1955).
 History, the Journal of the Historical Association XXXIX, 137 (1954).
 İstatistik Bülteni 12-18 (1955).
 İdare Dergisi XXVI, 233-236 (1955).

- Israel Exploration Journal V, 2-3 (1955).
 Irak XVII, 1-2 (1955).
 Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts Band 69 (1954).
 Journal Asiatique CCXLII, 3, 4 (1954).
 Journal of the American Oriental Society LXXV, 1-3 (1955).
 Journal of Cuneiform Studies III (1951).
 Journal of the Pakistan Historical Society I, I-4 (1953); II, 1-4 (1954); III, I-4 (1955).
 Journal of the Warburg and Courtauld Instituts XVII, 3, 4 (1954); XVIII, 1, 2 (1955).
 Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi 46-47 (1954-1955).
 Man LIV, 209-308 (1954); LV, 1-103 (1955).
 Mélanges de l'Université Saint Joseph XXXI, (1954).
 Mémoires et Document publiés par Société d'Histoire et d'Archeologie de Genève XXXIX (1955).
 Metropolitan Museum of Art Bulletin XIV, 2, 3 (1955).
 Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien LXXXIII, 3 (1954).
 Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin 87 (1955).
 Neue Deutsche Hefte 10 (1955).
 Nouvelle Clio V, 5, 6 (1953).
 Ordu Dergisi LXXIV, 174-175 (1955).
 Oriens VIII, 1 (1955).
 Orientalia XXIV, 3, 4 (1955).
 Oriente Moderno XXXV, 4-17 (1955).
 Osmanlı Tarih Değimleri ve Sözlüğü III, 21, 22 (1955).
 Österreichische Zeitschrift für Volkskunde IX; LVIII, 1-4 (1955).
 Palaeologia III, 4 (1954); IV, I (1955).
 Praktika Tız en Athenais Archaologikis Etaireias 1952.
 Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland. LXXXVII.
 Przegląd Antropologiczny XXI, 1 (1955).
 Przegląd Orientalistyczny 2, 3 (1955).
 Rasgos Sobre la Orogenesis y la Topografia de Santo Domingo LXXXIV, 2.
 Revue Internationale d'Histoire Militaire 14, 15 (1955).
 Revue Anthropologique I, 1 (1955).
 Revue Danoise 8 (1955).
 Revue des Etudes Islamiques 1953.
 Revues des Sciences Sociales II.
 Rivista Degli Studi Orientali XXX, 1-4 (1955).
 Rocznik Orientalistyczny XVIII.
 Runa Archivo Para Las Ciencias Del Hombre VI, 1-2 (1953-1954).
 Siyasî İlimler Mecmuası XXIV, 288-296 (1955).
 Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi X, 1 (1955).
 Société d'Histoire et d'Archeologie de Genève X, 3 (1954).
 Studi și cercetări de Istorie Veche V, 1-2 (1954).
 Studi Etruschi I-V index; Vol. I-XXIII.

- Syria XXXI (1954).
Türk Ansiklopedisi VIII, 57-60 (1955).
Türk Dili IV, 45-48 (1955); V, 49-51 (1955).
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1954.
Türkiyat Mecmuası XII (1955).
Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni III, 2 (1955).
Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni 160-166 (1955).
Tıp Dünyası XXVIII, 4, 324 (1955)-XXVIII, 9, 329 (1955).
University Museum Bulletin XIX, 2 (1955).
Voprosi Istorii 8 (1955).
Wiadomosci Archeologiczne XXII, 2 (1955).
Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes LII, 1, 2 (1953); LII, 3, 3 (1955).
Yabancı Dil Eserler Bülteni 6(1954).
Yale Review XLIV, 4 (1955); XLV, 1 (1955).
Yeşilay 270-276 (1955).
-

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1955 YILI GENEL KURUL TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumunun 1955 yılı Genel Kurul toplantısı 29 Nisan 1955 Cuma günü saat 10 da Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasındaki Kurum merkezinde yapılmıştır.

Toplantıyı Kurum Başkanı Ord. Prof. Şemseddin Günaltay açmış, çoğunluğun bulunduğu anlaşıldığından Genel Kurul Başkanlık divanı seçimine geçilmiştir. Açık oyla yapılan seçimle Genel Kurul Başkanlığına Prof. Muzaffer Göker, İkinci Başkanlığa Tevfik Bıyıklıoğlu, Sekreterliklere Prof. Dr. Tahsin Özgüç ve Doçent Dr. Bahadır Alkım seçilmişlerdir.

Birinci oturum Prof. Muzaffer Göker'in Başkanlığında açılmış, Yönetim Kurulunun 1954 yılı çalışma raporiyle Denetleme Kurulu raporu okunduktan sonra Başkan raporlar üzerinde konuşmak isteyenlere söz vermiştir.

İlk sözü alan Prof. Halil Demircioğlu, raporların hazırlanış tarzını takdirle karşıladığını söyledikten sonra bütçe yılına temas etmiş ve Genel Kurul tarafından yeni bütçenin kabulüne kadar geçen birkaç aylık bir zaman içinde bütçesiz sarfiyat yapılmak zarureti hasıl olduğunu, bunun için bütçe yılının Genel Kurulu takip eden aydan başlamasının yerinde olacağını, borçlu hesaplarda görülen ve tahsili mümkün olmayıp yıllardan beri devreden alacakların da kayıtlarının silinmesi yoluna gidilmesini, Basimevinin bir döner sermaye ile işletilmesi gerektiğini beyan etmiştir.

Prof. Hikmet Bayur, Kurum kitaplığına yeter derecede kitap satın alınmadığını ; Prof. Muzaffer Şenyürek, Milletlerarası kongrelere katılan üyelerin bu kongrelerde okudukları tebliğlerin de rapora konması gerektiğini; Prof. Osman Turan, Orta Çağ Kolu kararlarının Yönetim Kurulunca yerine getirilmemiş olduğunu; Bay Tevfik Bıyıklıoğlu, Kurum kitaplığına gelen kitapların bir sirkülerle üyelere bildirilmesini, kitap satın alma işinin de bir teşkilâta bağlanmasını; Bay Faik Reşid Unat, kitap alma işinde UNESCO kuponlarından faydalanılmasını; Doçent Afif Erzen Belleten'in çok geciktiğini beyan ettiler.

Yönetim Kurulu adına Genelsekreter Prof. Ekrem Akurgal ve Başsekreter Uluğ İğdemir tenkit ve temennilere birer birer cevap verdiler.

Başka söz isteyen olmadığından Başkan Yönetim ve Denetleme Kurulları raporlarını oya koydu, her iki rapor oy birliği ile kabul edilerek Yönetim Kurulu ibra edildi.

Daha sonra bütçeyi inceleyecek komisyon seçilerek birinci oturuma son verildi.

İkinci oturum öğleden sonra saat 16'da Başkan Prof. Muzaffer Göker'in Başkanlığında açıldı.

Yönetim Kurulu tekliflerinin görüşülmesine başlandı ve şunlara karar verildi:

1) Kollar Yönetmeliğinin 12 nci maddesine eklenmesi teklif edilen ilmi araştırmalara yapılacak yardımlar hakkındaki fıkralar okundu: Tartışmalardan sonra özel bir komisyon tarafından incelenerek gelecek Genel Kurula getirilmesine karar verildi.

2) Yeni Çağ Kolundan gelen ve "Türk Tarihi Arşivi" adı altında bir derginin çıkarılmasına dair bulunan teklif üzerinde uzun tartışmalar olduktan sonra Yeni Çağ Kolu tarafından Yönetim Kurulunun teklifi dairesinde bir vesikalar dergisinin çıkarılmasına çoğunlukla karar verildi.

3) 12 Nisan 1956 da Kurumun 25 inci kuruluş yıl dönümü münasebetiyle V. Türk Tarih Kongresinin toplanmasına oy birliği ile karar verildi.

4) 4-11 Eylül 1955 de Roma'da toplanacak olan Milletlerarası X. Tarihî ilimler Kongresine Yeni Çağ Kolundan iki, Orta ve Eski Çağ Kollarından da birer kişinin Kurum adına katılmasına oy birliği ile karar verildi.

5) 11-18 Temmuz 1955 de İstanbul'da toplanacak olan IV. Türk Coğrafya Kurumu Kongresine Kollar tarafından seçilecek birkaç delege ile iştirak edilmesine karar verildi.

6) UNESCO Türkiye Millî Komisyonunda Kurumumuzu temsil etmek üzere Prof. Dr. Afet İnan çoğunlukla seçildi.

Bundan sonra Yönetim ve denetleme Kurullarıyla Haysiyet Divanı seçimine geçildi.

Yönetim Kuruluna Ord. Prof. Şemseddin Günaltay, Prof. Dr. Sedat Alp, Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Prof. Cavit Baysun, Prof. Dr. Cemal Tukin, Bay Faik Reşit Unat ve Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal,

Denetleme Kuruluna, Prof. Dr. Hâmit Sadi Selen, Bayan Fakihe Öymen ve Bay Hasan Âli Yücel,

Haysiyet Divanına Prof. Hikmet Bayur, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Prof. Dr. Afet İnan, Bay Tevfik Bıyıklıoğlu, Prof. Dr. Süheyl Ünver seçildiler.

Vakit geçmiş olduğundan 30 Nisan Cumartesi günü saat 10,30 da toplanılmak üzere oturuma son verildi.

Üçüncü oturum 30 Nisan 1955 Cumartesi günü saat 10.30 da Başkan Prof. Muzaffer Göker'in Başkanlığında açıldı. Çoğunluk olduğundan bütçenin müzakeresine geçildi ve Komisyonca teklif edilen şekilde aynen kabul edildi.

Bundan sonra üye tekliflerine geçilerek şunlara karar verildi:

1) Kurum üyelerinin biyografilerinden mürekkep bir dosyanın hazırlanmasına,

2) Ölmüş olan üyelerin biyografilerinin Belletende yayınlanmasına,

3) Belleten için bir yönetmelik hazırlamak üzere Prof. Halil Demircioğlu, Faik Reşid Unat, Prof. Enver Ziya Karal ve Prof. Şinasi Altındağ'dan mürekkep bir komisyonun seçilmesine,

4) Ölmüş olan üyelerin adlarının doğum ve ölüm tarihleriyle birlikte yıllık rapora konmasına,

5) Sinan monografisinin biran evvel neşrini temine Yeni Çağ Kolunun memur edilmesine,

6) Merhum Tevfik Yaliner'den kalan avans borcunun terkinin için Yönetim Kuruluna yetki verilmesine.

Gündemde görüşülecek başka bir şey kalmadığından Başkan oturuma son verdi. Genel Kurula sunulan Yönetim ve Denetleme Kurullarının raporları aşağıdadır:

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1954 YILI ÇALIŞMA RAPORU

Genel Kurulun Sayın Üyeleri,

Kurumumuzun 1954 yılı çalışmalarına ait raporumuzu yüksek katınıza sunuyoruz:

MALÎ DURUM

Kurumumuzun 1954 yılı gelir ve giderleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir:

A—GELİRLER

Bölüm	Gelirin Cinsi	Bütçeye konan		Tahsil olunan	
		Lira	K.	Lira	K.
1	Geçen yıldan devir	112.142	09	112.142	09
2	Hükümet yardımı	90.000	—	90.000	—
3	Atatürk tesisi	250.000	—	309.224	05
4	Üye aidatı	100	—	114	—
5	Yayın satışları	25.000	—	30.452	26
6	Türlü gelirler	6.001	—	4.554	42
7	Karşılıklar	50.000	—	50.000	—
TOPLAM		533.243	09	596.486	82

B—GİDERLER

Bölüm	Giderin cinsi	Bütçeye konan		Harcanan	
		Lira	K.	Lira	K.
1	Görevli giderleri	113.800	—	102.491	67
2	İdarî giderler	12.443	—	8.239	15
3	Bilimsel giderler	147.000	—	145.863	91
4	Yatırımlar	210.000	—	101.351	71
5	Yayın zararları	50.000	—	34.058	93
TOPLAM		533.243	—	392.005	37

Böylece gelirlerimiz giderlerimizden 204.481 lira 45 kuruş fazla olmuş ve bu fazlalık Kurum tasarruflarına alınmıştır.

YAYIN İŞLERİ

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve yayınlanmıştır:

- 1— İBN-İ KEMAL: *Tevarih-i Âl-i Osman* (tıbbî basım).
- 2— REŞAT KAYNAR: Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat.
- 3— DOÇ. DR. MEHMET ALTAY KÖYMEN: *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* II. cilt İkinci İmparatorluk devri.
- 4— ABDÜLKADİR İNAN: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*.
- 5— PROF. DR. HALİL İNALCIK: *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve vesikalar*.
- 6— PROF. DR. OSMAN TURAN: *İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihi takvimler*.
- 7— ORD. PROF. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI: *Osmanlı Tarihi* III. cilt, 2. kısım.
- 8— PROF. DR. HALİL İNALCIK: *Arvanid Sancağı Tahrir Defteri*.
- 9— Belleten sayı: 67-71.

Bu yıl içinde şu eserlerin basımına başlanmıştır.:

- 1— TEVFIK BİYIKLIOĞLU: *Trakya'da Millî Mücadele*.
- 2— ALİ FUAT TÜRKELDİ: *Maruf simalar*.
- 3— AGÂH SIRRI LEVENT: *Gazavat-ı Gazi Mihal*.
- 4— ALİ FUAT TÜRKELDİ: *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*.

Bu yıl içinde şu eser Kurum yayınları arasında basılmak üzere satın alınmıştır:

- 1— SAMİ ÖZERDİM: *Atatürk için yazılmış yazılar bibliyografyası*.

SİNAN MONOGRAFİSİ

Uzun yıllardan beri hazırlanmasına devam edilen Sinan monografisinin biran önce yayınlanması için Türkiye Emlâk Kredi Bankası Kurumumuz emrine 50.000 lira ayırmıştır. Eserin en mühim kısmını teşkil eden plân ve fotoğrafların Tifdurukla basılmasına karar verilmiş ve Yapı Kredi Bankası tarafından İstanbul'da kurulmakta olan Tifduruk matbaasıyla temaslara başlanmış, lüzumlu kâğıdın dışarıdan getirilebilmesi için de teşebbüse geçilmiştir.

Kurum Basımevinde basılacak olan metin kısmı hazır olunca onun da baskısına başlanacaktır. Bu yıl içinde Yüksek Mimar Ali Saim Ülgen yeniden 6 plân ve rölüveyi tamamlayarak Kuruma vermiştir.

COLUMBIA ÜNİVERSİTESİNİN 200 ÜNCÜ YIL DÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE AÇILAN SERGİ VE YAPILAN TÖREN

Geçen yılki raporumuzda açıkladığımız üzere Amerika'nın en büyük üniversitelerinden biri olan Columbia Üniversitesinin kuruluşunun 200 üncü yıl dönümü vesilesiyle Kurumumuzca 1954 yılı içinde yapılacak yayın ve törenler için kurulan komisyon çizdiği program içinde çalışmalarına devam ederek Amerikan Haberler Bürosunun yardımıyla 28 Kasım 1954 tarihinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde

Columbia Üniversitesinin gönderdiği fotoğraflarla "İnsanlığın Bilgi Edinme ve Bunu Serbestçe Kullanma Hürriyeti" adı altında bir sergi açtığı gibi, 5 Aralık 1954 tarihinde de aynı Fakültede bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıyı Kurum adına Genel-sekreter Prof. Dr. Ekrem Akurgal açmış, ondan sonra Prof. Yavuz Abadan, Prof. Necati Akder ve Prof. Şükrü Esmir birer konuşma yapmışlardır. Sergi aydınlar arasında büyük bir ilgi uyandırmış ve gazetelerde neşriyat yapılmasına vesile olmuştur.

MİLLETLERARASI KONGRELER

XXIII. Şarkiyatçılar Kongresi:

21-28 Ağustos 1954 de İngiltere'nin Cambridge şehrinde toplanmış olan XXIII. Milletlerarası Şarkiyatçılar kongresine Kurumumuz adına üç arkadaşımız katılmışlardır. Bunlardan Prof. Dr. Sedat Alp, Kültepe vesikalarındanberi eski Anadolu'da birçok has adların ve Appellatif'lerin teşkiline yarayan ve çeşitli formlar arzeden -n- teşkilleri, Prof. Dr. Osman Turan Orta Çağ Türkleri arasında dünya hâkimiyeti ülküsü, Bay Faik Reşit Unat da, Neşri tarihi üzerindeki çalışmalar hakkında birer tebliğ okumuşlardır.

X. Bizans Tetkikleri kongresi:

15-21 Eylül 1955 de İstanbul'da toplanacak olan Milletlerarası X. Bizans Tetkikleri kongresine bütün üyelerimiz davet edilmiş bulunuyor. Kongrenin memleketimizde ve Bizans medeniyetinin merkezi olan İstanbul'da toplanmış olmasının önemi gözönünde bulundurularak, bu kongreye büyük ölçüde iştirakimiz gerekmektedir. Kurumumuz kongre üyelerine dağıtılmak üzere Türk Tarih Kurumu'nun son 20 yıllık çalışmaları hakkında yabancı dilde bir büroşür hazırlıyacağı gibi, Kurumumuz tarafından açılmış olan Region şehrinin kongre üyelerine gösterilebilmesi için kazı yerinin temizlenmesi maksadiyle tertip komitesi emrine 1000 lira ayırmış bulunmaktadır. Kongre esnasında Edebiyat Fakültesinde Kurum yayınlarından mürekkep bir sergi hazırlanacak ve %25 iskonto ile kitap satılacaktır.

V. Onomastiques ve X. Tarihî İlimler kongreleri:

12-15 Nisan 1955 de Salamanca'da toplanacak olan Onomastiques kongresiyle 4-11 Eylül 1955 de Roma'da toplanacak X. Milletlerarası Tarihî İlimler kongrelerine de davet edilmiş bulunuyoruz. Keyfiyet kollara yazılmış ve tarihi pek yakın olan Salamanca Kongresine yalnız Yeniçağ kolundan Prof. Dr. Halil İnalçık talip olduğundan arkadaşımızın bu kongreye katılmasını Yönetim Kurulumuz da uygun bulmuştur. Prof. Halil İnalçık bu Kongrede " Yer adları kaynağı olarak Osmanlı tahrir defterleri" konusunda bir tebliğ okuyacaktır. Roma kongresi için Genel Kurulun bir karar vermesini dileriz.

V. TÜRK TARİH KONGRESİ

Kuruluşunun 25 inci yıldönümü münasebetiyle Kurumumuzun 1956 yılında V. Türk Tarih kongresini hazırlaması geçen genel Kurulumuzca karar altına alınmıştı. Yönetim Kurulumuz kongrenin ilk hazırlıklarını yapmak üzere bir hazırlık komitesi kurmuştur. Komite çalışmalarına devam etmektedir. 1955 yılı içinde ilk

sirküler üyelere ve kongreye katılması arzu edilen ilim adamlarına gönderilmiş olacaktır. Arkadaşlarımızın bu kongre için şimdiden hazırlanmalarını dileriz

İLMİ KONFERANSLAR

Yönetim Kurulumuz geçmiş yıllarda olduğu gibi, bu yıl da, bir seri ilmî konferansların hazırlanmasını ve bu arada yurdumuza gelen yabancı bilgilerden de faydalanılmasını uygun bularak keyfiyeti arkadaşlarımıza bir genelge ile bildirmişti. Bu çağrımıza 11 arkadaşımız müsbet cevap verdiğinden 1955 ilkbaharı için 13 konferanslık bir program hazırlanmış ve ilân edilmiştir. Bu konferanslardan biri Adana'da, biri İzmir'de, ikisi Kayseri'de, biri Niğde'de sekizi de Ankara'da verilecektir. Bu arada memleketimizi ziyaret etmiş olan Fransız Millî Müzeleri Genel Müdürü ve Mari kazıları hâfiri André Parrot Kurumumuzun vaki davetini kabul ederek 28 aralık 1954 günü Ankara'da Dil ve Tarih-Cografya Fakültesinde Mari kazıları hakkında projeksiyonlu bir konferans vermiştir. Bu münasebetle Sayın hâfirin şerefine bir de çay verilerek üyelerimiz ve ilim adamlarımızla tanışması sağlanmıştır.

KOL ÇALIŞMALARI

Kollarımız Yönetim Kurulunca kendilerine havale edilen ilmî işleri görmüşler ve mutad toplantılarını yaparak çalışma programlarını hazırlamışlardır. Yeni Çağ Kolu Kurumumuzun muhtelif yıllarda yaptırdığı tercümelere üyelerine dağıtarak bunlardan basılmaya değer olanlarını ayırtmıştır.

KÜTÜPANE

Bu yıl içinde kütüphanemize 34 ü satın alınmak , 257 si mübadele ve hediye yoluyla 291 cilt basma eser girmiş ve ayrıca 2 tane yazma satın alınmıştır. Bundan başka 311 i satın alınmak ve 372 si mübadele ve hediye yoluyla 683 dergi girmiştir. Böylece kütüphanemizdeki kitap sayısı dergi, gazete ve harita hariç olmak üzere 32.199'a yükselmiştir. Bu yıl içinde kitap, dergi ve gazetelerden 902 si ciltlenmiş 7 eski cilt de tamir edilmiştir. Yıl sonunda yapılan sayımda geçen yıl kaybolduğu sanılan eserlerin büyük bir kısmı bulunmuş ve neticede çoğu önemli olmayan 20 eserin eksik olduğu görülmüştür ki, uzun yıllardanberi içinde çoğu Fakülte öğrencilerinden ibaret binlerce okuyucunun çalıştığı kütüphanemizin bu kadar az ziyat vermesini memnurlukla karşılamak gerektir.

BASİMEVİ

Yeni binasının inşaatı bitmiş olmasına rağmen, yeniden getirteceğimiz makinelerin döviz transferi çok geç yapılmış olduğundan, Basımevimizin taşınması gecikmiştir. Makinelerimizin bir kısmı peyderpey gelmekte olduğundan 1955 yılında yeni binada çalışmalara başlanmış olacaktır. Basımevimizi burada modern endüstrinin icaplarına uygun, tamamen yeni metodlarla organize etmek kararındayız. Amerika'da Matbaacılık tahsil etmiş olup şimdi yedek subaylığını yapmakta olan Gökmen İğdemir'i bu organizasyonu yapmaya memur ettik. Mezuniyet tezini Türk Tarih

Kurumu yeni Basimevinin organizasyonu üzerine hazırlamış olan Gökmen İğdemir, boş zamanlarında bu işle meşgul olmaktadır. Kendisi bize verdiği iki raporla yapılacak işleri bildirmiş ve raporları Yönetim Kurulunca tasvip edilmiştir. Tam kadro ile ve rasyonel bir şekilde çalıştığı zaman, Basimevimizin bir taraftan memleket ilim ve sanatına büyük hizmetler ifa edeceğine, diğer taraftan da Kurumumuza esaslı bir gelir kaynağı olacağına inanıyoruz.

Geçen yıl, gayri müsait şartlar altındaki çalışmalarına rağmen, Basimevimiz bir evvelki yıldan 4.255 lira fazlasıyla 101.386 liralık iş yapmış ve geçen yıllardan kalan zararlarını kapatarak 1955 yılına 897 lira kârla girmiştir. Basimevimiz, muhasebesinin Kurum'dan ayrıldığı 1951 yılından bu yana ayrıca 66.643 lira amortisman ayırmış bulunmaktadır.

KAZILAR

Bu yıl da Eski Çağ Kolunun kabul ettiği ödeneklerle eski kazılarımızdan Kültepe, Side, Perge, Fikirtepesi ve Konya civarındaki Karahöyük kazılarına devam edilmiş ve Manyas gölü civarındaki Ergili'de yeni bir kazıya başlanmış olduğu gibi, tarihöncesi araştırmalarına bu yıl tekrar başlanmış, Karatepe'de Millî Eğitim Bakanlığının da yardımıyla restorasyon işlerine ve yayın hazırlıklarına devam edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı bu yıl da kazılarımıza para ve eleman vermek suretiyle yardımlarına devam etmiştir. Bakanlığın bu yakın ilgisinden dolayı şükranlarımızı huzurunuzda da belirtmek isteriz.

Yapılan kazılar hakkında kazı direktörlerinden aldığımız kısa raporları aynen sunuyoruz.:

1— Tarih Öncesi araştırmaları :

Üyelerimizden Ankara Üniversitesi Paleoantropoloji Kürsü Profesörü Dr. M. Şenyürek, İzmir Müzesi Müdürü Bay H. Gültekin ve Bayan E. Şenyürek ile birlikte, 1954 yılı yaz mevsiminde İzmir vilâyetinde Larisa civarında Höyücek'de kazı yapmıştır. Hafirler bize elde ettikleri neticeler hakkında aşağıdaki malûmatı vermişlerdir :

“Höyücek'de 1949 yılında Türk Tarih Kurumu adına sondajlar yapmıştık ¹. Bu defa 1949 yılında açtığımız C çukurunun hemen bitişiğinde ve batısında D çukuru adını verdiğimiz daha büyük bir çukur açtık ve 520 santimetre derinliğe kadar indik. Bu seviyeye kadar 5 yapı katına tesadüf ettik. En üstte müstatil şeklinde bir binanın temellerini meydana çıkardık. Bu yıl yaptığımız kazı buradaki Truva I kültürünün 520 santimetre derinliğe kadar devam ettiğini göstermiştir. Bu kültürün daha da derinlere inmesi muhtemeldir. 1949 yılında yaptığımız sondajlarda Höyücek'de hiçbir madenî eşyaya tesadüf etmemiş olmakla beraber, raporumuzda bunu “*daha ziyade bir tesadüfe atfetmeğe mütemayiliz*” demiştik ². Bu yıl 1949 da açtığımız B çukurunu biraz genişletirken, en üstteki yapı katından itibaren 110 santimetre derinlikte bulduğumuz bakırdan yapılmış bir biz, bu tahminimizin doğru olduğunu göstermiştir. Bu biz, şekil bakımından Truva I kültüründe bulunan bir bizi hatırlatmaktadır.

¹ Bk. M. Şenyürek, H. Gültekin, E. Şenyürek ve A. Dönmez: Larisa civarında, Höyücek'te yapılan sondaj. Belleten, Sayı 55, 1950.

² Aynı eser s. 490.

Bu yılki çalışmalarımız esnasında ayrıca B çukurunun batısında yeni bir küçük çukur (E çukuru) açtık ve bu çukurda 290 santimetre derinliğe kadar indik.

Höyüğün araştırılmış olan kısmı görünüşe göre Truva II devri esnasında terk edilmiştir. Fakat bu yıl höyüğün güneyindeki zeytinlik içinde yaptığımız bir gezide muahhar devirlere ait olmaları muhtemel olan bir iki keramik parçası bulduğumuzu burada kaydetmek isteriz”.

2— *Karahöyük kazısı :*

Kurumumuz adına Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Orta Anadolu Araştırma İstasyonu ve Maarif Vekâleti Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün iştirakiyle 1953 yılında başlanmış bulunan Konya Karahöyük hafriyatına 1954 kazı mevsiminde devam edilmiştir. Kazı 7.9.1954 tarihinde başlamış ve 25.X.1954 tarihinde sona ermiştir. Hafriyat Prof. Ekrem Akurgal ve tarafımdan yürütülmüştür. Kazıda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Asistanlarından Dr. Yusuf Boysal, Dr. Baki Ögün, Hititoloji kürsüsü öğrencilerinden Hayri Erten, aynı Fakültenin desinatörü Hüseyin Demiralp ile Müzeler Umum Müdürlüğünden Nihal Koloğlu, fotoğrafçı Şelâhattin Öztartan ve ressam Fevzi Sarı çalışmışlardır

1953 yılında höyüğün kuzeyinde açılmış olan C çukuru 1954 kazı mevsiminde ilk tabakada Kuzey Batı ve Güney istikametinde genişletilmiş ve çukurun evvelce tamamen temizlenememiş olan merkez kısmının araştırılmasına devam edilmiştir. C çukurunun Güney - Batı kısmında zengin buluntular ihtiva eden ve mimarî bakımdan temiz plânlı odalar kazanılmıştır. Bu arada odaların içindeki küplerin bazılarının oda kapılarından daha geniş olduğu ve kapıların inşasından önce yerlerine konulduğu müşahede edilmiştir. Aynı çukurun Güney - Doğu kısmında ikinci tabakaya inilmiştir.

Höyüğün Şimalinde geçen yıl birinci tabakası araştırılmaya başlanan D çukuru tevsî edilmiş ve aynı çukurda ikinci ve üçüncü tabakalara inilmiştir. Üçüncü tabakada bakır çağı kültürüne rastlanmıştır. Bu çukurda bakır çağından Hitit çağına intikali araştırmak mümkün olacaktır.

1954 kazı mevsiminde höyüğün güney doğusunda açılan H çukurunda höyüğün diğer kısımlarının birinci tabakaları ile çağdaş bir kültür tesbit edilmiştir.

Höyüğün dışında ne dereceye kadar iskânın mevcut olduğu güneyde açılan G çukurunda incelenmiş ve etek dışında muhtelif kültür katlarını ihtiva eden devamlı bir iskânın mevcut olduğu tesbit edilmiştir. Gelecek yıl höyüğün dışında Kültepe'deki Kârum nevinden bir mahallenin mevcut olup olmadığı araştırılacaktır.

D çukurunda olduğu gibi höyüğün diğer kısımlarında da bakır çağından önce yalnız iki Hitit mimarî tabakasının mevcut olup olmadığı önümüzdeki yıl çalışmaları neticesinde anlaşılacaktır. Höyükte yalnız iki Hitit mimarî katının bulunması, katî tarihlemeyi verebilecek yazılı vesikaların şimdilik yokluğu karşısında bu tabakaların tarihlenmesi bakımından heyetimizi mühim bir problem karşısında bırakmaktadır. Bakır çağıının üstünde devamlı bir Hitit iskânının mevcudiyeti gözönünde tutulduğu takdirde Hititler devrini temsil eden iki tabakanın imparatorluk devrini içine alacağı şüphelidir. Geçen yıla ait buluntular arasında Kültepe tiplerini andıran bir tanrı figürinine ait bir kalbın bulunması ve bu seneki eserlerden biri üzerinde

Kültepe silindir mühür baskıları üzerinde görülen güneş kursu-yarım ay kombinasyonuna çok müşabih bir kompozisyonun görülmesi ve yine bu yıl ele geçen, Kültepe'de bulunan bir idolün çok benzeri olan yüksek kaliteli bir idol, Karahöyük'te ilk Hitit tabakasının tarihlenmesinde biraz daha geriye gitmemizi icap ettirecektir. Bu taktirde Höyüğün imparatorluk devrinden evvel ne gibi tarihî zaruretler karşısında terk edilmiş olacağı araştırılması gereken bir cihettir.

Karahöyük'e mahsus bulunan konsantrik daireli ocakların sayısı bu yıl artmış bulunmaktadır.

Ele geçen seramik 1954 yılında da form bakımından büyük bir zenginlik arz etmektedir. Bunlar arasında merkezî bir üzüm salkımının etrafında onbir tane küçük üzüm salkımından ibaret ve bir halka vasıtasıyla duvara asılmış olması gereken ve içinde kömür bakiyeleri bulunmuş bulunan kandil ünük bir parça teşkil etmektedir.

Küçük buluntular arasında hiyeroglif mühürlerinin baskılarını ihtiva eden dokuma ağırlıklarının mebzuliyeti Karahöyük'ün hususiyetini teşkil etmektedir. Bu hiyerogliflerin daha ziyade arkaik ve ideografik şekiller ihtiva etmesi hiyeroglif yazısının erken safhası ile ilgili bir keyfiyet olsa gerektir. Halbuki imparatorluk devrinde yazı çok geniş ölçüde fonetik şekiller arz etmektedir.

C çukurunun merkezindeki çöplükte ve civarında ayrıca hiyeroglif buleleri ele geçmiştir ki bunlar Karahöyük'e başka merkezlerden gelmiş bulunan eşya ile ilgilidir.

Madenî buluntular bu mevsimde de Karahöyük'te bir zenginlik ve çeşitlilik arz etmektedir. Ele geçmiş bulunan baltalardan biri üzerinde bir hiyeroglif mühürü ve diğer bir alet üzerinde hiyeroglif işaretinin izleri ensize olarak görülmektedir ki, bu gibi eserlerin diğer merkezlerde gayet nadir olarak görülmesi Karahöyük'ün bir hiyeroglif merkezi olduğunda şüphe bırakmamaktadır.

PROF. DR. SEDAT ALP

3— Kültepe-Kaneş kazıları :

Eski Eserler ve Müzeler Umum Md. de iştirakiyle Kurumumuz adına yapılmakta olan Kültepe-Kaneş ve Kaneş Karumu kazılarına üyelerimizden Prof. T. Özgüç'ün başkanlığındaki heyet tarafından devam edilmiştir. Kültepe-Kaneş kazıları tahminin fevkinde bir hususiyet arz etmiş, teferruatı üstünde durulan megaron tipindeki büyük binanın altında monümental bir Hitit sarayı meydana çıkarılmıştır. İnşaf bünyesi ve giriş kısmının plânı bakımından mühim hususiyetler arz eden bu beyaz sıvalı bina, Boğazköydeki mâbetsarayların paralelidir. Bir yangın neticesinde terk edildiği anlaşılan sarayın, aynı hususiyetleri gösteren daha eski bir binanın harabesi üzerine kurulduğu görülmektedir.

Karum'da hem I b, hem de II. katta itina ile yapılmış geniş teşkilâtli binalar devrin mamur bir beldesinde bulunması icabeden ikametgâhları, arşivleri, atölyeleri temsil etmektedir. İyi durumda ele geçirilen bir I b atölyesi, devrin her türlü silâhını, süs eşyasını imal edip satan bir dökümcüye aittir. Bu atölyede bulunan ve Anadolu'nun en eski, en büyük bir arslan heykeline ait alt çeneyi temsil eden

bazalt parça, büyük heykeltraşlık eserlerinin daha I b katında yaratıldığını gösteren ilk keşiftir. I b katının ışığa çıkarılan mezarlığından başka II. katın mütevazı tüccarlarına ait münferit mezarları ölü hediyeleri bakımından, çok ehemmiyetlidir. Ölülerin başlarına geçirilen altın ve altın safıhalı gümüşten sivri serpuşlar, altın başlı silindir mühür, som altından süslü iğneler, altın kaplamalı tunç bizler, başları lapis-lazuli ve kristal gibi, kıymetli taşlardan yapılmış gümüşten toplu iğneler; ölülerin ağız ve gözlerini kapatmaya yarıyan müteaddit altın safıhalar ve tunçtan mamül mütenevvi kap-kacak, harp âletleri, yalnız devrin maddi zenginliğini, san'at seviyesinin yüksekliğini öğretmekle kalmıyor, aynı yerde ilerde yapılacak keşiflerin de müjdecisi oluyor. Bu eserler, Alacahöyük mezarlarını hemen takip eden medeniyet safhasının zenginliğini ve Anadolu madencilığının ikinci parlak devrini en çok öğreten vesikalar mahiyetini muhafaza etmektedir. Kuzey-Suriye ve Mezopotamya'dan idhal edilmiş vazolar, ördek biçimli taş tartılar, yazılı vesikalar ve mühürlerle tesbit edilen karşılıklı münasebetleri teyide yarıyan vesikalardır. I b katının, habur bölgesinin maruf şehri, Çağar-Pazar'ın I inci katının ilk safhasıyla çağdaş oluşu, her iki mntakanın kronolojisi bakımından da mühim bir hâdisedir.

Meydana çıkarılan 196 tabletin büyük bir kısmını tetkik eden Dr. Kemal Balkan raporunda, 3 yeni arşivin keşfedildiğini, bunlarda yeni olarak ticari mektupların varlığını, Anadolu'nun yerli takvimine ait yeni ifadelerin görüldüğünü, bir kadının kocası gibi, iktisadi faaliyetlerde bulunduğunu ve mes'ud bir tesadüf eseri olarak iki kardeşin babalarının ölümünden sonra mirası ne şekilde taksim edip ayrıldıklarını gösteren çok kıymetli bir vesikanın da bulunduğunu bildirmiştir. Tabletleri çok mühim ve sağlam olan I b katında silindir mühür baskılı bir tablet, 1953 de bulunan damga mühürlü vesikanın paraleledir. Dilci, Tamnia şehrinin yerli beyinin Kaneş karumuna yolladığı mektubun, I b devrinde Anadolu'nun siyasi tarihi bakımından önemli ilk vesika olduğunu bildirmektedir Ayrıca arkadaşımız mezkûr şehir beyinin karumla, babaları devrinde mevcut münasebetleri tazelemek arzusunun izhar etmekte olduğunu ve bir anlaşma yapılmasını teklif ettiğini de rapora eklemektedir.

1954 kazılarının en mühim neticelerinden biri, Koloni devrinin eski (II. kat) ve son safhası (I b) arasındaki farkların, bir taraftan stratigrafi, diğer taraftan tabletler, silindir mühürler ve küçük eserlerle teyit edilmiş olmasında; diğeri de tabletlerin ışığında, I b'nin Büyük Hamurabi'nin yaşlı çağdaşı Şamsi-Adad ile çağdaş olduğunun isbatıdır.

Anadolu'nun siyasi tarihini örten esrar perdesini aralayan önemli tabletlerin, muhtelif üslûplara giren silindir ve damga mühür baskılarının en güzel örneklerinin meydana çıktığı Kaneş'te, Hitit medeniyetinin başlangıcını öğreten vesikalardan başka Koloni devrinin son safhasının Eski Hitit Devrine, daha doğrusu, *Labarna Kültürüne* intikalini sağlayan köprünün hususiyetine işaret eden eserler de az değildir.

4— 1954 Karatepe çalışmaları :

1954 Karatepe çalışmaları, Haziran ayı ortalarında ekim ortalarına kadar 4 ay sürmüş, heykeltraşlık eserleri ve yazıtların nihai neşriyata hazırlanmaları ve bu-

nunla ilgili olarak restorasyon ve eserlerin muhafaza altına alınmaları işlerine hasredilmiştir.

Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünce ve geniş ölçüde T. T. K. ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesince sağlanan yardımlarla restorasyon çalışmaları, bundan önceki yıllarda olduğu gibi, bu yıl da Doç. Dr. Halet Çambel başkanlığında, Roma merkezî Restorasyon Enstitüsü restoratörlerinden Eliseo Zorzetto, yapı teknisiyeni Fehim Zeybek ve desen işlerinde çalıştırılan Dr. Eva-Maria Bossert'in iştirakile yürütülmüş, ayrıca Restorasyon Enstitüsü idarecilerinden Prof. M. Cagiano de Azevedo da, faaliyet devresi başlarında, kısa bir müddet için heyete katılarak, restorasyonla alâkalı ihtisasa müteallik tetkiklerde bulunmuştur.

Faaliyet ana hattında:

1. Esas olarak çok harap vaziyetteki güney-batı yukarı giriş kapısı üzerinde teksif olunmuş, mümkün mertebe eski hallerine ifrağları gerekli heykel, kabartma ve yazıtların restorasyonları,
2. Her geçen gün daha da yıkılıp dökülen çok ehemmiyetli giriş kapısı ve koridorunu sınırlandıran iç burç duvarlarının tamiri,
3. Bu koridor ve yan odalarda mevcut heykel, kabartma ve yazıtların açık hava tesirlerinden vikayeleri maksadile muhafaza altına alınmaları,
4. Nihayet eksik ve noksanları, restorasyon safhasında daha da iyi anlaşılın birçok ehemmiyetli kayıp parçaların civar yamaçlarda ve tâ 200 m. aşağıdaki vadide aranıp taranmaları, şeklinde dört ana yöne yöneltmiştir.

Neticede :

1. Yukarı kazı sahasına ait olup ta, kırık dökük vaziyette meydana çıkarılabilmiş bulunan ve bu yüzden ne ait oldukları yerler, hattâ ne de mahiyetleri bilinemiyen aşağı yukarı 25 ten fazla heykel, kabartma ve yazıttan 20 ye yakınının parçalarının tesbiti işi, mevcutlar arasında bulunabildiği nisbette ya hemen hemen tamama yakın ya da kısmen bitirilmiştir.
2. Bu miktardan üçte ikisinin yani 15 e yakınının yapıştırmak suretiyle restorasyonu tamamlanmıştır: İki yanı reliefli bir köşe kabartması, antitetik veya gurup halinde hayvanlar, tahtta oturan kadın, tavşanlı ilâhlar, kalkanlı kabartma, elbisesi rozetli ilâh kabartması, bir av sahnesi, v.s. bu aradadır.
3. Geri kalan üçte biri de, delikleri açılıp tunçları hazırlanmak suretiyle yapıştırmaya hazır hale konulmuştur: baş aşağı asılı yarı insan yarı hayvan mitolojik bir mahlûkun öldürülmesi, arabalı relief, Hitit hiyeroglif yazıtlı bir kaide taşı parça parça diğer büyük kaide taşının tam olarak bütün parçaları, henüz yarı yarıya tamamlanabilen diğer 3 relief, v.s. bunlar meyanındadır.
4. Ayrıca geçen faaliyet mevsiminde birleştirme işi geniş ölçüde tamamlanmış bulunan hitit-hiyeroglif yazıtlı büyük kapı arslanına daha yeni parçalar eklenmiş ve mevcut bütün parçalarıyla, ancak henüz tesbit olunamayan başı hariç, yapıştırmak suretiyle restorasyonu tamamlanmıştır.

5. Aşağı kazıya ait olup ta birleştirme işi geçen yıl tamamlanmış bulunan iki büyük kapı arslanından biri tamamen, öbürü de kısmen yapıştırılmıştır. Ayrıca aynı sahaya ait diğer bir kabartma da tam olarak yapıştırılmıştır.
6. Yukarı giriş kapısı eserleri de, aşağı giriş sahasında olduğu şekilde, oluklu çinko bir çatı altına alınmak suretiyle muhafaza çalışmaları bitirilmiştir.
7. Civar arazide girilen arama-tarama neticesi, aralarında 100-500 kg.lık muazzam parçalar da bulunan 200 ü aşkın, yazıtlı yazıtsız, tasvirli tasvirsiz ehemmiyetli yeni parçalar ele geçirilmiş, bu sayede şimdiye kadar mevcudiyetleri malûm bulunmayan 4 yeni kabartmanın ana hatlarıyla meydana çıkarılmalarına imkân elvermiştir.
8. Nihayet, restorasyonun kaçınılmaz bir icabı olarak, giriş kapılarını çevreleyen ve böylelikle, reliefli, yazıtlı koridor ve yan odalar kompleksiyle ayrılmaz bir bütün teşkil eden pek harap vaziyetteki iç kapı burçlarından sol burcun (yukarı kazı) tamir ve restorasyon işi tamamlanmıştır.

5— 1954 Side ve Perge kazıları:

Side ve Perge kazılarına 1954 yılı sonbaharında 15 Eylül'den 31 Ekim'e kadar Prof. Arif Müfid Mansel'in başkanlığında devam edilmiştir. Side'de surun dışında ve şehir kapısının karşısında yer alan âbidevi çeşme binasının (Nymphaeum) büyük bir kısmı kazılmış, pek çok ve çeşitli mimari parça elde edilmiştir ki, bu parçalar sayesinde binanın fesadında yer alan sütun mimarisinin üç katlı olduğu tesbit edilmiştir. Büyük havuzun önü kurnalar arasında bulunan kabartmalı levhalarla süslü idi. Bunlardan bir parça daha bulunmuştur ki bir tekerleğin üzerine gerilmiş olan Ixion'un cezalandırılmasını musavver bir kabartma ihtiva etmektedir.

Arkayık ve klâsik devir şehrini tesbit üzere şehrin muhtelif yerlerinde sondajlar yapılmış, bazı antik kuyular temizlenmiştir. Bu ameliye esnasında pek çok Romen (bilhassa "Bergama" keramikleri) ve daha az miktarda hellenistik Yunan keramiği ele geçmiştir. Arkaik devre ait ise yalnız birkaç küçük parça bulunmuştur.

Perge'de geçen sene açılan şehir kapısı avlusunun gerisinde bulunan üç gözlü zafer takı tamamıyla meydana çıkarılmıştır. Bu ameliye esnasında bulunan pek çok mimari parçanın bu takım eski şeklinin terkinde büyük bir rol oynayacağı aşikârdır. Bir zamanlar tunç harflerle yazılmış olan büyük bir kitabe bu takım o devrin en zengin kadınlarından Pergeli Plancia Magna tarafından "vatanına" ithaf edilmiş olduğunu bildirmektedir. Bundan başka üzerlerinde güzel harflerle yazılı kitabeler ihtiva eden heykel kaideleri de bulunmuştur ki, bunlardan bu heykellerin Perge Diana'sına "Divus Traianus" a, kardeşi "Diva Marciana" ya , karısı Plotina'ya (daha henüz "diva" olmamıştır) ve Hadrianus'a aynı kadın tarafından ithaf edilmiş oldukları anlaşılıyor. Bütün bu yazılı vesikalar bu zafer takı ve onunla yakın ilgisi olan avlu dekorunun imparator Traianus ile karısı Plotina'nın ölüm seneleri, yani M. s. 117 ile 121 arasında yapılmış olduğunu açıklamaktadır. Yazılı kaideler üzerinde durmuş olmaları muhtemel olan imparator ve imparatoriçe heykellerinden de bazıları iyi durumda ele geçmiştir.

6— *Ergili-Daskyleion kazısı* :

Tarihçi Xenophon tarafından İran satrapı Pharnabazos'un idare merkezi olarak zikredilen Daskyleion şehrini aramak üzere Manyas gölü cenubundaki Ergili köyü höyüğünde 1952 ve 1953 yıllarında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adına yaptığımız araştırmalar neticesinde elde ettiğimiz ip uçlarına dayanarak 1954 yılı Eylül ayında Tarih Kurumu Eski Çağ Kolu kararı ile bu mahalde Kurum adına ilk çalışmalara başladık.

Hafriyat bir yandan Yunanlılara bir yandan da İranlılara ait dikkate şayan kalıntılar ortaya koymuştur. Elde edilen subjeometrik seramikle Korinth stilinein çeşitli devirlerine ait parçalar bu bölgenin yedinci asırdanberi İon'lular tarafından iskân edilmiş olduğunu anlatmakta ve böylece Eusebios'un Kronik'inde bu bölgenin en mühim şehri olan Kyzikos'un kolonizasyonu hakkında verilen 679 tarihi aşağı yukarı teyid edilmiş bulunmaktadır.

Meydana çıkan 300 ü mütecevaz Ahamenid mühür baskısı ise Xenophon tarafından zikredilen Basileia'nın yani sarayın bu mahalde kâin olduğuna kesin bir surette işaret etmektedir. Bu mühür baskılarının mühim bir kısmı iyi muhafaza edilmiş olup tasvirler umumiyetle İran sanatı kısmen de Yunan sanatı mevzularına aittir. Mühür baskılarının bazılarında arami yazısı yer almaktadır. Bu toprak mühür baskıları arkalarındaki izlerden anlaşıldığı veçhile papyrus üzerine yazılmış mektupların Bulla'larını, yani mühürle damgalanmış, damgalarını teşkil ediyorlardı.

Hepsinin bir arada bulunmuş olması ve yangın izleri göstermeleri Xenophon tarafından zikredilen Basileia'nın tahrip edilmiş olduğuna ve buradaki sondajımızın çok yakın bir yerinde bulunduğuna işaret etmektedir. Bulla'larla birlikte bulunmuş olan Yunan vazo parçaları 4 üncü asrın başına ait olduğundan eldeki İran kalıntıları Xenophon'la çağdaştır. Böylece Farnabazos'a ait sarayın tahrip edilmiş bakiyelerini gelecek yıl ortaya çıkarmanın mümkün olacağına kani bulunuyoruz.

Ergili höyüğü çalışmaları ile şimdiye kadar ilk defa olarak Anadolu'da bir İran idare merkezi keşfedilmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan buradaki hafriyat büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Bunun dışında Ergili höyüğü henüz toprak altı araştırmalarının yapılmamış olduğu bir bölgeye tesadüf etmekle Tarihöncesi devirler için de birçok yeni ipuçları verecek durumdadır. Bilhassa demir çağının başında Trak kavimlerinin bu mahalde oturmuş olup olmadığının tesbit edilmesi de mühim bir mesele teşkil etmektedir. Hitit İmparatorluğunu yıkmış olan Trakların ve bunlar meyanında Fryg kavminin bizce henüz meçhul olan ilk kalıntılarını burada aramak yerinde olacaktır.

PROF. DR. EKREM AKURGAL

DENETLEME KURULU RAPORU

Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu Başkanlığına

Türk Tarih Kurumu ile teşekkül matbaanın 1954 takvim yılı bütçe hesapları gelir ve gider işleri kayıtlarla müsbit evrak üzerinde 12 ve 13/III/1955 tarihlerinde tarafımızdan tetkik edilmiş ve varılan sonuçlar aşağıda tafsilen arz olunmuştur:

Türk Tarih Kurumu İşleri :

1— 1953 senesi esas defteri kayıtlarına göre 1954 yılına devredilmesi icabeden:

	Lira	Krş.
Kasa	1.878	34
Merkez Bankası Ankara Şubesinde	5.405	25
Merkez Bankası İstanbul Şubesinde	3.333	00
İş Bankasında	57.310	86
Basımevi Cari hesabı	14.051	80
Kıymetler hesabı	685.237	66
Borçlu hesaplar	733.351	36
Alacaklı hesaplar	<u>1.472.464</u>	<u>67</u>
	2.973.032	94

bakiyelerinin umum yekûna mutabık olarak 1954 senesi hesaplarına aynen devr ve nakledildiği görülmüştür.

2— 1954 yılı gelir bütçesi, muhtelif fasıllara ait olarak, (533.243,09) lira tahmin olunmuş; buna mukabil (596.486,82) lira tahsil edilmiştir. Bütçe tahminatından fazla hasılat elde edilenler:

	Lira	Krş.
Atatürk vakfı	59.224	05
Üye aidatı	14	00
Yayın gelirleri	<u>5.452</u>	<u>26</u>
	64.690	31

lira olup tahmin noksanı;

Faizler	1.129	33
Basımevi geliri	1	00
Diğer gelirler	<u>316</u>	<u>25</u>
	1.146	58

liradır.

3— 1954 yılı gider bütçesinin, muhtelif fasıllar tahminatı (533.243,09) liraya mukabil (392.005,37) lira sarf edilmiş ve farkı (141.237,72) lira tasarruf olunmuştur.

Gider bütçesinin;

	Lira	Krş.
Yolluklar faslına	500	00
Tedavi masrafları faslına	700	00
Kongre ve sergiler faslına	900	00
Parasız dağıtım faslına	3.700	00
Baskı malzemesi faslına	3.500	00
Baskı ücretleri faslına	8.000	00
Ciltleme ve sair faslına	<u>3.500</u>	<u>00</u>
	20.800	00

lira eklenmiş ve buna mukabil olarak

Maliyet zararları faslından	5.100	00
İlmî araştırmalar faslından	700	00
Demirbaş ve tesisat faslından	15.000	00
	<hr/>	<hr/>
	20.800	00

lira indirim ve nakil yapılmıştır.

4— 1953 senesinden avans hesabı bakiyesi olarak müdevver (44.213,94) liraya ilâveten 1954 senesinde (80.320,00) lira daha sarfolunmuş ve yekûnu (124.533,94) liradan yıl içinde (79.656,56) lira mahsup ve tahsil edilerek 1955 yılına (44.877,38) lira avans bakiyesi devredilmiştir.

Avans olarak verilen paraların mahsup veya tahsilinde icap eden takibin titizlikle yapılmakta olduğu görülmüştür. Bu hesap müfredatı meyanında bulunan

— Merhum Remzi Oğuz Arık'a ait (100) liranın Başsekreterlikçe verilen malûmata göre mahsubu, cari usule göre, yapılmalıdır.

2— Mükrimin Halil Yınanç hesabında, senelerden beri devreden ve verilen izahata göre İstanbul'daki Kitabeler Heyeti Başkanı sıfatıyla bu heyet masarifi için adı geçene gönderilmiş ve henüz müsbit evrakı verilmemiş olmasından mahsubu yapılamamış bulunduğu anlaşılan (4.249,99) liraya ait sarf evrakı alınmak ve icabeden mahsup veya bakiyenin tahsili yapılmak suretiyle bu hesabın tasviye edilmesi muvafık olur.

5— 1954 senesi esas defterinin (borçlu hesapları)nda mukayyet:

	Lira	Krş.
Berrak Kitabevi	106	61
Güstav Vock (Leipzig)	2.242	12
Varoğlu Yayınevi	769	01
Mimar Pronin	168	07
Zihni Taşkiran	805	00
	<hr/>	<hr/>
	4.090	81

lira, senelerdenberi devredip gelmektedir. Başsekreterliğin verdiği malûmata nazaran:

a) Berrak Kitabevi, kapanmış ve sahibinin nerede bulunduğu tesbiti mümkün olamamakta bulunmuştur. Bu alacağın usulü dahilinde terkini icabeder.

b) Gustav Vock müessesesi Doğu Almanya'da kalmıştır. Bunun da terkini muvafık olur.

c) Varoğlu Yayınevi borcunun tahsili imkânı bulunduğu anlaşılmaktadır; takip ve tahsil olunmalıdır.

d) Mimar Pronin'den alınacak olan meblâğın da tahsili mümkün olduğuna göre takip ve temini icap eder.

e) Zihni Taşkiran'dan alacak görülen ve tahsili mümkün olduğu anlaşılan paranın da takip ve tahsili muvafık olur.

6— Türk Tarih Kurumu kitaplığına 1953 yılı başından 1954 yılı sonuna kadar muhtelif suretlerle idhal edilmiş olan eserlerin kıymeti, Kurum hesaplarına intikal ettirilmiş ise de 1931 yılı başından 1952 senesi sonuna kadar bu kitaplığa konulmuş olan eserlerin ve ciltlerinin kıymeti hesap harici kalmış olduğu anlaşılmıştır. Sillogos ve Tarih Encümeni kütüphanelerinden müdevver eserler de bu meyandadır. Bu mühim ve muazzam kıymetin hesap harici bulundurulması doğru olamayacağından teşkil olunacak mütehasıs bir heyet marifetiyle yukarıda bahsolunan devrede kütüphaneye alınmış ve ciltlendirilmiş olan eserler kıymetlendirilmek suretiyle balığı Kurum kıymetler hesabına nakil ve kaydedilmelidir.

Telif ve tercüme suretiyle, bedelleri ödenerek, alınmış ve hesap harici kalmış olan ve müfredat listesi Başsekreterlikte bulunduğu anlaşılan eserler dahi kıymetler hesabına intikal ettirilmelidir.

Bütün bu eserlerin, müfredat itibariyle, kitaplık defterinde kayıtlı bulunduğu anlaşılmıştır.

7— Kurumun, 1953-1954 senelerinde mübayaa edilmiş olan demirbaş eşyası kıymet hesaplarına dahil bulunmuş ise de 1952 senesi sonuna kadar satın alınmış olanların müfredat itibariyle demirbaş defterine kaydedilmekle beraber Kurum kıymetleri meyanında muhasebe kayıtlarının haricinde bırakıldığı anlaşılmıştır. Bunların da, kıymetleri müfredat defterinde bulunanların o kıymetlerle, olmiyanların bir heyet marifetiyle taktir olunacak kıymetleriyle hesaba alınması temenniye şayan bulunmuştur.

8— Kurum eşya anbarında mevcut malzemenin, sene sonlarında bir heyet marifetiyle, tatad ve tesbit olunarak bulunan miktarların muhasebe kayıtlariyle karşılaştırılması, yeni matbaa binasına peyderpey nakledilmekte olması hasebiyle yapılamadığı anlaşılmıştır. Ya her nakil sırasında heyetçe tesbit olunanların veyahut naklin tamamında keza hayet marifetiyle yapılacak tatad neticesinin muhasebe kayıtlarına intibakının tetkik ve ifa olunması faydalı addedilmiştir.

Türk Tarih Kurumu Basımevi işleri :

9— Basımevi 1953 esas defterinin muhtelif hesap bakiyeleri:

	Lira	Krş.
Türk Tarih Kurumu cari hesabı	8.878	24
Müşteriler	10.815	00
Tarih Kurumu tesisat	164.670	23
İşletme	12.341	97
Demirbaş	2.986	45
Demirbaş	167.656	68
Borçlular	1.259	71
Alacaklılar	28.173	28
Anbar	3.778	12
Kasa	8.856	72
	409.416	40

lira olup işbu miktarların 1954 senesine aynen ve tamamen nakl ve devredildiği görülmüştür. Matbaa, 1953 senesinden müdevver (784,91) lira zararla 1954 yılında yapılan (99.704,60) liralık muhtelif masraflar baliği (100.489,51) liraya mukabil muhtelif baskı işlerinden cem'an (101.386,68) lira hasılat temin etmiş ve buna nazaran; eski senelerden müdevver zararları tamamen kapatmakla beraber, ilk defa olarak, yeni senede (897,17) lira kâr elde etmiştir.

10— Matbaanın 1954 senesi amortismanı (19.456,16) liradır. Mevcut makine ve sair tesisatın ileride esaslı tamir ve tecditlerine karşılık olarak bu suretle amortisman ayrılmakta olması memnuniyet ve takdiri muciptir. Ancak, geçen seneki mura-kabe raporunda da zikredildiği veçhile, eski ve yeni seneler amortisman mebal-iğinin Basımevi hesabında muhafaza edilmiyerek tesislerin sahibi bulunan Kuruma devrolunması ileride matbaanın nakit mevcudu müşkülâtı da nazara alınarak tekrar kayda şayan görülmüştür.

Keza; matbaanın, tahsis olunacak bir mütedavil sermaye ile işletilmesi ve bu meyanda bina ve makineler için kira tesbit olunarak müessesenin kendi bünyesinde çalışmaya terk edilmesinin muvafık olacağı mütalâasındayız.

11— Gerek Kurum ve gerek matbaa muhasebe kayıtlarının temiz ve mun-tazam oluşu, işlemlerinin ifa ve icra tarzı; vesaikin itina ve intizamla muhafaza ve tertibi hususunda Başsekreterin ve muhasebecinin gösterdikleri bilgili ve mükem-mel çalışmayı yüksek Kurulun takdirine arz etmeği bir vecibe addeyleriz.

Saygılarımızla

F. ÖYMEN	PROF. H. S. SELEN	H. Â. YÜCEL	F. ERCİYEŞ
T. T. K. Üyesi	T. T. K. Üyesi	T. T. K. Üyesi	Merkez Bankası
			Bankonat Matbaası Müdürü

TÜRK TARİH KURUMU 1954 TAKVİM YILI
BİLANÇOSU

Aktif		Pasif
1.430 19 KASA		Kurum tasarrufu 1.458.123 57
100.628 37 BANKALAR		Bina inşaatı mahsup hesabı 240.305 02
31.008 57 Merkez Ankara		Vergiler 1.291 45
103 48 Merkez İstanbul		Amortisman 698 10
69.516 32 İş Ankara		Aboneler 245 10
181.459 13 BASİMEVİ CARİ HESABI		Muhtelif alacaklılar 6.492 91
719.602 00 KIYMETLER HESABI		
477.032 37 Kitap anbarı		
163.501 09 Bina inşaatı		
56.681 60 Malzeme anbarı		
16.559 76 Kütüpane		
5.517 18 Muhtelif demirbaşlar		
310 00 Satın alınmış telif tercüme eserler		
704.036 46 MUHTELİF BORÇLULAR		
250.212 98 Reşat Akıncılar		
240.305 02 Bina inşaatı mahsup hesabı		
61.736 80 Basılmakta olan eserler		
44.877 38 Avanslar		
43.080 10 Kitapçılar		
31.077 68 Akreditifler		
26.398 91 Ciltleme masrafları		
4.090 81 Çürük alacaklar		
1.439 35 Muhtelif ve müteferrik		
817 43 Kredili satışlar		
1.707.156 15	Yekûn	1.707.156 15

31.XII.1954

MUHASEBECİ

S. HÜNEL

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ 1954 BİLANÇOSU

Aktif		Pasif	
6.890 23	Kasa	Tarih Kurumu tesisat hesabı	198.557 92
17.098 79	Cari hesap	Muhtelif alacaklılar	68.256 06
5.382 65	Anbar	Kâr	897 17
37.215 08	Müşteriler		
200.854 40	Demirbaş		
270 00	Muhtelif borçlular		
<hr/>		<hr/>	
267.711 15	Yekûn	Yekûn	267.711 15
<hr/>		<hr/>	

31.XII.1954

MUHASEBECİ

S. HÜNEL

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ İŞ VE İŞLETME
HESAPLARIYLA İLGİLİ 1954 KÂR VE ZARAR
TABLOSU

Lira	K.		Lira
784 91	1953 yılından müdevver zarar	Döküm ücretleri	6.817 39
58.179 92	Ücretler	Baskı ücretleri	94.569 29
3.210 67	Fazla mesai		
3.227 67	Sigorta primleri		
5.483 75	Tazminat ve ikramiyeler		
2.260 01	Muamele vergisi		
7.886 72	Muhtelif işletme masrafları		
19.456 16	Amortisman		
897 17	Kâr		
<hr/>		<hr/>	
101.386 68	Yekûn	Yekûn	101.386 68
<hr/>		<hr/>	

31.XII.1954

MUHASEBECİ

S. HÜNEL

TABLE DES MATIERES

Articles, Etudes:	Page
ŞENYÜREK, PROF. DR. MUZAFFER: Le temps de l'apparition des troisièmes molaires chez les habitants de l'Anatolie aux âges Chalcolithique et du Cuivre (en turc. - avec 1 illustr.)	201
————— : The time of eruption of the third molars in the Chalcolithic and Copper age inhabitants of Anatolia (with 1 figure)	207
G. E. BEAN: Une inscription d'Amisus (avec 1 illustr.-en turc)	213
————— : An inscription of Amisus (with 1 figure)	215
AFETİNAN, PROF. DR.: L'Ecole de Médecine, vieille de 749 ans, de Kayseri (Césarée): La Şifaiye (1 plan, 30 illustr. - en turc)	217
İNALCIK, PROF. DR. HALİL: Le Ve Congrès International des Sciences onomastiques (en turc).....	223
BARKAN, PROF. ÖMER LÜTFİ: Yavait-il "Servage" en Turquie?(en turc) ..	237
GÖKBİLGİN, PROF. M. TAYYİB: Les villes et bourgades des "livas" de la Province de Roumélie, aux débuts du règne de Suleyman le Magnifique (avec 16 illustr.-en turc).....	247
————— : Résumé en français de l'article ci-dessus	287
 Nécrologie :	
MANSEL, PROF. DR. ARİF MÜFİD: Clemens Emin Bosch (1 illust. - en turc) 295	
 Bibliographie :	
TANSEL, FEVZIYE ABDULLAH: Halid Ziya Uşaklıgil, <i>Sur l'Art</i> (en turc) ...	305
Livres et Périodiques reçus par la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque durant la deuxième moitié de l'année 1955	313
 Informations :	
Réunion annuelle de l'Assemblée Générale de la Société d'Histoire Turque (1955)	323

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XX

No. 78

Avril 1956

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 5